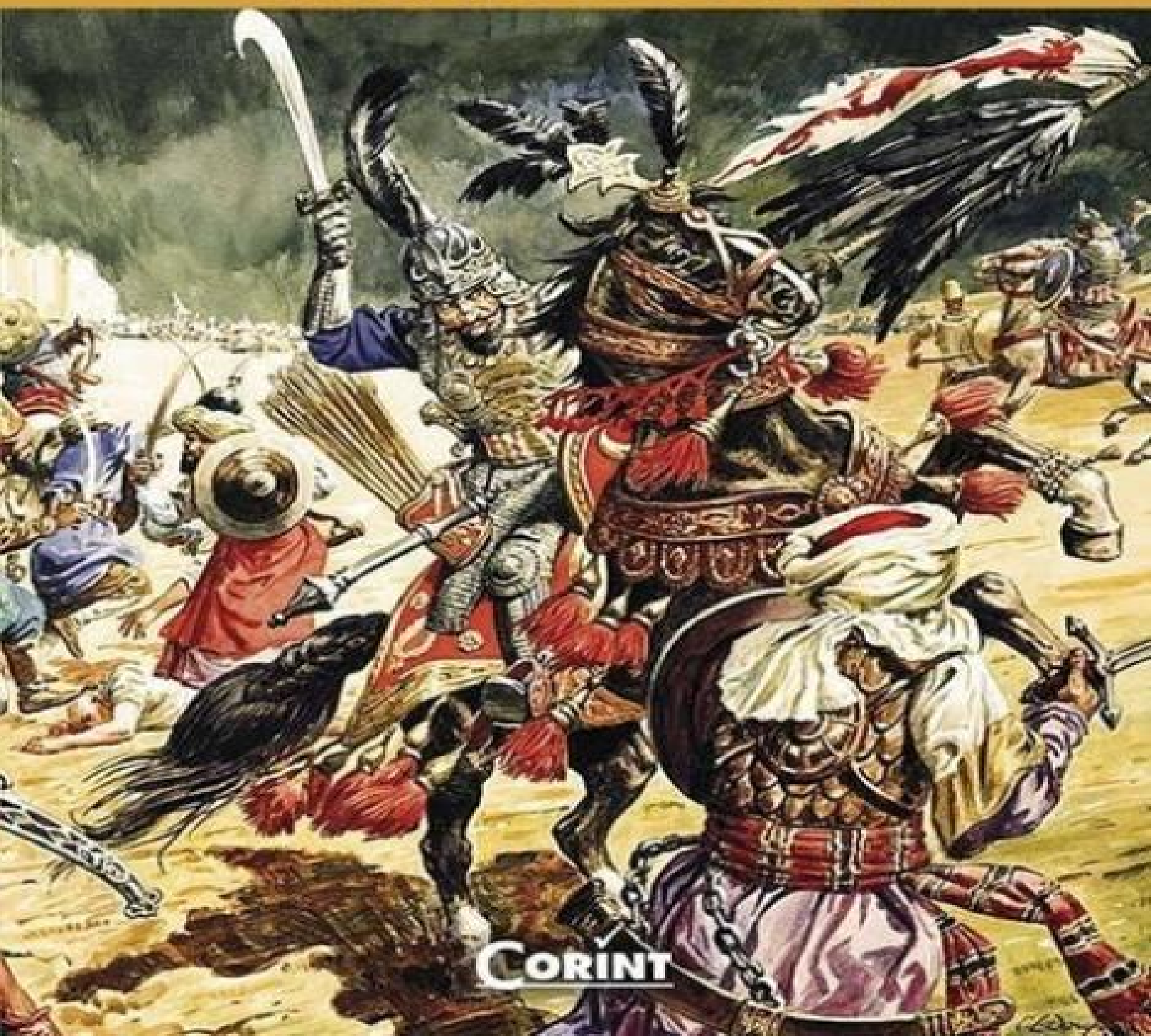

TIMUR LENK

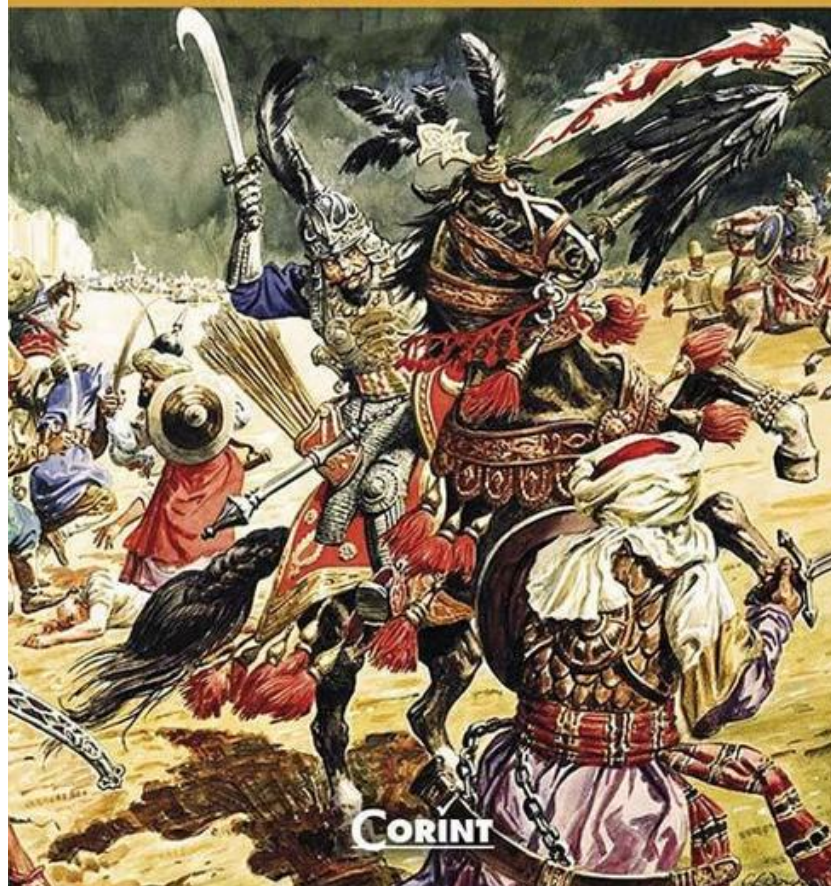
ARNAUD BLIN

CORINT

TIMUR LENK

ARNAUD BLIN

Arnaud Blin

Timur Lenk

Traducere și cuvânt înainte de

Mihai Manea

CORINT

2013

Arnaud Blin, Tamerlan

Copyright © Perrin, 2007

All rights reserved.

Toate drepturile asupra acestei ediții
sunt rezervate Editurii CORINT JUNIOR,
parte componentă a GRUPULUI EDITORIAL CORINT.

Editura Corint

Difuzare și Clubul Cărții

Calea Plevnei nr. 145, sector 6, București, cod poștal 060012

Tel.: 021.319.88.22, 021.319.88.33, 021.319.88.77.

Fax: 021.319.88.66

E-mail: vanzari@edituracorint.ro

Magazin virtual: www.grupulcorint.ro

Redactare: Elena Leu

Tehnoredactare computerizată: Cristina Aprodu

Coperta: Andreea Apostol

Ilustrația copertei: Timur Lenk cel Groaznic, Doughty, C.L. (1913-85)

ISBN ePUB: 978-973-135-818-5

ISBN PDF: 978-973-135-829-1

ISBN Print: 978-973-135-765-2

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Arnaud Blin este specialist în istoria conflictelor militare. Este autor, alături de Gérard Chaliand, al Dictionnaire de stratégie militaire, des origines à nos jours, (Perrin, 1998).

Lucrări de același autor:

— La Terreur démasquée, entre discours et réalité, Le Cavalier Bleu, 2006.

— 1648, La Paix de Westphalie, ou la naissance de l'Europe politique moderne, Complexe, 2006.

— Le Terrorisme, Le Cavalier Bleu, 2005.

— Le Désarroi de la puissance, Lignes de Repères, 2004.

— Histoire du terrorisme, De l'Antiquité à Al-Qaida (cu G. Chaliand), Bayard, 2004.

— Iéna, octobre 1806, Perrin, 2003.

— Géopolitique de la paix démocratique, Descartes & Cie, 2001.

Cuvânt-înainte

Asia este un continent uriaș care a avut și are o istorie ce nu a încetat să ne surprindă. Babilonienii, chinezii, indienii, perșii, mongolii, turcii, pentru a aminti doar câteva dintre popoarele din zonă, au scris pagini de istorie remarcabile. Dintre aceștia, mongolii și turcii aduc aminte și astăzi cititorilor despre războaie, cruzime, cuceriri, dar și despre arhitectură, pictură și literatură.

Poate că niciun alt conducător nu a inspirat mai multă teamă decât Timur Lenk sau Tamerlan (1336–1405). Personalitate complexă – războinic, conducător politic și militar, strateg, sprijinitor al artelor și culturii, Timur Lenk continuă să fascineze, să atragă, să incite la discuții, la mai mult de șase secole de la moartea sa. Conform părerii unor specialiști, semnificația numelui – Timur Lenk, Tamerlan („Timur cel Șchiop” din cauza problemelor de la nivelul rotulei genunchiului drept cauzate, foarte probabil, de o tuberculoză osoasă), Temür, Temir, Demir în limbile turcice, s-ar traduce prin „fier” sau „ca fierul”.

Originar din Transoxiana, zona din preajma râului Amudaria, de la granița dintre Tadjikistan, Afganistan și Turkmenistan, Timur Lenk a văzut lumina zilei într-un trib mongol turcizat, numit Barlas, unde se pare că tatăl său era căpetenie de trib. L-a slujit, inițial, pe hanul Tugluq, iar la moartea acestuia i-a înlăturat de la putere pe urmașii de drept și a devenit conducătorul Transoxaniei. A dus o politică de cuceriri în Asia Centrală. Nu a devenit niciodată han, primind doar titlul de emir. A extins imens hotarele imperiului, masacrând deseori populația orașelor cucerite, numărul victimelor fiind foarte mare. Cu toată cruzimea pe care a manifestat-o, a promovat un sistem de tratare diferențiată a prizonierilor, aristocrația și preoțimea fiind cruțate, trebuind însă să-și răscumpere libertatea. De asemenea, îi proteja pe meșteșugari, negustori și intelectuali, pe care i-a sprijinit.

Politica de cucerire a debutat în 1380, când a cucerit sudul Khorasanului (Asia centrală, azi Iran, Afganistan, Tadjikistan, Uzbekistan și Turkmenistan), apoi Persia. În anul 1394 controla un teritoriu care aparținea Irakului de azi, Iranului, Azerbaidjanului, Uzbekistanului, Armeniei și Georgiei. În 1391–1395 Timur Lenk i-a înfrânt pe mongolii din Hoarda de Aur condusă de Tohtamîș (1380–1395), descendent al lui Gînghis Han. În 1398 a cucerit Delhi, iar peste trei ani, Damasc și Bagdad. În 1402 l-a înfrânt pe sultanul otoman Baiazid, la Ankara. Înfrângerea lui Baiazid a salvat, pentru moment, Constantinopolul, pe care Baiazid îl asediase, și a aruncat Imperiul Otoman într-un război civil între fiii lui Baiazid: Mahomed (Mehmet), Soliman (Süleyman) și Musa. Ultima lui expediție militară a fost împotriva Chinei. A murit în 1405, în drum spre China.

Autorul lucrării de față, Arnaud Blin, s-a născut la 23 mai 1960. Deși a făcut studii în SUA, la universități de prestigiu, precum: Harvard, Fletcher School (Tufts), Georgetown, a publicat cu precădere în limba franceză. A lucrat în instituții de cercetare și de învățământ superior din Franța, Germania, Togo, Republica Democrată Congo. Este istoric și specialist cunoscut în științele politice din Franța. Preocupat în principal de relațiile internaționale și de istoria păcii și a războiului, inclusiv istoria terorismului contemporan, a studiat și a scris despre pacea din Westfalia (1648) și sistemul diplomatic european care a urmat acesteia, despre bătălia de la Iena dintre Napoleon I și regele Prusiei (1806), despre ideea lui Hegel privind „sfârșitul istoriei”.

Lucrarea de față rămâne o biografie deosebit de interesantă, prin modalitatea de abordare a personajului principal, denumit Marele Emir. Timur Lenk este văzut de către Blin deopotrivă drept un nimicitor, mare militar, autor de masacre greu de imaginat, dar și un constructor de orașe care devin foaiere ale culturii, precum este capitala sa, Samarkand. Viziunea politologică și sociologică a autorului îi permite să îl analizeze pe Timur Lenk deopotrivă din perspectiva politicii, artei militare, culturii, psihologiei, religiei. Pentru Blin, Timur Lenk este un protototalitarist, autor de genocid, un terorist avant la lettre, și aceasta în condițiile în care comparația este la ordinea zilei în paginile lucrării – Timur Lenk este comparat cu Atila, Hitler, Stalin, Pol Pot, Europa este comparată cu Asia, nomazii cu sedentarii, Evul Mediu – în speță epoca lui Timur Lenk – cu secolul al

XXI-lea. Foarte interesante sunt aprecierile autorului cu privire la politica sa culturală, prezența imaginii sale în literatura universală, detaliile foarte documentate privind modalitatea specifică în care personajul conducea războiul, impactul său în memoria colectivă, cu precădere în perioada Uniunii Sovietice și a republicilor postsovietice din Asia Centrală, tipologia de conducător, la moartea căruia imperiul se prăbușește, precum în cazul tuturor marilor conglomerate teritoriale, lipsite de viabilitate, dar unite strict prin forța brațului liderului.

Cititorii au în față un altfel de model de biografie istorică, care cu siguranță va atrage prin caracterul ei inedit, dar și prin tematica unei lumi mai puțin cunoscute europenilor.

Prof. MIHAI MANEA

INTRODUCERE

Distrugătorul de imperii

Acela care se bucură de victoria sa, capătă plăcere în a ucide oameni.

Acela care capătă plăcere în a ucide oameni nu poate niciodată să își îndeplinească menirea în lume.

LAO TSE

Războiului este arta de a distruge oameni, precum politica este arta de a-i înșela.

D'ALEMBERT

Există mai multe motive care l-ar putea determina pe un scriitor să își consacre o parte a existenței sale povestirii vieții altui om. Cât despre mine, pot spune că doar hazardul m-a determinat să scriu această biografie a lui Timur Lenk, pentru că aproape nimic nu indica faptul că ar fi un subiect care ar putea trezi în mine un interes suficient de mare încât să public o carte. Până la momentul acela, știam puține despre omul și soldatul Timur Lenk. Îi consacrasem o notiță într-un dicționar specializat și chiar un capitol într-o lucrare despre istoria terorismului. Știam că Timur Lenk face parte din cercul exclusivist al „marilor căpitani” ai istoriei, dintre care cel mai recent membru este Napoleon Bonaparte. Mai puțin celebru în Europa Occidentală ca Hannibal¹ și Epaminonda², ca Belisarie³, Gustav al II-lea Adolf⁴ și Frederic cel Mare⁵, Timur Lenk era pus în umbră de ruda sa, Gînghis Han⁶, singurul comandant care nu provenea din Europa Occidentală și care a câștigat aprecierile istoricilor militari. Lucrările

privind acest subiect, care au circulat în lumea arabă, persană și turcă, au fost traduse în secolul al XVII-lea. Ceva mai târziu, dramaturgul englez Christopher Marlowe i-a consacrat o tragedie, Tamerlan cel Mare, este adevărat, mai puțin celebră decât cea de pe celălalt țărm al Canalului Mânecii, scrisă de Jean Racine cu privire la unul dintre adversarii nefericiți ai lui Timur Lenk, și anume Baiazid⁷. Voltaire⁸ și mulți alții s-au arătat interesați de acest personaj care nu a fost niciodată apreciat la justa sa valoare de către experții în domeniul strategiei și de către istoricii militari. Căci dacă Timur Lenk a fost unul dintre marii comandanți ai istoriei, cariera sa militară justifică ea însăși renumele său, destinul lui depășind cadrul conflictului de tip militar. Timur Lenk a fost un iscusit conducător politic și un constructor, a cărui capodoperă este Samarkandul de astăzi. A fost Timur Lenk conștient de ironia inerentă destinului său, el care ridica piramide din capetele victimelor, dar și somptuoase palate în capitala imperiului său?

Ce i se poate reproșa, de fapt? Că imperiul uriaș pe care l-a edificat era mai puțin întins decât cel al lui Ginghis Han? Acest lucru este adevărat. Dar oare le putem reproșa același lucru și lui Alexandru Macedon⁹ sau lui Napoleon? Este adevărat că, fiind urmașul autoproclamat al mongolilor, Timur Lenk se încadrează în categoria superioară a creatorilor de imperii din Asia Centrală. Cât despre strategia sa bazată pe teroare, aceasta i-a marcat mai mult pe oameni decât victoriile sale cele mai mari; este adevărat că astăzi, un atentat terorist care face câteva mii, poate câteva sute sau zeci de mii de victime, produce un șoc psihologic mai mare decât un conflict care ar aduce moartea a milioane de oameni. Ar trebui să recunoaștem faptul că în ceea ce privește teroarea de stat, Timur Lenk a fost, probabil, unul dintre precursori – strategia sa teroristă a făcut, după unele calcule, mai mult de 1 000 000 de victime între civili, și asta în condiții cumplite.

Lui Timur Lenk i se reproșează că s-a confruntat de câteva ori cu aceiași adversari, precum Tohtamîș¹⁰, redutabilul conducător al Hoardei de Aur. În sfârșit, nu trebuie să uităm că imperiul său a dispărut odată cu moartea sa. Toate acestea sunt adevărate. Dar oare căderea lui Napoleon și dezmembrarea rapidă a imperiului său au pus în umbră activitatea sa nemaipomenită? Înfrângerea lui Hannibal de către Scipio¹¹ a dus la dispariția geniului militar al celui dintâi? De fapt, Timur Lenk nu a suferit niciodată sau aproape niciodată o înfrângere. Și totuși cât de mulți adversari

a avut de înfruntat! Bineînțeles, Tohtamîș, și nu doar pe acesta. Timur Lenk l-a înfrânt pe sultanul otoman Baiazid, considerat de neînvins, ca și redutabila armată a mamelucilor¹², fără a mai vorbi de numeroșii săi adversari de mână a doua, precum cavalerii de la Rodos. În esență, Timur Lenk a luptat cu tot ceea ce epoca sa a avut mai bun în domeniul militar.

Timur Lenk a murit la o vârstă înaintată, pe când se îndrepta către un nou câmp de luptă – să cucerească China. Spre deosebire de Gustav Adolf sau chiar Frederic cel Mare – din nou ei! – Timur Lenk nu a avut norocul să obțină de la tatăl său o moștenire, din punct de vedere militar, care să îi servească drept imbold la îndeplinirea ambițiilor sale. Nu a avut nici măcar ocazia, pe care a avut-o Napoleon, de a prelua o strategie militară, într-o perioadă de înnoire în plan militar. Timur Lenk, ca și Gînghis Han, a pornit de la aproape nimic și și-a construit, puțin câte puțin, propria „mașină de război”, pe măsură ce și-a consolidat puterea politică, știind foarte bine că, în orice moment din numeroasele etape ale acestui proces dificil, putea să piară în abisul uitării. Dar Gînghis Han a dispus de un avantaj deloc neglijabil față de urmașul său de mai târziu: odată preluată puterea politică, uriașa sa „mașină de război”, ca și Marea Armată a lui Napoleon, nu a găsit vreo armată capabilă să rivalizeze cu ea. Din punct de vedere militar, Gînghis Han nu avea cunoștințe în ceea ce privește strategia și gândirea militară, în care nu a ezitat să se arunce, măturând totul în calea sa, într-un raport de forțe pe care astăzi l-am numi cel al asimetriei absolute.

Pentru Timur Lenk situația a fost cu totul alta. Preluarea puterii a fost la fel de dificilă ca și pentru Gînghis Han, dar cel dintâi a fost nevoit să-și înfrunte adversarii care se aflau, din punct de vedere tehnic, la același nivel cu al său. Superioritatea mongolilor provenea din organizarea și disciplina lor, dar și din avantajul tehnic incomparabil care le era conferit de stăpânirea perfectă a raportului cavaler-arcaș. În epoca sa, cavalerul arcaș mongol a avut aproape același impact ca și mecanizarea în arta militară (binomul avion-tanc) din anii 1920–1930 sau precum bomba atomică în anii 1940–1960. În fiecare război pe care l-a purtat, în fiecare bătălie, Timur Lenk s-a prezentat pe picior de egalitate cu adversarii săi. Diferența provenea din geniul său tactic și strategic. De aceea putem spune că Timur Lenk a fost, înainte de toate, un geniu al cărui talent s-a afirmat în timpul bătăliei de la Ankara (Angora) sau al celei de la Kunduz.

Paradoxal, nu calitățile sale de strateg m-au determinat să scriu această biografie, nici rolul său, puțin de invidiat, de „părinte” al politicii terorii, despre care se va vorbi din nou, într-un context diferit, în 1793–1794 și mai ales în secolul al XX-lea. Ceea ce m-a atras a fost complexitatea unei personalități care a manifestat un apetit fără de sfârșit pentru distrugere și un gust pronunțat pentru construcții. De asemenea, probabil și o oarecare aplecare pentru aventură sau, mai exact, pentru marea aventură, care s-a manifestat cel mai deplin, cu ambiția cea mai de seamă, aceea care a împins individul să cucerească efemerul sau „inutilul”, după expresia consacrată, în ciuda caracterului rațional al oricărei expediții, precum au fost cele ale lui Cristofor Columb¹³, Hernan Cortez¹⁴ sau chiar cea a lui Ernst Shackleton¹⁵. La întrebarea absolut banală: „De ce să riscați să ajungeți pe vârful unui munte sau la Polul Nord?”, un alpinist sau un explorator vă vor răspunde simplu: „Deoarece acolo se află!”. Acesta este și răspunsul pe care îl putem da despre Timur Lenk.

Cuceritor neobosit, Timur Lenk a fost, de asemenea, un protector încăpățânat al artelor și literelor. Cu alte cuvinte, un constructor. ”Dacă amintirea lui Timur Lenk este încă atât de vie în zilele noastre”, scria un istoric contemporan, „aceasta nu este doar datorită campaniilor sale militare, a imperiului uriaș pe care l-a creat și a cuceririlor care i-au adus un mare renume, dar și deoarece, spre deosebire de Gînghis Han, a fost un mare constructor și pentru că fiii și nepoții săi i-au urmat exemplul, atât la Herat, cât și la Samarkand.”¹⁶ Și dacă acest uriaș teritoriu – care nu a desemnat de la început un imperiu – pentru care au fost necesare decenii de cuceriri, s-a prăbușit la moartea sa, orașul său, căruia i-a dedicat atât de mult timp, a constituit, vreme de secole, una dintre bijuteriile arhitectonice ale Asiei Centrale. Chiar și astăzi, Samarkandul¹⁷ rămâne o minune. Acolo se presupune că se află mormântul lui Timur Lenk, în mausoleul Gur-e-Mir, ai cărui pereți din onix verde și din aur strălucesc, ceea ce nu se poate să nu ne amintească de mormântul lui Napoleon Bonaparte de la Domul Invalizilor. Păstrat în ciuda atâtor tulburări ale istoriei, care au fost teribil de nemiloase în această parte a lumii, Samarkandul a fost restaurat, vreme de decenii, prin grija administrației sovietice, pe când Uzbekistanul făcea parte din Uniunea Sovietică.

Comparația dintre Timur Lenk și Napoleon este inevitabilă. Este adevărat că această comparație reprezintă o obligație pentru oricine dorește să facă apologia virtuților războinice ale unui mare conducător militar. Cunoscutul istoric militar al secolului trecut, Sir Basil Henry Liddell Hart, a înțeles perfect aceasta când și-a desemnat, într-un astfel de context, favoritul dintre conducătorii militari, și anume pe Scipio Africanus, despre care a spus că este „mai mare decât Napoleon Bonaparte”. Dar nu îndrăznim să spunem că Timur Lenk a fost egalul sau superiorul lui Napoleon din bătăliile de la Arcole sau Austerlitz. Atunci când vorbim de cei mai importanți conducători militari, comparațiile nu își au sensul, după cum, dacă discutăm despre arta militară sau despre artă, acestea sunt foarte mici.

În cazul lui Timur Lenk, putem găsi multe puncte comune între cei doi conducători pe care mai multe secole și un continent îi separă. Este important de știut că atât Timur Lenk cât și Napoleon au fost deopotrivă cuceritori și constructori. Strategi de excepție, tacticieni incomparabili, amândoi au avut limitele lor în domeniul politic. Probabil că această slăbiciune este, de altfel, de nedespărțit de geniul militar. Ceva asemănător regăsim și la Hannibal, care s-a mulțumit cu magistralele sale victorii militare, fără a le exploata în plan politic. Lucrurile stau exact la polul opus în ceea ce privește strategia indirectă, la modă în anii 1950, care se transformă în reușită la masa negocierilor. Poate că la acești oameni de excepție, războiul a fost mai mult un sfârșit în sine, decât un mijloc politic în sensul la care se referea Clausewitz¹⁸. Căci, să nu îți asiguri cu orice preț câștigurile politice, înseamnă să faci ca războaiele să nu se termine niciodată. Poate geniul suprem al războinicului, așa cum s-a manifestat la Hannibal, Timur Lenk și Napoleon, dar și la Alexandru cel Mare sau Gustav Adolf, conduce la acțiunea de autodistrugere a omului sau a operei sale. Poate că de fapt această ultimă slăbiciune conferă grandoare operei de cucerire întreprinsă de acești oameni mânați de o dorință instinctivă de a înfrunta adversar după adversar.

Dorința de cucerire a lui Timur Lenk și Napoleon își avea originea într-o idee fixă: Asia pentru unul, Europa pentru altul. Napoleon se inspiră din moștenirea lumii antice, aceea a lui Alexandru cel Mare și a Romei. Timur Lenk, la rândul său, s-a inspirat din moștenirea mongolilor. Cei doi conducători se plasează la întretăierea a două epoci. Amândoi doresc ca

dintr-o lovitură și prin forța geniului și a voinței lor, să acopere distanța ce se întinde în fața lor și să-și atingă scopul, acela de a trece dintr-o epocă în alta. Hegel¹⁹ nu a crezut mai mult decât Napoleon că se anunța „sfârșitul istoriei”. Chiar dacă îl urmărim sau nu pe Hegel în labirintul gândirii sale filosofice asupra istoriei, trebuie să recunoaștem că Timur Lenk a marcat, de asemenea, sfârșitul istoriei, a dominației popoarelor nomade asupra acelei zone strategice pentru istoria omenirii, Asia Centrală, pe care specialiștii în geopolitică, din secolul al XX-lea, o denumesc heartland²⁰ și este desemnată drept zona pivot a geostrategiei mondiale.

Istoria, precum se exprima cu dreptate Stefan Zweig²¹, „înseamnă permanență, eveniment după eveniment, lațurile acestui lanț care străbate mileniile, căci toată presiunea solicită cu necesitate o perioadă de pregătire și toate evenimentele o evoluție”²². În cazul lui Timur Lenk, presiunea extremă care îl va ajuta la câștigarea gloriei, a necesitat un timp de pregătire pe care l-au folosit deopotrivă nomazii și sedentarii din Asia Centrală. Imperiul lui Timur Lenk este ultimul mare imperiu al nomazilor din istorie. Dar acest imperiu, în mod paradoxal, marchează, în același timp, dispariția sau aproape dispariția războinicului nomad din stepă (manciurienii sunt ultimii săi reprezentanți). Și de aceea, episodul imperiului lui Timur Lenk, atât de scurt cât a fost, atât de efemer cât a putut fi din punct de vedere teritorial, are un rol deosebit în istorie. Consecințele, din punct de vedere strategic, ale constituirii statului condus de Timur Lenk, sunt imposibil de evaluat, căci, avându-se în vedere principiul dominoului, acestea au vizat viitorul lumii. Citându-l pe Stefan Zweig, „ceea ce este obișnuit durează mult timp, succesiv sau în paralel cu altceva, se comprimă într-un singur moment, ceea ce determină și decide totul; un singur da, un singur nu, un gest rapid sau unul lent determină cursul irevocabil a sute de generații și determină viața unui individ, a unui popor sau chiar destinul lumii întregi”²³.

Întreaga istorie a Asiei Centrale este încărcată de nume de locuri, de comunități și de persoane care sunt la fel de dificil de pronunțat ca și de reținut. Aceste nume au drept rezultat o lectură complicată, chiar respingătoare pentru cititorul din Europa Occidentală, ca și ortografia numelor proprii care, deși modificate, au devenit tot mai inaccesibile odată cu trecerea timpului. În lucrarea de față am ales simplitatea și sobrietatea.

Nu sunt menționate decât numele proprii indispensabile și cele utile înțelegerii textului. Abordarea ortografică este puțin ortodoxă. Pentru fiecare termen am utilizat grafia cea mai simplă, cea mai ușor de înțeles, într-un cuvânt cea mai apropiată de limbajul occidental. În acest prezent al lui politically correct (corect politic, n. tr.), metoda utilizată poate fi desigur criticată. Dar are avantajul de a face lectura mai ușoară pentru cei cărora le este destinată lucrarea de față. În același scop, am redus la minimum notele din subsolul paginii. La finalul lucrării se află o bibliografie selectivă pentru cititorii care doresc să aprofundeze temele abordate.

În sfârșit, am utilizat pentru personajul principal al acestei biografii numele de Timur Lenk și de Tamerlan în egală măsură (în originalul francez, n. red.), pentru a aerisi textul, chiar dacă al doilea, care se traducea prin „Timur cel Șchiop”, i-a fost atribuit după ce s-a rănit la piciorul drept, într-una dintre primele bătălii din cariera sa. Numele de Timur derivă din limba turcă veche, Temur, prenume mongol care se traduce prin „fier”. Termenul beg, care provine din limba persană, s-a adăugat la Timur și devine, în Europa Occidentală, Tamerlan, chiar dacă pentru o perioadă a fost cunoscut sub numele de Timur Beg sau chiar Tamburlin, în lucrările anglo-saxone. În concluzie, numele de Tamerlan este un amestec cultural a ceea ce era conducătorul, adică un turco-mongol impregnat de cultura persană.

[1 Hannibal \(247–183 î.H.\) – general și om politic cartaginez \(n. tr.\).](#)

[2 Epaminonda \(cca 420 –362 î.H.\) – general și om politic teban \(n. tr.\).](#)

[3 Belisarie \(504–565\) – general bizantin \(n. tr.\).](#)

[4 Gustav al II - lea Adolf \(1594–1632\) – rege al Suediei 1611–1632 \(n. tr.\).](#)

[5 Frederic cel Mare \(1712–1786\) – rege al Prusiei 1740–1786 \(n. tr.\).](#)

[6 Gînghis Han \(cca 1162–1227\) – han al mongolilor 1206–1227 \(n. tr.\).](#)

[7 Baiazid \(cca 1360–1403\) – sultan otoman 1389–1402 \(n. tr.\).](#)

8 Voltaire / François - Marie Arouet (1694–1778) – scriitor și filosof francez (n. tr.).

9 Alexandru Macedon (356–323 î.H.) – rege al Macedoniei 336–323 î.H. (n. tr.).

10 Tohtamîș, han al Hoardei de Aur 1380–1395 (n. tr.).

11 Scipio Africanus (235–183 î.H.) – general roman (n. tr.).

12 Mamelucii – forțe militare turcești sau kirkize care constituiau forța militară a dinastiei Ayyubizilor. Au guvernat Egiptul între secolele al XIII - lea – al XVI - lea (n. tr.).

13 Cristofor Columb (1451–1506) – navigator genovez aflat în serviciul Spaniei (n. tr.).

14 Hernan Cortez (1485–1547) – conchistador spaniol (n. tr.).

15 Ernest Henry Shackleton 1874–1922 – explorator britanic (n. tr.).

16 Audrey Burton, „Descendants et successeurs de Timour: la rivalité territoriale entre les régimes ouzbek, safavide, et moghol”, în Maria Szuppe, L’Héritage timouride, Iran- Asie centrale- Inde XVe - XVIIIe siècles, Cahiers d’Asie centrale, nr. 3 - 4, Taşkent - Aix - en - Provence, 1997, p. 23.

17 Samarkand – oraș din Asia Centrală, astăzi în Uzbekistan (n. tr.).

18 Karl von Clausewitz (1780–1831), general și teoretician militar prusac (n. tr.).

19 George Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), filosof german (n. tr.).

20 Heartland – termen din limba engleză, care se traduce prin „inima unei zone, zonă centrală” (n. tr.).

21 Stefan Zweig (1881–1942), scriitor austriac (n. tr.).

22 Les Tres Riches Heures de l'humanité, Belfond, 1989, p. 7.

23 Op. cit., p. 8.

1.

Portretul

„Paradisul și infernul să fie în tine.”

OMAR KHAYYAM

„Geniu militar, Timur Lenk a fost, de asemenea, un om politic, de maniera marilor comandanți. Ținea cont de multe lucruri și de oamenii pe care îi întâlnea. Pentru a-și atinge scopurile, alegea drumul cel mai scurt: credința celorlalți servea scopurilor sale. Cât despre credința sa, aceasta a izvorât dintr-un mediu istoric favorabil afirmării tendințelor aspre ale caracterului său.”

JEAN AUBIN²⁴

În imaginarul colectiv, cel puțin în cel occidental, și nu numai, Timur Lenk ocupă un loc secundar, care nu se poate compara cu cuceririle sale militare sau cu influența pe care a exercitat-o direct sau indirect, prin intermediul urmașilor săi, în cultura Asiei Centrale. Chiar și în domeniul terorii, unde a fost un maestru, Timur Lenk i-a cedat locul lui Atilla²⁵, predecesorul său îndepărtat. Destinul său a pălit în fața celui dintâi, dar a avut șansa, față de posteritate, de a amenința întreaga Europă. Personaj complex, precum toți marii conducători ai istoriei, este dificil să îl poți analiza pe Timur Lenk. Deopotrivă cuceritor de geniu și terorist nemilos, prieten față de ai săi, sângeros față de dușmani, obsedat de posteritate și incapabil să își asigure succesiunea, Timur Lenk înseamnă toate acestea și chiar mai mult. Tocmai complexitatea personalității sale fascinează și este dificil să scoți totul la lumina zilei. Dincolo de trăsăturile chipului său, generații de-a rândul au încercat să descifreze misterul care îl înconjoară.

Artiștii din toată lumea au reprezentat, sub forma desenului sau a picturii, portretul cuceritorului. Acestea vorbesc mai mult despre societatea din care provenea artistul, decât despre războinicul Timur Lenk. Astfel, putem admira un Timur Lenk persan, arab sau turc (sau mongol) și deopotrivă un personaj al Renașterii italiene sau chiar o specie de „muschetar” abia ieșit dintr-un roman al lui Alexandre Dumas²⁶. Statuia ecvestră a lui Timur Lenk, care poate fi admirată la Tașkent, în Uzbekistan, ne aduce aminte de statuia lui Henric al IV-lea de pe Pont-Neuf. După artiști, nici scriitorii nu au rămas mai prejos: Voltaire, Marlowe, Poe sau Lamartine, pentru a nu cita decât câțiva dintre cei mai cunoscuți.

Știința s-a afirmat și ea în secolul al XX-lea. În 1941, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, o echipă de savanți sovietici a ajuns la Samarkand, pentru a exhuma rămășițele lui Timur Lenk și ale celor apropiați, dintre care Ulugh Beg și șahul Rokh, doi dintre iluștrii săi urmași. Istoria acestor săpături are multe elemente picante și este bine cunoscută de uzbeci. De fapt, în ciuda avertismentului asupra blestemului care i-ar fi lovit pe cei ce nu respectau mormântul lui Timur Lenk și deși uzbekii i-au pus în gardă pe sovietici, savanții și-au continuat activitatea așa după cum planificaseră. Se poate vedea, printre altele, o fotografie a conducătorului echipei de savanți sovietici, pe nume Mihail Gerasimov, pe cale să examineze, alături de echipa sa, craniul lui Timur Lenk. Bucuria a fost de scurtă durată. Câteva ore mai târziu, savanții au aflat că Hitler invadase Uniunea Sovietică.

Analiza osemintelor marelui cuceritor a confirmat ceea ce se știa deja: că suferea de un dublu handicap la piciorul și la mâna dreaptă, ca urmare a unei răni provocate într-o luptă din tinerețe și, de asemenea, că avea o înălțime mare pentru epoca și regiunea în care a trăit – 1,70 m. Mai surprinzător, cercetările au dezvăluit că Timur Lenk avea părul roșu. Când a murit nu mai avea decât câțiva dinți. Barba era scurtă și purta mustață lungă. Savanții sovietici au reconstituit un chip care exprima prejudecățile lor, în ciuda caracterului științific al expediției întreprinse²⁷.

Sculptura ne-a oferit o imagine care seamănă cu chipul tipic al conducătorilor mongoli ce apar în filmele lui Eisenstein²⁸ din acea epocă. Această reconstituire provenită din filme prezintă un om robust, cu un cap

mare, trăsături ascuțite, ochi mici, inteligenți și reci, cu sprâncene arcuite și subțiri, riduri fine sub orbitele adânci. Un nas plat și niște buze cărnoase completează tabloul. Pe cap are un coif ascuțit. Chipul acesta dezvăluie răutate și înșelăciune, duritate și dispreț. Acest Timur Lenk și-ar fi putut juca propriul rol la Hollywood.

Ibn Arabchah, un prizonier de origine siriană al lui Timur Lenk, care a alcătuit o biografie deloc măgulitoare a acestuia și care aduce un echilibru textelor comandate de urmașii lui Timur Lenk, care reluau biografia de sfânt a lui Șerif-el-Din, și anume Zafer name, îl descrie asemănător cu portretul pe care l-au realizat savanții sovietici în secolul al XX-lea:

„Timur Lenk era înalt și foarte robust, cu o forță deosebită și o înfățișare impunătoare. Avea tenul alb și, surprinzător, nu era deloc bronzat. Era lat în umeri, avea degetele mari și picioarele lungi. Purta barbă lungă. Căpătase un handicap la mâna dreaptă și piciorul drept. Ochii săi erau ca două flăcări a căror privire te incomoda. Avea o voce puternică și pătrunzătoare. Nu îi era frică de moarte și la vârsta de 80 de ani încă avea un spirit puternic și integru”²⁹.

Portretul făcut de Alphonse de Lamartine este interesant, nu deoarece este drept, ci pentru că ia în considerare complexitatea personajului istoric, în special, acolo unde alți autori au făcut o caricatură:

„Caracterul său era precum fizionomia, expresia contrastului dintre capul bătrân și inima tânără. Serios, gânditor, nu râdea niciodată, lent în decizii, prompt în a le îndeplini, perseverent până la fatalism în hotărârile sale, convins că evenimentele nu sunt scrise dinainte de un destin incorigibil, ci că sunt rezultatul acțiunii libere a oamenilor și că ele cedează în fața celor care știu să le interpreteze și să le întoarcă în propriul folos; sincer, ca vorbele omului obișnuit care, după spusele tătarilor, ar trebui să fie lumina sufletului; capabil să exploateze, niciodată să mintă, să flateze sau să înșele; îi sprijinea pe cei slabi în care sălășluia ignoranța puerilă a compatrioților săi; îi disprețuia pe bufonii care trăiau în iluzie, distrugând demnitatea morală a omului; era pasionat de filosofii care doreau să ridice, prin intermediul științei, cortina de deasupra lumii; onora pe adevărații poeți care erau, conform părerilor sale, oglinzi ale naturii și ecouri vii ale lui Dumnezeu; cunoștea astronomia, dreptul public, istoria, medicina, religia;

în cel din urmă caz, îi plăcea să se întrețină cu șeicii cei mai venerați la Samarkand; era tolerant față de cei care se rugau, deoarece credea, precum Mahomed, într-o forță, de fapt natura fizică prin care zeul era adorat; citea mult; scria cu forță și eleganță; vorbea trei limbi din Asia – turca, araba și persana; era admirator al înțelepciunii lui Ginghis Han, ale cărui prescripții le asocia Coranului; nu se deda, în timpul liber, decât unei singure distracții, în care predomina gândirea și calculul, este vorba de jocul de șah, exercițiu al spiritului inventat în India: acesta era Timur Lenk, cel care fusese născut pentru a guverna lumea, dacă nu ar fi trecut-o prin foc și sabie”³⁰.

Descrierea pe care i-o face René Grousset, fără a fi mai obiectivă, are însă o încărcătură negativă, chiar dacă venerabilul istoric menționat a făcut din Timur Lenk una dintre marile figuri ale istoriei stepelor, alături de Attila și Ginghis Han.

„Ceea ce domină este un machiavelism de durată, o ipocrizie susținută, identificată cu rațiunea de stat. Un Napoleon care ar fi avut sufletul lui Fouché³¹, un Filip al II-lea descendent din Attila. Serios și sobru, dușmanul bucuriei, precum regele de la Escorial³², devotat precum regele Spaniei, dar un soldat înflăcărat, ca și un conducător experimentat și prudent care se hrănea precum poetul Chirazi din poezia persană”³³.

Astăzi, beneficiind de o suită foarte respectabilă de personalități politice, precum cea menționată de René Grousset, se poate afirma că Timur Lenk poseda geniul militar al lui Napoleon, fervoarea religioasă și violentă a lui Osama bin Laden³⁴, despotismul luminat al lui Frederic al II-lea, fără a uita de cinismul rece al lui Stalin³⁵, cu care putea împărți teatralitatea și un fler pentru propagandă. Epitetul de ipocrit, pe care îl utilizează Grousset, pare, de fapt, inexact: Timur Lenk nu a avut nevoie să își ascundă scopurile sau metodele de acțiune. Fără să fi fost prea consecvent sau cinstit, nu a fost mai puțin transparent în obiectivele sale decât sunt, în general, cuceritorii.

Este inutil să îl prezentăm pe Timur Lenk ca pe un campion al umanismului, al democrației și al drepturilor omului, cum l-a prezentat recent un autor american pe Ginghis Han³⁶. Timur Lenk nu are nimic din toate acestea. Pentru a gădila spiritul epocii noastre, am putea spune că a fost acela care a luptat împotriva corupției din administrație sau că a facilitat liberul schimb și comerțul, în zonele pe care le-a cucerit. Ar trebui

să adăugăm energia pe care a depus-o de-a lungul întregii sale vieți pentru dezvoltarea culturală a Samarkandului, care nu era mai vestit decât Marele Secol al Regelui Soare³⁷, activismul cultural al Ecaterinei cea Mare³⁸ sau al marelui Frederic al II-lea.

Înainte de a fi „un prieten al artelor”, ceea ce da fapt a și fost, Timur Lenk s-a impus ca soldat și cuceritor. Personalitatea sa complexă și multidimensională este dominată de două trăsături: ambiția și dragostea pentru război. Fervoarea sa religioasă – evit să folosesc termenul de credință – la început, nu a făcut decât să se adauge trăsăturilor de caracter menționate, pentru a se impune către sfârșitul vieții, atunci când, în pragul morții, căuta un drum de salvare a sufletului pentru numeroasele crime pe care le comisese. În orice caz, aceasta este interpretarea pe care o dau biografii și „autobiografii” săi.

Oare ce ne spune specificul lui Timur Lenk? Oare ce ne fascinează la acest personaj al istoriei? De ce suntem interesați să îl cunoaștem? În afară de handicapurile sale, care într-adevăr sunt aparte în raport cu existența sa, în care corpul omenesc joacă un rol important, nimic din aspectul său nu intrigă. Desigur, omul era robust, ochii pătrunzători scânteiau de inteligență, dar nu ne așteptam la un astfel de personaj. Să spunem simplu că avea „fizicul unui om muncitor”, chiar dacă folosirea termenului este puțin diferită.

Din aceeași perspectivă, personalitatea sa prezintă trăsăturile pe care le putem aștepta de la un conducător militar, adică un curaj și o voință ieșite din comun. În secolul al XIV-lea, în Asia Centrală, aceste calități sunt de așteptat de la orice conducător militar și chiar nu contează dacă la origine este soldat sau un om obișnuit. Ne aflăm într-o zonă geografică, cu o cultură și într-o epocă în care societatea apreciază calitățile militare. Desigur, un personaj precum Timur Lenk avea poate curaj peste medie, dar nu așa trebuie să explicăm anvergura personajului nostru.

Pentru a întregi personalitatea sa, se pot adăuga încă două aspecte. Pe de o parte, este vorba despre o inteligență ieșită din comun. Pe de altă parte, o combinație puțin întâlnită de calități care aproape întotdeauna erau incompatibile. De exemplu, Timur Lenk era de o brutalitate sordidă, dar capabil să manifeste milă. Dur și sever, făcea rar compromisuri.

Intransigent, putea fi și indulgent cu aceia pe care îi considera prietenii săi și cu membrii familiei, pe care îi ierta întotdeauna. Relația cu hanul Tohtamîș, deopotrivă prieten și dușman declarat, este definitorie pentru caracterizarea personajului. Deși mitocan, era capabil să petreacă ore întregi discutând filosofie și istorie cu unul dintre marii gânditori ai epocii, Ibn Khaldun. Îl putem observa pe acest puritan simțindu-se bine în nenumăratele festivități pe care le-a organizat la Samarkand și în alte locuri. Spirit religios până în adâncul sufletului, nu a ezitat să ridice piramide de cranii în orașele care au refuzat să i se predea. Acest musulman care visa să refacă comunitatea credincioșilor este unul dintre marii criminali ai islamului care i-a înfrânt pe turcii otomani și pe mamelucii din Egipt. Acest nomad în suflet este, în același timp, sedentarul care urmărește cu atenție marile lucrări din orașul său, Samarkand, de care numele îi va fi legat întotdeauna. În sfârșit, acest cuceritor a lăsat în urmă un imperiu format din petice, care s-a prăbușit după numai un secol. Într-un cuvânt, Timur Lenk este antiteza eroului pe care nu a încetat să îl imite – Gînghis Han.

Destinul celor doi nu a încetat să se intersecteze. Timur Lenk și urmașii săi – Timurizii – au distrus, vreme de un secol, fosta dominație a lui Gînghis Han din Asia Centrală, înainte ca, începând din 1500, moștenitorii lui Gînghis Han să îi distrugă pe Timurizi, poate cu excepția lui Babur³⁹ care și-a găsit salvarea într-o altă regiune în nordul subcontinentului indian. Cu toate acestea, pentru a reînvia aventura marelui Gînghis Han, Timur Lenk a înlăturat puterea nomazilor din stepă și a lăsat câmp liber locuitorilor sedentari care și-au acceptat soarta vreme de secole, pentru început în fața rușilor care sub impulsul lui Ivan cel Groaznic⁴⁰ au înlăturat pe acești mongoli de tristă amintire.

Timur Lenk pe tron (Miniatură din secolul al XVIII-lea, Biblioteca Națională, Paris)

Dar complexitatea personajului de față, inteligența sa completată de bestialitate nu ne interesează decât datorită realizărilor sale. Mai precis, Timur Lenk a fost un om complet grație cuceririlor pe care le-a întreprins și pentru că a schimbat destinul Asiei Centrale, pe scurt, a întregii Asii; ce s-ar

fi întâmplat dacă moartea nu l-ar fi împiedecat pe Timur Lenk să cucerească China? Geniu al propagandei și comunicării, Timur Lenk și-a petrecut timpul de care dispunea între campanii, pentru a pregăti cu atenție moștenirea sa: astăzi, Uzbekistanul din epoca postsovietică își caută rădăcinile în Timur Lenk, căutând la marele cuceritor mitul fondator al națiunii uzbece, care este gata să pună în umbră figurile dureroase ale perioadei sovietice, și anume Marx, Lenin sau Stalin.

În sfârșit, Timur Lenk a eșuat acolo unde Gînghis Han a reușit și a reușit unde cel din urmă a eșuat. Acolo unde Gînghis Han a edificat un imperiu durabil, Timur Lenk nu a făcut decât cuceriri grandioase, dar efemere. Astăzi nu a rămas practic nimic din epoca lui Gînghis Han – se poate compara capitala mongolilor, Karakorum, o himeră pe care autoritățile actuale speră să o refacă într-un parc tematic, de tip Walt Disney, cu admirabilul oraș Samarkand și alte vestigii ale epocii timuride?

Mongolii, după formidabilul lor moment imperial, care a fost cel mai important din istorie, din punct de vedere teritorial, au fost absorbiți cultural de popoarele pe care le-au cucerit. Din contră, Timur Lenk și urmașii săi au determinat o renaștere a civilizației persane în Asia Centrală, care a fost însoțită de înflorirea unei noi culturi turcofone.

Dincolo de toate, Gînghis Han și Timur Lenk au un punct comun – sunt cuceritori de excepție, și tot ceea ce înseamnă calitatea de conducător, și anume inteligență politică, viziune strategică, geniu războinic. În acest registru particular al cuceririi militare, calitățile extraordinare nu se regăsesc decât la câțiva indivizi din istorie, care se numără pe degetele de la doua mâini. Dar aceste calități, oricât de rare ar fi ele, nu se manifestă decât în acord cu hazardul și șansa, care contribuie și ele la marile cuceriri. Precum istoria puiului și a oului, nu se știe niciodată prea bine dacă omul este cel care forțează șansa sau hazardul este cel care permite individului să se afirme.

Paralela între Gînghis Han și Timur Lenk este izbitoare nu atât în ceea ce privește personalitatea lor, cât mai ales împrejurările care le-au permis celor doi să plece de la nimic și să ajungă la putere, iar apoi să și-o consolideze, astfel încât să-și atingă scopul de a controla teritoriile uriașe de pe continentul asiatic. Acești doi oameni, unul mai combativ decât celălalt, au ajuns să

parcurea toate etapele puterii, pe când șansele lor de reușită erau foarte slabe, dar sporeau cu fiecare etapă pe care o parcureau. În toate aspectele sale, istoria lui Timur Lenk pare o copie aproape perfectă a celei a lui Gînghis Han. Apoi, pe măsură ce au avansat în vîrstă, personalitățile lor au început să se distingă, pentru a se disocia pentru totdeauna, ajungînd să se deosebească radical una de alta.

În ceea ce privește evenimentele care au făcut ca și unul și celălalt să devină mari cuceritori, este uimitor să vezi cum se repetă istoria, căci aproape în același loc și în împrejurări aproape asemănătoare, precum Cortes⁴¹ și Pizzaro⁴², dar într-un cu totul alt context, nimic nu prevestea o astfel de asemănare, cu excepția scopului inerent al războiului și al politicii care îi conduc pe oameni către culmile puterii.

La început, Gînghis Han și Timur Lenk au fost soldați. Ca simplu războinic, Timur Lenk nu avea ce să invidieze la vreo persoană. În calitate de comandant al armatelor sale, îl putem observa uneori cu sabia în mînă și luptînd călare, conducîndu-și armata cu brațul drept ridicat, fără a lăsa să i se întrevadă handicapul. Precum toți oamenii din stepă, Timur Lenk era un cavaler remarcabil. Se spune că precizia cu care trăgea cu arcul era extraordinară, deși mulți dintre războinicii săi erau foarte pricepuți în mînuirea acestei arme.

În calitate de general, Timur Lenk a știut să-și motiveze trupele în orice împrejurare. Inspirînd dreptate, simpatie și autoritate, a fost mereu de temut, iubit și respectat. Știa să vorbească soldaților săi. Știa să dea exemplu. Și mai ales, știa să își recompenseze trupele, lăsîndu-le să se dedea jafului sau și mai rău, dacă împrejurările o permiteau. Știa că soldații săi aveau nevoie de odihnă și nu se dădea înapoi de la a le organiza petreceri.

Se vorbește despre „arta războiului”, în opoziție cu știința războiului, dar nu se susține că practicarea acestuia se află în strînsă legătură cu manifestările artistice. În cazul lui Timur Lenk, ai impresia că vezi mai degrabă un artist pe marea scenă a războiului decît un simplu războinic sau strateg, precum în majoritatea cazurilor. Cercetînd campaniile sale care sunt niște capodopere, precum unele campanii ale lui Napoleon Bonaparte, poți

înțelege că acest războinic îndârjit a fost, de asemenea, un prieten al artelor, un jucător de șah spectaculos.

În calitate de strateg, Timur Lenk ajunsese la apogeul rolului său. Știa să consolideze raportul de forțe și să atace la momentul oportun. Stăpânea parametrii obișnuiți ai luptelor, și anume concentrarea de forțe și dozarea efortului. Campion al surprizelor și al abordării indirecte, Timur Lenk știa să conducă lupta și să pregătească asediul unui oraș. În concluzie, avea darul unui războinic nomad, mai mult decât al unui sedentar. Mai mult, strângea informații despre inamicii cu care urma să lupte, ceea ce îi permitea să-și consolideze puterea cu fiecare campanie militară purtată; aceasta a fost situația în ultima sa campanie, cea din China. În planul strategiei militare, Timur Lenk nu a inventat nimic. Contribuțiile sale strategice sunt modeste, dar consecințele lor erau foarte importante, căci numeroșii săi adversari erau, în mod sistematic, incapabili să răspundă ofensivelor sale, chiar dacă luptau cu Timur Lenk pentru a nu știu câta oară.

În plan operațional, tactic și tehnic, Timur Lenk nu a avut rival. Cu prilejul fiecărei campanii a inovat. Pe câmpul de luptă avea acea sclipire care îi permitea să ia decizia potrivită, atunci când viziunea sa despre bătălie era incompletă și când dispunea de informații fragmentare asupra teatrului de operațiuni unde evoluau adversarii săi. Se cunoaște bine în domeniul militar, grație lui Clausewitz, noțiunea de „ceață”, popularizată în ultimii ani, mai ales de către armata SUA. Timur Lenk, precum marii comandanți militari, părea înzestrat cu o viziune supranaturală care îi permitea să vadă în această „ceață” ce orbise pe toată lumea. Timur Lenk a făcut din noțiunea de „fricțiune”, un aliat permanent.

Dar, urmărind gândirea de tip Clausewitz, Timur Lenk se distinge de adversarii săi mai ales prin maniera în care înțelege războiul din punct de vedere politic. Căci în cazul său totul respiră a politică. Deciziile sale, de la cele mai mici până la cele mai mari, sunt adoptate dintr-o perspectivă politică. Fiecare dintre acțiunile sale se măsoară din două unghiuri fundamentale, și anume relevanța și oportunitatea. Cu alte cuvinte, prin ce definim o acțiune că este relevantă, de scurtă sau de lungă durată? Și care este cea mai bună modalitate de a exploata resursele disponibile, unde, când și împotriva cui?

Marea problemă a lui Timur Lenk a constat în modul în care a conjugat obiectivele sale pe termen scurt cu cele pe termen mediu, lung și foarte lung. Pe măsură ce avansa, Timur Lenk privea din ce în ce mai departe, în timp ce situația sa personală era din ce în ce mai clară și se pricepea să își atingă obiectivele. Dacă la început scopul său a fost să obțină puterea, ulterior ambiția sa a constat în cucerirea de teritorii. Apoi, în mod treptat, și fără a abandona obiectivul cuceririlor, Timur Lenk a abordat problema din perspectiva jihadului, un termen care nu se potrivea cu pofta sa de a construi un imperiu. În sfârșit, Timur Lenk a reflectat poate prea târziu la succesiunea sa. Perioada care a urmat după Timur Lenk a fost haotică și cei mai străluciți descendenți ai săi, precum șahul Rokh, Ulug Beg și Babur au sfârșit, în cele din urmă, ca predecesorul lor. Timur Lenk a călătorit foarte mult. În perioada bătrâneții sale, care nu s-a manifestat decât spre sfârșitul său, Timur Lenk nu și-a pierdut energia și nici ambițiile imperiale și le-a demonstrat când, între două campanii militare, a supravegheat lucrările care aveau loc la Samarkand, perla Orientului, de care Alexandru cel Mare era atât de îndrăgostit. „Tot ceea ce am auzit despre frumusețea Samarkandului este purul adevăr, dar este încă și mai frumos decât mi-aș fi putut imagina”, declara conducătorul macedonean intrând în oraș.

Poate că Timur Lenk a avut intuiția că lumea avea să devină sedentară iremediabil, el fiind acela care a contribuit la istoria de durată a războinicilor din stepă. Timur Lenk îi cunoștea pe sedentari mai bine ca oricine și știa, probabil, că aceștia aveau un respect deosebit pentru mecena culturii, mai mare decât pentru marii războinici, în special marii războinici nomazi. Nu a fost oare ultima sa acțiune aceea de a cuceri China, cea mai mare civilizație sedentară e epocii? Căci spre deosebire de războinicii săi mongoli, Timur Lenk a beneficiat de cuvântul istoricului și era conștient că nomazii din stepă erau neputincioși în fața celor sedentari din orașe. Lungile sale conversații cu Ibn Khaldun⁴³ și alții erau, probabil, motivate de setea sa imensă de cunoaștere a resorturilor complexe ale istoriei și, de asemenea, poate, de locul pe care el avea să îl ocupe în analele acesteia. Marele istoric a fost uimit de cunoștințele pe care le poseda Timur Lenk în acest domeniu și de analizele sale de substanță. Acesta era Timur Lenk. Actor și observator, fără a face vreo concesie în favoarea destinului său.

Descrierea oraşului Samarkand

Orice portret al lui Timur Lenk ar fi incomplet fără o descriere a Samarkandului. Oraşul este ancorat în istoria epocii lui Timur Lenk. Măreţia acestui oraş unic în lume pune în umbră urmele violenţei pe care Timur Lenk ni le-a lăsat moştenire. Fără Samarkand, Timur Lenk ar fi doar un cuceritor megaloman şi sângeros, însetat de putere, un Ginghis Han de rangul doi, pe care acţiunile militare ale societăţii noastre paşnice l-ar putea crea. Fără Samarkand, Timur Lenk nu ar fi decât un nihilist pe scară largă, al cărui imperiu efemer nu a supravieţuit decât câţiva ani după moartea sa, lăsând în urma sa un gust amar.

Dar, iată că orice strălucire a Samarkandului reflectă aventura timuridă (pentru a da sens cuceririlor) pe care aceasta nu le putea impune de una singură. La şase secole de la moartea lui Timur Lenk, războaiele sale de anihilare, precum toate războaiele, izbucnesc din imaginarul nostru colectiv, pentru a deveni relicve ale istoriei. Desigur, poporul georgian nu a uitat campaniile militare repetate ale celui care a rămas marele său călău, dar amintirea dureroasă a lui Timur Lenk s-a transformat într-un fel de putere colectivă pentru această naţiune din Caucaz, care a avut un destin tragic. Desigur, zone întinse din Khorasan nu au uitat de campaniile brutale de teroare masivă coordonate de Timur Lenk şi de cei apropiaţi lui. Pe de altă parte, piramidele din capete tăiate au făcut loc reconstrucţiei oraşelor distruse de Timur Lenk. Marile oraşe indiene, atacate altădată masiv de armatele lui Timur Lenk, au prosperat sub descendenţii săi mongoli. Distrugerile din epoca lui Timur Lenk au fost violente, dar şi de scurtă durată. Dar, la 600 de ani de la marea sa aventură, Samarkandul rămâne perla Asiei Centrale. Prin intermediul său, Timur Lenk atinge acea imortalitate care, conform părerii lui Amin Maalouf, înconjoară legenda misterioasă a Samarkandului:

„Se spunea că un rege din Samarkand a dorit să îndeplinească visul oricărui om – să scape de moarte. Dornic să atingă ceva la care nu a putut ajunge niciodată, a ordonat să se construiască un imens palat din fier şi a oprit orice acces în el. Nemaipomenit de bogat, a înzestrat palatul cu un soare artificial care se ridica dimineaţa şi se retrăgea seara, indicând sfârşitul zilei. Vai!

Zeul morții a reușit să înșele vigilența monarhului și s-a strecurat în palat pentru a-și atinge scopul. El a demonstrat oamenilor că nimeni nu scapă de moarte, indiferent de puterea sau bogăția sa, de curaj sau aroganță. Samarkandul a devenit, astfel, simbolul implacabil al întâlnirii omului cu destinul”⁴⁴.

Este un paradox specific lui Timur Lenk acela de a pune față-n față o muncă de distrugere fără precedent și realizarea unei astfel de bijuterii care era expresia sensibilității artistice a celui care a creat-o și nu, cum s-ar putea crede, din dragostea sa pentru război. Samarkand este un oraș deschis, conceput pentru negustori, poeți și artiști și nu o fortăreață inexpugnabilă a unui cuceritor în căutarea unui sanctuar strategic. Timur Lenk a fost un soldat căruia doar războiul permanent părea să-i potolească setea de violență. Din contră, Samarkandul inspiră pace și liniște impregnate de spiritualitatea care a lipsit acestui musulman criminal al islamului, pentru care orașul a reprezentat, probabil, o parte din propria salvare. În concluzie, Samarkandul reprezintă ceea ce este opusul lui Timur Lenk, fața ascunsă a unui om care trebuia să fi îngropat în locul cel mai adânc din sine această umanitate invizibilă, pe care o vom regăsi la descendenții săi, aceia care se vor implica în dezvoltarea orașului și care vor contribui la posteritatea sa.

Durieux și Fauvelle, doi călători occidentali de la începutul secolului al XX-lea, au sesizat, atunci când au intrat în orașul căzut în mâinile rușilor (1868), ambiguitatea care stă la baza acestui farmec permanent:

„Doar în mijlocul minunatelor ruine de la Samarkand poți înțelege eroarea comună care face din Timur Lenk un războinic feroce și incult, care este autorul masacrelor și incendiilor, semănând distrugere și moarte, simbolul, într-un cuvânt, al celei mai profunde barbarii. Dimpotrivă, totul poartă urma unui trecut glorios, a unui secol de onoare și mărire. Fiecare dintre aceste monumente constituie o bijuterie delicată și strălucirea unei epoci minunate se dezvăluie în fiecare dintre vestigiile superbe din epoca lui Timur Lenk și a dinastiei sale. Atunci când vrem să indicăm marile epoci în care spiritul uman a triumfat sub toate formele sale, vorbim în mod obișnuit despre secolul lui Pericle⁴⁵, August⁴⁶, despre perioada Renașterii; poate că într-o zi vom vorbi despre secolul lui Timur Lenk, atunci când misterioasele manuscrise orientale, păstrate cu strășnicie în sanctuarele islamului, vor

reuși să dezvăluie lumii dezvoltarea pe care acest mare prinț a adus-o literelor și artelor”⁴⁷.

Entuziasmul celor doi călători nu era străin de faptul că, în anii 1890, Asia Centrală devenise unul dintre locurile la modă pentru marii călători. Turkestanul, intrat sub stăpânirea Rusiei, și în special Tașkentul, au constituit subiectul unor expoziții de epocă. Cu această ocazie, fotograful Paul Nadar⁴⁸ a făcut cunoscută regiunea, în special Samarkandul, locuitorilor Europei Occidentale (fotografiile sale domină și astăzi albumele despre Asia Centrală). Sute de călători din Europa Occidentală s-au îngrămădit în zonă, profitând de noua cale ferată care străbătea zona Mării Caspice, în timp ce în anii 1850–1860, vizitatorii europeni se numărau pe degetele de la o mână. Asia Centrală a devenit una dintre regiunile cel mai bine reprezentate la expozițiile universale de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În această perioadă, în care conceptele de colonizare și cucerire erau percepute pozitiv, Timur Lenk reapărea în istorie purtând onorurile unui mare cuceritor.

Și apoi, tot la fel de brusc, după Primul Război Mondial (1914–1918) și Revoluția din Rusia (1917–1922), cortina a căzut din nou. În perioada URSS, Samarkandul a devenit foarte greu accesibil străinilor. Ideologia de tip egalitarist a făcut ca orașul să devină precum celelalte de pe cuprinsul URSS, deși arheologii sovietici au demarat un program de restaurare a orașului. În mod miraculos, Tașkentul, capitala Republicii Sovietice Socialiste Uzbekă, din cadrul URSS, a suferit de pe urma concepțiilor urbanistice sovietice, în timp ce Samarkandul a rămas, în mare parte, neatins. După prăbușirea URSS, Samarkandul s-a redeschis către lume, iar autoritățile uzbece, din motive atât politice, cât și economice, au desfășurat lucrări de restaurare, pentru a reda orașului lui Timur Lenk, ieșit din negura totalitarismului sovietic, strălucirea de altădată.

Dacă Samarkandul a fost dintotdeauna orașul lui Timur Lenk, istoria sa este mult mai veche. De fapt, orașul a cunoscut o perioadă de înflorire pe parcursul a vreo douăzeci de secole, înainte de a se prăbuși în fața hoardelor mongole, în 1220. În acest oraș, pe care vechii greci îl numeau Maracanda, a locuit în anul 328 î.H., Alexandru Macedon. Este posibil ca marii conducători persani, Cyrus⁴⁹ sau Darius⁵⁰, să fi folosit acest punct strategic.

După dispariția lui Alexandru, se pare că grecii au rămas prezenți în aceste locuri pentru mult timp, până în secolul al VI-lea. Înaintea năvălirii arabilor, la începutul secolului al VIII-lea, locuitorii din regiunea Sogdiana, care practica zoroastrismul⁵¹, au stăpânit orașul și teritoriile învecinate. Aflat în trecere prin Samarkand, în anul 631, cunoscutul călător și pelerin chinez Xuanzang a descris activitatea comercială din oraș și calitățile războinice ale conducătorilor acestuia, „în fața căror niciun inamic nu putea rezista”. Locuitorii din Sogdiana, care vorbeau o limbă iraniană, au fost marii negustori din Asia Centrală, în epoca ce a urmat invaziei hunilor și a precedat-o pe cea a arabilor.

Locuitorii din Bactria au fost marii comercianți din Asia Centrală, de la care cei din Sogdiana au preluat meseria. Totuși, cei din Sogdiana, spre deosebire de cei din Bactria, au reușit să supraviețuiască loviturilor războinicilor din stepă. După înlăturarea celor din Bactria, cei din Sogdiana au preluat controlul asupra Drumului Mătăsii și au stăpânit comerțul dintre China și Persia, până când au fost cucerți de către arabi, de această dată în mod definitiv. Arabii, spre deosebire de huni, au adus cu ei cultura, civilizația și religia.

Credința musulmană a invadat repede Samarkandul, care a fost martorul construirii primelor moschei. În al doilea mileniu, Samarkandul se afla în plină eferescență culturală și comercială. După instaurarea controlului turcilor în Orientul Mijlociu, Samarkandul a suferit o nouă influență, odată cu creșterea numărului de lucrări cu caracter militar. De fapt, aceasta a fost ultima etapă care anunța sfârșitul invaziei mongolilor, înaintea resurecției din vremea lui Timur Lenk și a urmașilor săi.

În această perioadă, orașul se afla la nord de viitorul Samarkand, pe un platou înalt, astăzi aproape părăsit. În secolul al XXI-lea arheologii francezi și uzbeki au călcat pe urmele celor ruși în studierea sitului vechiului Samarkand (situl de la Afrasiyab). Acolo încă se descoperă, periodic, vestigii ale ofensivei mongole – resturi de veșminte sau de arme care au aparținut soldaților care s-au refugiat în fortăreața orașului. Samarkandul era ultima așezare sedentară în fața imensității stepelor dominate de nomazi, un fel de „deșertul tătarilor” immortalizat de romancierul italian Dino

Buzzati. În concepția lui Timur Lenk, orașul întruchipa cele două culturi suprapuse ale continentului eurasiatic.

Odată cu uraganul reprezentat de către mongoli, orașul a fost lipsit de apă – invadatorii au distrus conductele pentru a-i înseta pe locuitori, iar populația decimată s-a refugiat în sud, unde apa era mai ușor accesibilă. Ibn Battuta, marele călător din Evul Mediu, a poposit la Samarkand (1335), unde a constatat că orașul nu își revenise după trecerea armatelor mongole. „Am călătorit către Samarkand, unul dintre cele mai mari și cele mai frumoase orașe ale lumii. A fost ridicat pe malul unui râu și este plin de mașinării hidraulice care duc apa în grădini. În apropiere de acest râu se adună locuitorii orașului, după rugăciunea de la ora 16.00, pentru a se plimba și a se distra. Dispun de estrade și bănci pe care se pot așeza, prăvălii unde se vând fructe și alte alimente. De-a lungul malurilor râului se află palate mari și monumente care marchează civilizația locuitorilor din Samarkand. Majoritatea sunt în ruine și o mare parte a orașului a fost devastată. Se înțelege că au și grădini. Locuitorii au calități deosebite și manifestă prietenie față de străini; sentimentele acestora sunt mai puternice decât ale celor din orașul Buhara.”⁵²

Orașul care va fi reconstruit sau pe care îl va reface Timur Lenk nu mai are aproape nimic de-a face cu trecutul. Probabil asta a și intenționat, mai ales că s-a străduit toată viața să răstoarne raportul de forțe dintre mongoli și turcii otomani. Samarkandul edificat de Timur Lenk este, într-un fel, o revanșă a sedentarului asupra nomadului, ceea ce ne spune, încă o dată, multe despre paradoxurile acestui ultim mare cuceritor al stepelor. Dacă cei care au construit orașul în epoca timuridă au utilizat din plin materialele vechilor construcții pentru a reface orașul, noul Samarkand este un cu totul alt oraș. Primul, care se afla pe platou, avea o vocație militară. Al doilea, protejat de superioritatea forțelor militare timuride, se ridica în câmpie, acolo unde se întindeau altădată mahalalele vechiului oraș. Samarkandul a fost un oraș de negustori care doreau să se protejeze de invaziile străine. Noul oraș era al unui cuceritor care voia să dezvolte comerțul.

Samarkandul construit de Timur Lenk este, înainte de toate, un oraș comercial care ocupa un loc important pe Drumul Mătăsii. Din punct de vedere urbanistic, activitatea comercială determina deciziile arhitecților,

chiar dacă un zid bun de apărare înconjura orașul. Comerțul era reglementat minuțios, odată cu constituirea de spații destinate piețelor deschise sau acoperite, prăvălii mici și magazine mari adăpostite sub același acoperiș. Întreaga activitate era reglementată strict de autoritatea centrală, dar cu deschidere permanentă pentru comercianți. Economia era planificată, dar statul sprijinea libertatea comerțului, aproape la fel ca în sistemul chinez din secolul al XXI-lea. Meșteșugarii și negustorii trebuiau să se mulțumească cu una sau două activități. Într-un fel, putem găsi aici legea avantajului comparativ, dezvoltată de economiștii liberali din secolul al XIX-lea.

Timur Lenk a ordonat să se construiască largi artere comerciale în tot orașul, fiind lipsit de scrupule, precum Haussmann⁵³, dorind să înlăture toate clădirile care erau un obstacol pentru capodopera pe care o preconiza. Dacă Timur Lenk a înclinat către libertatea comerțului, tot el a fost acela care și-a impus autoritatea în fața negustorilor, ceea ce reiese din însemnările delegației din Castilia, condusă de Ruy González de Clavijo: „Pentru că aveau prea multă libertate, Timur Lenk a ordonat să se anunțe în întreg orașul Samarkand că toți meșteșugarii, ca și negustorii de mătase și perle, zarafii, bucătarii, măcelarii, brutarii, croitorii, cizmarii și toți ceilalți meșteșugari, să se prezinte la cortul său, unde se afla împreună cu oamenii săi, pentru a-și așeza corturile și a-și vinde produsele. De asemenea, a ordonat ca fiecare confrerie de meșteșugari să pregătească o serbare pe care să o prezinte oamenilor, pentru a se putea bucura, și că toți acești meșteșugari și negustori nu mai puteau ieși din tabără fără ordinul sau permisiunea sa”⁵⁴. Cu acest prilej, Timur Lenk a ordonat să fie spânzurați, în mijlocul pieții publice, un număr de condangați, căci înaltul magistrat (dina) fusese lăsat să conducă orașul în absența sa...

Loc uriaș de întâlnire, unde poposeau caravanele și soldații, între două campanii militare, Samarkandul a fost astfel conceput încât să adăpostească și să găzduiască femei și bărbați, cai și caravane. De asemenea, au fost ridicate vaste edificii rectangulare, în oraș și în împrejurimile sale. Pentru a hrăni toată această populație și pentru a aproviziona piețele, Timur Lenk a pus bazele unui sistem agricol, în regiunea învecinată, construind o rețea complexă de irigații. Căile de acces în oraș, drumurile și podurile au fost centrul atenției autorităților, iar Timur Lenk a dezvoltat un vast sistem de aprovizionare cu cai, care servea deopotrivă intereselor sale comerciale și

militare. Astfel, Samarkandul nu era doar un oraș-muzeu, ci și un centru urban dinamic și cosmopolit, unde accesul nu înceta să fie îmbunătățit și vizitele încurajate. Timur Lenk a atras, de voie sau de nevoie, mulți negustori, meșteșugari din Asia, Orientul Mijlociu și chiar Europa. În ciuda reputației sale de cuceritor nepotolit, Timur Lenk a avut un rol foarte important, într-o zonă în care gloria militară nu a avut ca egal decât devotamentul religios.

Caracterul comercial al orașului este dedicat cultului fondatorului său, familiei și religiei acestuia. Acest Samarkand a supraviețuit până în zilele noastre, cu centrul la mausoleul Gur-e-Mir, unde se afla mormântul lui Timur Lenk și al descendenților săi, conceput de acesta pentru nepotul său, Mahomed (moare în 1402) și Registanul, un splendid complex arhitectonic – poate cel mai frumos din Asia Centrală – constituit din medresele⁵⁵ lui Ulugh Beg, Tilla Kari și a lui Chir Dor, unde se studiau Coranul, artele și științele. În lucrarea sa, Samarkand, Amin Maalouf evocă acest spațiu: „În jurul locului numit Registan se înalță trei monumente, trei ansambluri gigantice, turnuri, cupole, portice, ziduri înalte împodobite cu mozaicuri, arabescuri cu reflexe de aur, ametiste, turcoaze și însemnări laborioase. Totul este maiestuos, turnurile sunt elaborate, dar cupolele sunt despicate, fațadele brăzdate de vreme, de vânt, de secole de indiferență; nicio privire nu se ridică asupra acestor monumente, coloși înalți, superbi uitați, un teatru grandios pentru o piesă derizorie”⁵⁶.

Samarkandul înseamnă, de asemenea, și monumentul dedicat soției lui Timur Lenk, moscheea Bibi Khanum și necropola Regelui Viu, Chah Zende, cu porticule, cupole albastre, mozaicuri. Mausoleele, dedicate surorilor sau soțiilor lui Timur Lenk, figurează printre construcțiile cele mai importante ale orașului. Putem citi numele arhitecților și ale artiștilor și originea lor, deseori iraniană. După Timur Lenk, noi morminte s-au adăugat complexului arhitectonic, acestea aparținând nu doar membrilor familiei sale, dar și cel al astronomului renumit, Qadi Zada Rumi, apreciat de Ulugh Beg.

La Samarkand domină culoarea bleu, alături de verde și auriu. De asemenea, complexul Gur-e-Mir și zidurile interioare decorate cu onix verde și aur. Peste tot în arhitectura timuridă se impun forța și amploarea

spațiului care atenuează eleganța, poezia și culoarea ornamentelor murale, cu un ansamblu al ceramicii de o mare puritate care aproape atinge perfecțiunea.

Aceste bijuterii ale artei timuride sunt cele care au supraviețuit celor zece secole de distrugeri naturale (în special cutremurele de pământ) și umane. Căci orașul lui Timur Lenk era cu totul altul decât cel pe care îl vizităm astăzi. Oamenii au construit numeroase palate care nu au supraviețuit trecerii timpului. Ca și cum, Timur Lenk și ai săi au avut mai multă inteligență să construiască monumente religioase și funerare, decât palate sau fortărețe la fel de puțin rezistente ca și marele lor spirit de cucerire. Căci Timur Lenk a fost la fel de frenetic în inițiativele arhitectonice ca și în cuceririle sale. Samarkandul a fost un șantier permanent, în care edificiile răsăreau ca ciupercile și înlocuiau alte construcții condangate să dispară. Nu trebuie să surprindă faptul că toate aceste construcții nu erau solide și nu rezistau mult. Situația nu se deosebea de ceea ce se găsea în cele mai urbanizate zone al lumii. Ruy González de Clavijo, descoperind moscheea lui Bibi Khanum, aproape de Poarta de Fier a orașului, nota deja o diferență în ceea ce privește munca prestată pentru diferitele construcții. „Joia următoare, la 29 septembrie, Timur Beg a venit la Samarkand și s-a oprit la construcțiile care se găseau în apropierea intrării în oraș. Fuseseră ridicate în cinstea mamei soției sale, Khanum, care este înhumată într-una dintre construcții. Aceste clădiri sunt somptuoase și prezintă atenție pentru perfecțiunea detaliului. În general, nu este foarte multă perfecțiune în aceste construcții, dar ea există.”⁵⁷ Început în 1399, la întoarcerea dintr-o campanie militară, acest edificiu gigantic, care se întindea pe o suprafață de 100 pe 130 m, era, de fapt, prost terminat și a început să se dărâme puțin câte puțin, de la inaugurarea sa. Deseori, i s-a reproșat lui Timur Lenk, probabil fără nicio dovadă, că a dorit să construiască mult și repede. De altfel, poate că arhitectura timuridă a fost desăvârșită în alte locuri, ca de exemplu la Herat sau în India, în perioada Marilor Moguli.

Dacă arterele comerciale, palatele monumentale, moscheile sau mausoleele au definit splendoarea urbană a Samarkandului, în epoca timuridă, faima grădinilor sale era la fel de mare ca și cea a monumentelor. De-a lungul secolelor, grădinile de la Samarkand au constituit modelul pentru zona Orientului Mijlociu și India, unde șahul Babur și Marii Moghuli au

perfecționat și dezvoltat această artă. În prezent, nimic sau aproape nimic nu mai amintește de aceste grădini. Doar descrierile unor călători și cronicari ne mai pot crea o idee despre splendoarea lor. Se știe că 15 grădini înconjurau orașul. Călătorii, inclusiv grupul de castilieni din care făcea parte Ruy González de Clavijo, se odihneau adeseori în aceste parcuri, unde se ridicau palate somptuoase. În mod simetric, aceste spații imense erau traversate de alei mici și mari, pe marginea cărora creșteau arbori și flori. În centru erau simbolizați prințul și cei apropiați lui, al doilea cerc era rezervat curții, iar al treilea soldaților. Grădinile erau înconjurate de ziduri înalte și de turnuri de pază. Intrările erau decorate minuțios cu imense portice înzestrate cu ceramică colorată și cu porți încrustate cu fildeș. Bazinele, legate între ele cu alei pavate, dădeau un aer aparte acestui ansamblu. Când Timur Lenk se afla la război, locuitorii din Samarkand se puteau plimba în aceste grădini. Influența persană era dominantă, dar și cele chineze și indiene erau la fel de perceptibile și dădeau acestor grădini un caracter special.

La Keș (azi Şahrisabz din Uzbekistan, n. red.), locul de naștere al lui Timur Lenk, conducătorul mongol a ridicat un palat somptuos, Ak Sarai, probabil neterminat la moartea sa și care, la trecerea lui Ruy González de Clavijo prin zonă, era în construcție. Picturile din interiorul palatului dezvăluiau succesele militare ale lui Timur Lenk, amintind prima calitate a stăpânului acestor locuri. Dornic să immortalizeze marea sa aventură, Timur Lenk a acordat o atenție deosebită picturii și a făcut din aceste campanii subiectul celor mai cunoscute picturi din epocă, în special cele realizate la Bagdad și în Persia. Școala de pictură timuridă a atins apogeul său la Herat, sub impulsul unui nepot al lui Timur Lenk, Baysungur. Manuscrisele pictate, de asemenea remarcabile, ne aduc aminte că Samarkandul a fost multă vreme renumit pentru calitatea hârtiei care se producea acolo. Desigur, orașul a fost recunoscut pentru calitatea instituțiilor de învățământ superior, să amintim medresele.

În prezent, termenul de medresă are în Europa Occidentală o conotație negativă, ca urmare a terorismului, căci ar fi locul unde cei care aruncă bombe învață un islamism radical. În epoca timuridă, medresa era cu totul altceva, deși, în mod paradoxal, utilizarea terorii în scop politic atinsese culmi rar întâlnite înainte. Inspirate de școlile coranice, apărute la începutul

celui de al doilea mileniu, medresele din Samarkand și indirect cele din Registan au fost, de fapt, marile universități unde se studiau în mod sigur Coranul și jurisprudența islamică, dar, mai ales, artele, științele și matematicile. Medresa lui Ulugh Beg, în special, s-a bucurat, în epocă, de o mare reputație și a fost probabil cea mai mare universitate din Asia Centrală care atrăgea cei mai buni oameni de știință și matematicieni, fără a-i menționa pe poeții epocii.

Astronomia l-a fascinat pe Ulugh Beg și el însuși a fost un mare astronom. În cadrul medeselor, oamenii de știință au început să studieze astronomia. Apoi, Ulugh Beg a construit celebrul său observator astronomic, a cărui construcție s-a finalizat în 1429. În memoriile sale, Babur va vorbi cu mândrie despre acest observator deja învechit în epoca sa. „Un alt mare edificiu a fost observatorul cu trei etaje, construit pe o latură a colinei Kuhaci.” Acesta are un diametru de 50 m și o înălțime de 45 m. Pe acoperiș se aflau instrumentele de observație astronomică, mai precis un sextant⁵⁸ de mari dimensiuni, pentru a studia Luna și Soarele, un cadran solar și un fel de „astrolab”⁵⁹ uriaș pentru a studia stelele. În interior se putea observa viziunea estetică ce oferea o decorație ce se raporta la observațiile astronomilor într-un mediu propice studiului și gândirii. Ulugh Beg a petrecut multe nopți pe acoperișul observatorului, înregistrând cu precizie mișcarea astrilor, cu precădere a lui Saturn, planeta căreia i-a consacrat o bună parte din timpul său și a cărei durată exactă de rotație a descoperit-o. Probabil că a avut plăcerea de a reflecta timp îndelungat asupra locului omului în acest univers imens, acesta fiind considerat de strămoșul său drept centru al lumii.

În perioada lui Ulugh Beg, Samarkandul a cunoscut apogeul dezvoltării sale. După asasinarea lui Ulugh, Samarkandul a cedat locul Heratului, care a continuat opera timuridă și a devenit noul centru al unei culturi superioare în Asia Centrală. Cu toate acestea, Samarkandul nu s-a prăbușit deodată și, atunci când Babur a intrat în oraș – la mult timp după preluarea controlului de către uzbeci, a regăsit orașul strămoșilor săi, cu precădere în ceea ce privește parcurile. „Conducătorii au construit numeroase parcuri și grădini. Puține dintre acestea egalau parcul lui Mahomed Trakan, în ceea ce privește peisajul, puritatea aerului și suprafața. Acest parc s-a construit foarte aproape de grădina denumită a Câmpiei, într-un loc care domina preeria

roșie care se întindea mai jos, la picioarele sale. În acest parc s-au amenajat spații simetrice, unde se aflau grădini de rodii, chiparoși și plop albi. Era un loc foarte plăcut, al cărui singur minus era că nu se găseau mari râuri în zonă.

Cu privire la oraș, se spunea că „Samarkandul este un loc extraordinar, bine ordonat și amenajat. Are o particularitate care nu se găsește aproape nicăieri, decât în puține orașe, și anume: fiecare confrerie de meșteșugari avea bazarul său și nu împreună cu alții. Acesta era un obicei excelent”. Babur vorbea despre Samarkand la trecut, mai ales când evoca monumentele istorice. La un moment dat a început eroziunea fizică, culturală și economică a orașului. Aceasta a continuat multe secole, având caracter inexorabil, fără a lăsa timp curiozității oamenilor de știință și turismului modern să ajungă să îl salveze din uitare.

24 Jean Aubin, „Comment Tamerlan prenait les villes”, în Studia Islamica, XIX, 1963, pp. 82–122.

25 Atila, conducător al hunilor 434–453 (n. tr.).

26 A se vedea galeria de portrete din La Route de Samarkand au temps de Tamerlan, relation du voyage de l’ambassade de Castille a la cour de Timour Beg par Ruy González de Clavijo, 1403 - 1406, tradus și comentat de Lucien Kehren, Paris, Imprimerie nationale, 1990, pp. 23–30.

27 Boris Liapounov, Surgis du fond des âges, Moscova, 1970.

28 Serghei Mihailovici Eisenstein (1898–1948), regizor sovietic (n. tr.).

29 Arabchah, Portrait du Grand Tamerlan, suite de son histoire, traducere de P. Vattier, Paris, 1663, pp. 1–2.

30 Les Grands Hommes: l’Orient, Paris, Lacroix, Verboeckhoven et Cie, 1863, pp. 181–183.

31 Josef Fouché (1759–1820), om politic francez. Ministru al poliției în perioada domniei lui Napoleon Bonaparte (n. tr.).

32 Escorial – palat construit de Filip al II - lea, regele Spaniei, lângă Madrid (n. tr.).

33 L’Empire des steppes, Attila, Gengis Khan, Tamerlan, Paris, Payot, 1965, p. 492.

34 Osama bin Laden (1957–2011), șeful organizației teroriste al – Qaida (n. tr.).

35 Iosif Visarionovici Stalin (1878–1953), lider al Uniunii Sovietice 1924–1953 (n. tr.).

36 Jack Weatherford, Genghis Khan and the Making of the Modern World, Three Rivers Press, 2005.

37 Regele Soare este numele purtat de Ludovic al XIV - lea, rege al Franței 1643–1715 (n. tr.).

38 Ecaterina cea Mare, țarina Rusiei 1762–1796 (n. tr.).

39 Șahul Babur, conducător al Imperiului Marilor Moguli din India 1482–1530 (n. tr.).

40 Ivan al IV - lea cel Groaznic (1530–1584) – țar al Rusiei 1547–1584 (n.tr.).

41 Hernan Cortes (1485–1547) – conchistador spaniol (n. tr.).

42 Francisco Pizzaro (1475–1541) – conchistador spaniol (n. tr.).

43 Ibn Khaldun (1332–1406) – istoric arab (n. tr.).

44 Amin Maalouf, Samarcande, Paris, J. - C. Lattès, 1988, p. 281.

45 Pericle (cca 493–429 î.H.) – om politic atenian (n. tr.).

46 Octavian August / Caius Iulius Caesar Octavianus (63 î.H.–14 d.H.) – om politic, primul împărat roman 27 î.H.–14 d.H. (n. tr.).

47 Alcée Durrieux et René Fauvelle, Samarcande, Magellan et Cie, pp. 21–22 (extras din Samarcande le bien gardée, Plon, 1901).

48 Paul Nadar (1856–1939) – fotograf francez (n. tr.).

49 Cyrus cel Mare (cca 590–529 î.H.) – suveran persan 558–529 î.H. (n. tr.).

50 Darius I (?– 486 î.H.) – rege al perșilor 522–486 î.H. (n. tr.).

51 Zoroastrism – religie din Iran, în perioada premergătoare islamului. S - a dezvoltat în secolul al VII - lea î.H. (n. tr.).

52 Ibn Battuta, Voyages, vol. II, De La Mecque aux steppes russes et a l'Inde, La Découverte, 1982.

53 Georges- Eugene Haussmann (1809–1891) – primar al Parisului (n. tr.).

54 La Route de Samarkand, op. cit., p. 226.

55 Medresă – școală religioasă la musulmani (n. tr.).

56 Maalaouf, Samarcande, op. cit, p. 279. Acțiunea se desfășoară la începutul secolului al XX - lea, înaintea restaurărilor efectuate de arheologii ruși și uzbeci.

57 La Route de Samarkand, op. cit, p. 218.

58 Sextant – instrument optic care ajută la fixarea poziției unghiulare dintre două repere terestre (n. tr.).

59 Astrolab – instrument pentru determinarea poziției astrilor și a înălțimii lor deasupra orizontului (n. tr.).

Mitul despre Timur Lenk

„Dintr-un păstor scit, Timur cel Mare a devenit, prin cuceririle sale extraordinare și prestigioase, un suveran foarte mare și puternic și a fost numit biciul lui Dumnezeu, prin tirania și teroarea pe care le-a inspirat luptătorilor săi.”

CHRISTOPHER MARLOWE (1587)

Timur Lenk s-a străduit vreme de câteva decenii să-și construiască imperiul, pe măsura ce reputația sa era cunoscută în aproape întregul continent asiatic. Cu toate acestea, a fost necesară strălucita sa victorie asupra Imperiului Otoman, în 1402, cu puțin înainte să moară, pentru ca numele său se înscrie în memoria colectivă a europenilor. În mod ciudat, Timur Lenk a intrat în istoria europeană sub forma unei figuri mitologice, începând din secolul al XV-lea și până în prezent. Privind cariera sa militară, cei preocupați de gândirea strategică (cei care gândeau războiul), strategii (care întreprindeau războiul) și alți istorici militari au manifestat interes față de acest soldat extraordinar. Dar cei din Europa Occidentală au avut permanent tendința de a se gândi doar la ei înșiși, așa cum reiese din interesul scăzut pentru strategia militară a arabilor sau a bizantinilor, de exemplu. Cu toate acestea, având în vedere impactul său militar extraordinar, cu consecințe deopotrivă în Europa și în Asia, astăzi putem reflecta asupra lipsei evidente de interes față de Timur Lenk. Chiar și în prezent, biografii săi evită această problemă, așa cum notează și Jean-Paul Roux: „Nu cred că un istoric poate să expună talentul unui soldat chiar și atunci când cel dintâi ar fi în măsură să conducă o armată în luptă”⁶⁰. Aceasta cu siguranță. Dar, în afara unor excepții notabile, precum Iulius Cezar, marii strategii nu sunt și mari istorici. Fie că este bine sau rău, revine, deci, istoricilor militari să măsoare valoarea marilor comandanți.

De ce nu au făcut-o și în cazul lui Timur Lenk? Din mai multe motive. Mai întâi, campaniile lui Timur Lenk, în afara celor purtate contra lui Baiazid⁶¹, nu au stârnit niciun interes în Europa Occidentală. Mai apoi, cele mai multe campanii militare sunt lipsite de suport documentar, cu excepția biografiilor din epocă scrise de unii martori oculari, dar fără profunzime și, mai ales, fără imparțialitate. În cazul lui Timur Lenk a lipsit un Bernal Díaz del Castillo⁶², cronicarul de excepție al cuceririi Mexicului de către spanioli, ca să nu vorbim de Tucidide⁶³. Dacă Timur Lenk a găsit de cuviință să se înconjoare de cei mai mari artiști și intelectuali ai epocii, nu a găsit un istoric pe măsura acțiunilor sale. Nu putem decât să regretăm faptul că Ibn Khaldun nu a consacrat mai mult timp și energie vieții acestui om cu care a avut plăcerea să interacționeze timp îndelungat. Căci primii biografi ai lui Timur Lenk au definit caracterul său pentru posteritate. Traducerile biografiilor sale și a autobiografiei apocrife sunt surse de inspirație pentru scriitorii occidentali. Acestea sunt textele pe care biografi contemporani le utilizează permanent cu privire la Timur Lenk, în raport cu alte documente. Știința secolului al XX-lea nu a adus elemente cu adevărat noi asupra acestui subiect. De exemplu, o analiză ADN nu ne-ar putea furniza mai multe informații decât a făcut-o echipa de arheologi sovietici care a deschis mormântul lui Timur Lenk.

Așadar, trebuie să ne mulțumim cu ceea ce știm despre campaniile militare ale lui Timur Lenk, din nefericire detaliile sunt cufundate în ascunzișurile istoriei. Deseori, nu putem reface marile linii strategice ale acestor campanii, ale bătăliilor care le însoțeau, fără a putea examina acele amănunte mici care, separate sau împreună, făceau ca o campanie să se transforme într-o victorie sau să ducă la un dezastru. Deseori, victoria atârna de un fir de păr. Faptul că Timur Lenk ieșea întotdeauna victorios nu schimbă nimic din datele problemei. Succesele sale, desigur, inclusiv cele mai mari, se datorau unor hotărâri adoptate de către conducător și, ca întotdeauna, și hazardului.

Primele biografii ale lui Timur Lenk se împart în două categorii: panegiricul și pamfletul. Timur Lenk este fie un mare cuceritor și prieten al artelor, fie un torționar ros de o ambiție nemăsurată și însetat de sânge (și uneori de cuceriri). Primele biografii elogioase au fost comandate de Timur Lenk și de descendenții săi și poartă deseori un titlu identic și anume Zafer Name

sau Cartea victoriilor. Prima lucrare cu titlul Zafer Name datează din 1404, deci cu un an înainte de moartea lui Timur Lenk, și a fost redactată de un autor persan pe nume Nizam-i-shams. Cea mai cunoscută lucrare cu acest titlu este cea realizată 20 de ani mai târziu de șeriful el-Din, tot un persan, și are avantajul că autorul a participat la ultimele campanii ale lui Timur Lenk. Tot din prima jumătate a secolului al XVI-lea provine și biografia scrisă de Ahmad ibn Arabchah, la fel de cunoscută, dar tonul adoptat este radical diferit. Arabchah, care a fost prizonierul lui Timur Lenk, se răzbună – cu succes – scriind o biografie cumplită.

Ultimele două lucrări au servit ca fundament pentru imaginea lui Timur Lenk din ultimele cinci secole. Dată fiind deosebirea dintre șeriful el-Din și Ahmad ibn Arabchah, această reprezentare a luat forma unei sinteze dialectice despre personajul Timur Lenk, rămânând fără îndoială dublă și în mod fortuit incompletă, cititorul și exegetul navigând fără încetare pe câmpuri minate. Pentru ca sarcina noastră să fie și mai complicată, la cele două texte, deopotrivă imperfecte și de neconfundat, se adaugă autobiografia lui Timur Lenk, probabil apocrifă, descoperită mai târziu și care, ca și lucrarea Instituts, a fost probabil redactată de un alt autor decât cel care se presupune că a făcut-o, dar care are avantajul că redă, în linii generale, abordarea lui Timur Lenk în ceea ce privește administrația politică și militară.

Acest amestec de documente contradictorii și pline de pasiune, cu excepția lucrării Instituts, a servit cauza literaturii, muzicii (!), dar nu și istoriei și, bineînțeles, a istoriei militare. Soarta lui Timur Lenk a fost decisă foarte repede: erou, mai mult sau mai puțin prezent al literaturii, a fost abandonat definitiv de către semenii săi care i-au preferat în rândul marilor comandanți militari turci sau mongoli, din stepele asiatică, pe Ginghis Han și pe Atila: ce frumoasă revanșă pentru detractorii lui Timur Lenk, începând cu Arabchah.

În Europa Occidentală, modelul lui Timur Lenk nu s-a lăsat așteptat. Au existat numeroase imagini ale Timurizilor până în secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, secolul al XX-lea, cu cortegiul său de tirani și alți apologeți ai totalitarismului, l-a trecut cu vederea pe Timur Lenk. Poate că odată cu dispariția marilor imperii, ultimul care s-a prăbușit fiind Uniunea Sovietică,

unde se afla orașul Samarkand, Timur Lenk își va reocupa locul pe care l-a avut vreme de câteva secole. Pe de altă parte, modelul napoleonean, care nu a fost evident încă de la primele aventuri ale lui Bonaparte, a lăsat puțin loc marilor comandanți militari consacrați, ca de exemplu, Frederic al II-lea⁶⁴, regele Prusiei, și mai puțin celor în curs de consacrare sau reabilitare.

Primele texte din Europa Occidentală cu privire la Timur Lenk, ca și traducерile disponibile, ca de exemplu jurnalul de călătorie al lui Ruy González de Clavijo, despre care vom vorbi mai târziu în amănunt, au servit biografiilor din vestul Europei, până în prezent. Este păcat că de Clavijo, ambasadorul Castiliei, nu a fost prea prolix în ceea ce privește caracterul emirului de Samarkand. Dar nu ne plângem de asta. De Clavijo a avut cel puțin meritul de a fi fost cinstit și mai precis, clar cu privire la ceea ce îl interesa – pentru început, caracterul și viața locuitorilor de la Samarkand. Acesta nu este cazul unui alt „călător” din Europa Occidentală, germanul Johan Schiltberger, originar din Bavaria, care i-a făcut lui Timur Lenk un portret plin de greșeli. Este adevărat, Schiltberger i-a fost apropiat lui Baiazid, pentru o vreme, și și-a văzut soarta pecetluită atunci când a căzut prizonier în mâinile lui Timur Lenk, în urma bătăliei de la Ankara. Schiltberger a fost ultimul european care a furnizat informații de primă mână privind Asia Centrală⁶⁵. Europeanii interesați de Tamerlan sau Timur Beg, cum îl denuceau, au fost nevoiți să se mulțumească cu mărturiile și traducерile textelor persane. Cu toate acestea, cei mai talentați dintre ei au găsit în aceste texte materie primă pentru o analiză bună. În plan psihologic, ficțiunea este adeseori mai pătrunzătoare decât analiza. Și, în acest domeniu, un text precum cel al dramaturgului Christopher Marlowe, din epoca elisabetană, deși departe de realitatea istorică, ne poate oferi un portret psihologic al marelui comandant, care surprinde esența. În orice caz, mai mult decât o fac biografiile oficiale mai sus menționate.

Timur Lenk a intrat în literatură aproximativ după un secol de la moartea sa. Poetul Hatefi a preluat sarcina de a pune în versuri viața și moartea cuceritorului, inspirându-se din unele informații apărute la șeriful el-Din și în stilul unui scriitor din secolul al XII-lea, Nezami, vestit pentru poemul său despre Alexandru cel Mare. Comparația între cele două personalități va fi reluată de câteva ori, în special de către Voltaire⁶⁶.

În Europa de Vest, spaniolii au fost primii care s-au aplecat asupra vieții lui Timur Lenk, deoarece unul dintre ei l-a întâlnit. Este vorba despre de Clavijo, deoarece victoria asupra lui Baiazid a inspirat un popor care terminase recucerirea Andaluziei de la arabi și care era, la data apariției textului lui de Clavijo, prins de dorința de cucerire a continentului american. Atunci când s-a publicat mărturia lui de Clavijo, în 1582, de către Argote de Molina – de Clavijo murise în 1412 – nimeni nu putea ghici care va fi impactul textului care a fost însoțit de texte biografice cu privire la Timur Lenk, precum cele redactate de Paulo Iovio și mai ales Pero Mexia, al cărui Vida del gran Tamerlan a apărut pentru prima dată în 1540. Mexia a avut un rol deloc de neglijat în apariția legendei timuride, mai ales că a popularizat o anecdotă care a marcat spiritele de-a lungul secolelor, și anume cea a „cuștii lui Baiazid”.

După spusele lui Mexia, atunci când a fost luat prizonier de către Timur Lenk, Baiazid a fost închis într-o cușcă de fier – aici ne putem gândi la regele Franței, Ludovic al XI-lea – care era așezată sub masa conducătorului mongol, alături de câinele său. După ce se sătura, Timur Lenk arunca sub masă resturile pe care se băteau fostul sultan otoman și câinele. Pentru a urca pe cal, Timur Lenk, despre care reamintim că avea un handicap, se servea de Baiazid ca de un scaun.

Aceste istorii dure, născute din zvonuri neîntemeiate, au circulat până în zilele noastre, fiecare biograf al lui Timur Lenk folosind câteva fraze pentru a le dezminți. De fapt, nimic nu se leagă în această anecdotă picantă. Acea cușcă și scaunul nu au existat. Simplu, Baiazid era transportat într-o litieră cu zăbrele, după ce încercase să scape, în ciuda vigilenței paznicilor. După toate probabilitățile, a fost bine tratat de către Timur Lenk, în perioada captivității sale.

Tot Mexia a stat și la originea unei alte legende, cea a celor trei corturi. Mult mai apropiată de firea lui Timur Lenk decât cea dintâi, conform acesteia, atunci când organiza asediul unui oraș, conducătorul mongol ridica mai întâi un cort alb, apoi, după o zi, unul roșu, și, în sfârșit, după încă o zi, unul negru. Albul însemna că era mărinimos cu locuitorii orașului, dacă acceptau să se predea; culoarea roșie semnifica faptul că încă puteau să se predea, dar conducătorii lor urmau să fie uciși. Negrul însemna că, deoarece

locuitorii refuzaseră să se predea, vor fi masacrați cu toții, după ce orașul va fi cucerit.

Paulo Iovio, episcop și autor al unei alte lucrări biografice care însoțea relatarea lui de Clavijo, a fost fascinat de calitățile lui Timur Lenk – care era înzestrat, după părerea sa, cu o forță supraomenească, pe care o arăta atunci când trăgea cu arcul, dar și de calitățile arcașilor lui Timur Lenk, care puteau să tragă atât de sus cu arcul, încât atunci când săgeata cădea, străpungea orice armură de metal. Cuvintele episcopului ne dezvăluie efectul pe care acțiunile lui Timur Lenk le-au avut asupra europenilor, mai mult decât era în realitate: nici Timur Lenk, nici arcașii săi nu aveau nevoie de puteri supraomenești pentru a-și depăși inamicii. Timur Lenk, având o rană la brațul drept, nu era capabil să întindă arcul atât de mult, așa cum afirma Iovio. Desigur, ar fi complicat de explicat în câteva rânduri dimensiunea geniului războinic al lui Timur Lenk, într-un context strategic cu totul diferit decât cel din Europa.

Aceste lucrări biografice în limba castiliană au fost traduse în special în Franța și Anglia, în timp ce un prim text în limba latină a apărut, la puțin timp, în epocă, cu titlul *Magni Tamerlani Schyrtarum Imperatoris Vita*, semnat Petrus Peronidinus. Primele traduceri ale biografiilor lui Timur Lenk au fost realizate înainte de sfârșitul secolului al XVI-lea. Onoarea de a fi primul tradus i-a revenit lui Arabchah, astfel încât portretul negativ al lui Timur Lenk s-a înscris bine în imaginarul europenilor, căci șeriful el-Din nu a fost tradus decât mai târziu. Abatele Jean du Bec a realizat prima traducere. Lucrarea sa se intitula *Histoire du grand Tamerlan tirée des monuments antiques des Arabes*. Acesta îl va inspira pe un oarecare Sainctyon, care ne-a lăsat o lucrare cu titlul *Histoire du grand Tamerlan tirée d'un excellent manuscrit et de quelques autres originaux*. Aceasta a fost publicată pentru prima dată în 1577 și a cunoscut numeroase ediții în cursul secolului următor⁶⁷. Sainctyon a fost tradus în 1597 în limba engleză.

După cum s-a spus, a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care a arătat interes față de Timur Lenk, a fost o epocă deosebită în plan literar: Montaigne în Franța, Cervantes în Spania, Shakespeare în Anglia erau pe cale să inventeze spiritul modern. Niciuna dintre aceste personalități nu au scris despre Timur Lenk, dar mai încolo vom vorbi despre bardul de la

Stratford-upon-Avon⁶⁸, căci destinul său se pare că era legat de Timur Lenk, prin intermediul lui Christopher Marlowe.

Într-o epocă în care războiul era la modă, nu doar la marii seniori, ci și la persoanele cultivate, acțiunile lui Timur Lenk erau grăitoare, la fel după cum principiul rațiunii de stat, introdus de Niccolò Machiavelli, răsuna favorabil în lumina practicilor din epoca lui Timur Lenk. Amestecul de cultură și realism politic, caracteristic lui Timur Lenk, era foarte apropiat de idealurile lui Machiavelli, care erau prezentate în lucrarea Principele. Omul Renașterii, dominat de artă și sărbători și fascinat de ceea ce reprezentau Castigliogne sau Baltasar Gracian, nu putea decât să fie sedus de imaginea lui Timur Lenk care circula în Europa vremii, mai ales cea transmisă de de Clavijo, într-un moment în care exotismul și culturile îndepărtate atrăgeau spiritele aventuroase ale epocii.

Cu toate acestea, cu cât erau mai multe traduceri și biografii, notorietatea lui Timur Lenk era certă, datorită publicării lucrării Theatrum orbis terrarum, un succes uriaș și durabil de librărie, de fapt primul atlas tipărit în 1564, la Anvers, opera lui Abraham Ortelius. Timur Lenk și Samarkandul au apărut, în acel moment, într-o manieră figurativă și literară, în reprezentarea pe care europenii și-o făceau despre lume și au rămas ancorate în acest imaginar colectiv, omul și orașul împărțindu-și pe rând favorurile publicului, pornind de la gusturile, modele, manierele momentului. La începutul secolului al XXI-lea, Samarkandul, așa cum ne demonstrează numeroasele articole care îi sunt dedicate în paginile revistelor, fără a aminti lucrările și albumele, ocupă rolul principal. Un scriitor celebru, ca Amin Maalouf, a ales să scrie despre Samarkand și nu despre Timur Lenk⁶⁹.

Marlowe și Timur Lenk

Să revenim la secolul al XVI-lea, mai exact la sfârșitul lui. William Shakespeare nu era încă la Londra și încă nu se născuse febra spectacolului de teatru. De fapt, un alt dramaturg, Christopher Marlowe, ținea sus steagul. Influența sa a fost considerabilă, pe de o parte asupra lui Shakespeare și pe

de altă parte asupra faimei lui Timur Lenk în Europa. În mod ciudat, cele două aspecte menționate sunt legate între ele. Mai mult ca oricare altul, Christopher Marlowe a contribuit la creșterea faimei lui Timur Lenk, mai mult decât la a sa proprie, atunci când s-a decis, poate datorită hazardului, să scrie o piesă despre acesta.

*Tamerlan cel Mare este o piesă în două acte (pe care le putem considera ca două piese propriu-zise) și se inspiră din viața lui Timur Lenk. După ce a parcurs atlasul lui Ortelius și alte texte care apăreau în epocă cu privire la Timur Lenk, tânărul Marlowe a ales subiectul piesei de teatru și personajul acesteia. Și la Marlowe se regăsește episodul cuștii de fier, pe care l-a aflat de la Mexia, probabil într-una dintre traduceri în limba engleză ale lui Fortescue (1571) sau Whetstone (1586). Fiind reprezentată la Londra în 1587–1588, ne putem gândi că lucrarea lui Whetstone, *The English Mirror*, a constituit o sursă de inspirație primordială pentru Marlowe (aceasta provenea ea însăși dintr-o traducere în limba franceză), cu textul în limba latină al lui Pedro Peronidino, *Vie de Tamerlan le Grand, Empereur des Scythes*, apărută în 1553, la Florența. Ideea conform căreia Timur Lenk era scit, când de fapt era turc și nu iranian, a durat vreme de multe secole, până în prezent, deoarece Marlowe îl deosebea pe Timur Lenk de turcul Baiazid. Dar ar fi fost dificil pentru un european din secolul al XVI-lea să înțeleagă cum două personaje atât de diferite, ca Timur Lenk și Baiazid, puteau aparține aceleiași ramuri etnico-lingvistice. Este imposibil de știut dacă greșeala a fost voluntară sau nu. Cu toate acestea, date fiind cunoștințele lui Marlowe privind acest subiect, nu este uimitor că a existat o astfel de confuzie. Savanții care au studiat sursele disponibile pentru Marlowe, au descoperit detalii care nu puteau fi găsite în epocă decât în textele turcești sau persane care nu fuseseră traduse în Europa Occidentală⁷⁰. Are puțină importanță dacă această teză plauzibilă este și adevărată. Nu este mai puțin adevărat că Marlowe a întreprins cercetări serioase privind acest subiect, înainte de a scrie piesa de teatru și că a folosit tot ce a avut la îndemână. Personaj secret, cu o viață complicată – a fost în special spion –, Marlowe a dispus de resurse de netăgăduit. Dincolo de talentul literar care reiese din lectura piesei *Tamerlan cel Mare*, se poate vedea că autorul cunoștea subiectul. Două teme domină povestea lui Marlowe: preluarea puterii de către tânărul Timur Lenk, apărut de nicăieri – ca și Marlowe (ca și Shakespeare) – și incapacitatea de a-și potoli setea*

de cucerire. Gândirea de tip Machiavelli a inspirat prima parte a piesei, iar apoi aceasta s-a transformat, puțin câte puțin, într-o acțiune de tip machiavelic, în partea a doua. Aici întrevădem, de asemenea, în mod indirect, pe Tucidide și expresia sa celebră: „Dintre toate manifestările puterii, reținerea este cea care impresionează cel mai mult”. Prima parte a piesei lui Marlowe poartă mesajul de speranță care se va sfârși odată cu instaurarea păcii universale sau, dacă preferați, a păcii imperiale. Era aceeași pace care, în Europa secolului al XVI-lea dominată de Carol Quintul⁷¹ și de dinastia de Habsburg, prezenta numeroase fisuri.

De fapt, sfârșitul secolului al XVI-lea anunța marile crize politice, căci războaiele religioase se suprapuneau voinței de hegemonie a Habsburgilor, pentru a genera unul dintre conflictele cele mai sângeroase ale istoriei, Războiul de 30 de ani (1618-1648). La acel sfârșit de secol, imperiul era o idee care se estompa. Piesa lui Marlowe anunța declinul acestei idei. S-ar putea spune că Marlowe îl folosește pe Timur Lenk pentru a critica voința imperială care aduce necazuri, instabilitate și conflict. Prin intermediul lui Timur Lenk, tânărul dramaturg, autor al celebrei Tragica istorie a doctorului Faust, stabilește termenii revoltei individului contra societății: principiul autonomiei, atât de drag Epocii Luminilor, se afla în acest din urmă caz în germene. În Don Quijote, Cervantes își puna, în esență, aceleași probleme, aproape în aceeași perioadă cu Marlowe. În perioada studiilor pe care le-a făcut la Cambridge, Marlowe a cunoscut, desigur, ideile lui Tucidide, alt susținător, alături de Machiavelli, a realpolitik, mai ales că filosoful englez Thomas Hobbes va realiza, mai târziu, o traducere remarcabilă a istoricului grec menționat, a cărui idee centrală era puterea (în cazul de față cea a Atenei) care genera războiul și distrugerea.

Cele două părți ale piesei lui Marlowe constituiau, deci, un fel de dialectică, căci pacea universală care domină sfârșitul primei părți a piesei se transformă, într-a doua, într-o baie de sânge, Timur Lenk cerând urmașilor săi să fie, ca și el, „un bici și o teroare pentru lume”, noțiune pe care o găsim la Mexia, în cuvintele atribuite lui Timur Lenk: „Nu sunt un om ca ceilalți, sunt furia lui Dumnezeu și reprezintă distrugerea lumii”. Istoria lui Tamerlan cel Mare constituie, de fapt, o reflectare complexă care conferă imaginea lui Timur Lenk propriei sale figuri, precum Dorian Gray al lui Oscar Wilde (putem să credem că autorul a fost sensibil la piesa lui

Marlowe). Această imagine este cea a morții care domină piesa de teatru. La final, doar moartea poate întrerupe marșul furios al cuceritorului neînvins. Și doar Timur Lenk poate avea dreptate în legătură cu el însuși, cu excepția, poate, a dragostei... În prima parte a piesei este descrisă ascensiunea irezistibilă a „păstorului scit”, în a doua este reprezentată căderea morală care afectează cuceririle sale teritoriale. Atunci când Timur Lenk arată „chipul morții” adversarilor săi, ajunge să-și perturbe propria existență, care îi scapă de sub control, luându-i-o pe soția sa, Zenocrate, apoi pe fiul său, Calyphas, pe care îi ucide el însuși. Reacția sa nu se lasă așteptată și, prin violență, Timur Lenk încearcă, în zadar, să recapete controlul asupra morții „pentru a înlătura moartea tiranică și războiul și a le determina să mășăluiască sub drapelul însângerat”. Cursa dintre moarte și Timur Lenk este simbolică pentru războaiele care marchează viața lui Timur Lenk și chiar și bătrânețea sa, de care încearcă într-un fel să scape plecând să cucerească China: „Eu voi muri și China nu va fi oare cucerită?”. Moartea, în realitate și în piesa lui Marlowe, l-a ajuns din urmă:

La ce vrea oare acel diavol de păstor să aspire,

Cu aceea presumție gigantică,

Să întoarcă munții către fața cerului,

Și să combată forța furioasă a lui Jupiter?

Dar precum el a condus în munți

Și cum este făcut focul să ardă,

Eu voi trimite acest monstru în infern.

Altă temă abordată este cea a lui Dumnezeu și a raportului dintre religie și putere. Și aici, Marlowe anticipează marea revoluție a secolului al XVII-lea, prin care Biserica a cedat puterea statului. Timur Lenk reprezintă ambiguitățile legate de raporturile sale cu divinitatea. Aceasta este o problemă dintotdeauna: într-un fel, am putea spune că sunt aceleași

ambiguități pe care le regăsim și astăzi în problemele legate de fundamentalismul islamic și terorism. Problematica epocii lui Timur Lenk nu s-a îndepărtat prea mult de cea teroristă, căci el a impus teroarea în urma cuceririlor sale, fapt subliniat de Marlowe în piesa sa. Se cunoaște faptul că în secolele al XVI-lea – al XVII-lea din istoria Europei, s-a remarcat utilizarea tacticilor teroriste legate de războaiele civile și alte războaie religioase care au marcat peisajul strategic până la 1648.

Lovind populațiile civile nevinovate – Marlowe face aici o distincție care va fi apoi adoptată de dreptul internațional, în secolul al XVII-lea – Timur Lenk devine un monstru. El nu mai este o ființă umană, ci „un monstru disimulat sub masca umană”, „un monstru care a băut sânge”, sau „un monstru rușinos, dublat de un diavol”. Timur Lenk, care acuză divinitatea, o provoacă la sfârșitul piesei, aruncând cartea sfântă, Coranul, în foc. Dar, divinitatea este mai puternică: lui Timur Lenk i se face rău. Moartea este aproape:

Ce zeu obraznic îmi agită corpul

Și caută să îl învingă pe marele Timur Lenk?

Ce va reuși boala să facă dintr-un biet om,

Din mine care eram denumit teroarea lumii?

Soldați și voi ceilalți, scoateți săbiile

Și amenințați-o pe cea care mă cuprinde;

Haideți să mășăluim contra forțelor cerului,

Să afișăm banderole negre peste tot

Pentru a anunța zeilor sfârșitul lor.

Prieteni, ce-mi rămâne de făcut? Nu pot sta de o parte.

Repede, să purtăm războiul contra zeilor

Care îi fac umbră sănătății lui Timur Lenk.

În momentul morții, Timur Lenk, învins fizic de către zeii pe care nu a încetat să-i batjocorească, își îndeamnă fiii să-i continue opera, aducându-le aminte de întinderea cuceririlor sale și punând o întrebare emoționantă, care rămâne în suspans, mereu aceeași întrebare: „Oare voi muri și China nu va fi cucerită?”.

Dați-mi o hartă ca să pot vedea

Ce mi-a mai rămas să cuceresc din lumea întreagă,

În timp ce voi, fiii mei, puteți umple tot ce mi-a scăpat.

Aici am început să mășăluiesc împotriva Persiei,

Prin Armenia și Marea Caspică,

Și de acolo în Bitinia, unde am preluat

Pe turc și a sa împărăteasă.

Apoi am intrat în Egipt și în Arabia;

Acolo, nu departe de Alexandria,

Unde se întâlnesc Marea Mediterană și Marea Roșie,

La mai puțin de 100 de leghe distanță,

Am gândit să sap un canal între ele,

Prin care să se poate naviga direct către India.

De acolo, în Nubia, aproape de lacul Borno,

Și de-a lungul Mării Etiopiene⁷²

*Până când voi tăia tropicul Capricornului,
Și am cucerit tot până în Zanzibar.
Apoi, traversând Africa spre nord,
Am atins Grecia, de unde am plecat
Către Asia, unde, în ciuda dorinței mele, am rămas.
Ceea ce am și făcut și în Sciția, de unde am pornit la drum,
Dus și întors aproape 5 000 de leghe.*

*Priviți, copiii mei, această lume uriașă
Care se întinde către vest, pornind de la mijloc,
De la linia Tropicului Cancerului până la orizontul
Globului, unde Soarele coboară
Pentru a se ridica în ziua următoare la antipodi!
Oare voi muri și China nu va fi cucerită?
Aici sunt fiii mei, toate minele de aur,
Venituri inestimabile și pietre prețioase
Care valorează cât Asia și Universul împreună;
Și de la Antarctica la răsărit, vedeți
Sunt atâtea țărâhuri neexplorate
Unde rocile strălucesc precum perlele,
Precum stelele luminează pe cer!*

Oare voi muri și China nu va fi cucerită?

Haideți, frumoșii mei, după ce moartea îmi va pune capăt vieții,

Consacrați-vă viața luptei cu moartea...

Adio, copiii mei! Adio, prietenii mei dragi!

Corpul meu suferă și sufletul meu suferă să vadă

Că dorințele voastre nu îmi vor mai fi posibile,

Căci, Timur Lenk, biciul lui Dumnezeu, trebuie să moară.⁷³

După ce Timur Lenk a fost prezentat cu trăsăturile unui monstru, nu ar fi putut exista un omagiu mai frumos adus unui cuceritor! De remarcat este faptul că în viziunea lui Marlowe, tipică pentru Europa de Vest, cu precădere în secolul al XVI-lea, Timur Lenk trebuie să-și întoarcă privirea către Apus. Aceasta îl face să fie mai aproape de Carol Quintul decât de Gînghis Han, la care fac referire autorii orientali.

Structurată în două părți, piesa are un model binar al cărui fir conducător este constituit din dualitatea personajului. Dar aceasta se manifestă la câteva nivele: opune omul cuceritorului, ființa umană monstrului, viața și moartea, orientul și occidentul, dragostea și ura, războiul și pacea, violența și liniștea, bunătatea și nefericirea, frumosul și urâtul. Aceste extreme conferă forță piesei lui Marlowe, spectatorul trecând de la un sentiment la altul, de la o emoție pozitivă la una negativă, într-un du-te-vino neîncetat care te face să amețești. Yves Peyré, care a introdus piesa de teatru într-una dintre edițiile recente din limba franceză, consemna următoarele cu privire la forța textului: „Împletirea aspirațiilor, a dorinței de frumusețe și a bucuriei de a distruge, a dragostei și a masacrului, contribuie la sentimentul de disconfort pe care îl impun cele două părți. În același timp, când se lasă antrenat de energia discursului lui Timur Lenk și de forța dorinței care îl animă, spectatorul dă înapoi în fața exceselor, violenței și a barbariei. Folosind deopotrivă pana de scris și spada, Timur Lenk dă naștere unei estetici a

cruzimii care fascinează și revoltă deopotrivă, căci Marlowe are grijă, înlăturând oroarea, să capete un loc în sânul culturii noastre”⁷⁴.

Nu este de mirare că, la patru secole de la publicare, piesa lui Marlowe are un așa impact. Drept dovadă, teatrul contemporan s-a inspirat dintotdeauna din acest text, așa cum demonstrează piesa germanului W.W. Schutz, *Tamerlan der Grosse, Schauspiel*, publicată în 1974.

Pe când, cercetările despre Timur Lenk, începând cu secolul al XVI-lea, nu oferă informații mai precise cu privire la cuceririle sale, piesa *Tamerlan cel Mare* rămâne până în prezent unul dintre cele mai frumoase texte despre acest subiect. Și, mai ales, acela care surprinde poate cel mai bine personalitatea lui Timur Lenk.

Succesul rapid și fulminant al piesei a dat naștere unui nou gen, odată cu o serie de imitații privind cuceririle, orientul, violența de necontrolat sau discursurile grandilocvente: dar niciuna dintre ele nu a rivalizat cu originalul. Piesa *Tamerlan cel Mare* va contribui la nașterea unui alt mare dramaturg, mai important decât Christopher Marlowe.

Shakespeare și Timur Lenk

Dacă Shakespeare ar fi putut scrie un text despre Timur Lenk, după Marlowe, o astfel de piesă ar fi putut avea o influență profundă asupra carierei și deci asupra operei sale literare. Istoria nu are decât o relație indirectă cu subiectul nostru, dar anecdota ar trebui povestită, căci privește faima celui care a rămas cel mai mare scriitor de limbă engleză.

Tamerlan cel Mare a fost jucată în 1587 la The Rose, din Londra, unul din locurile publice vestite ale teatrului elisabetan, alături de The Theatre, The Curtain, The Swan, The Globe, The Hope, The Red Bull, The Fortune, și care era condus de cel mai influent director al vremii, Philip Henslowe. William Shakespeare sosise în capitala engleză și a asistat la reprezentarea trupei Lord Admiral's Men a părții întâi a piesei lui Marlowe. A fost probabil prima piesă la care a luat parte, cel puțin una dintre primele, și în mod sigur cea care l-a influențat cel mai mult. Shakespeare a fost fascinat.

Conform unuia dintre biografii săi, „după efectul asupra primelor sale piese de teatru, a părut că impactul acesteia a fost deopotrivă visceral și intens și a contribuit la transformarea existenței sale”⁷⁵.

În rolul lui Timur Lenk, tânărul Edward Allweyn, în vârstă de 21 de ani, a jucat excepțional. Jocul său de scenă, între altele, l-a transformat într-o stea a epocii și i-a conferit un loc de durată în cariera teatrală. Poate că văzându-l pe Allweyn, Shakespeare și-a spus că nu va putea atinge niciodată un astfel de nivel. Pe de altă parte, este sigur că Shakespeare, care a putut vedea piesa de mai multe ori, a fost uimit de intriga acesteia și de stilul autorului, atunci când a încercat să îl urmeze.

În comparație cu alți imitatori, care rețineau mai ales aspectele superficiale ale piesei, Shakespeare a sesizat imediat că esența textului lui Marlowe provenea din amestecul savant produs de politica de tip Machiavelli și de complexitatea psihologică a personajului principal, acesta fiind relevat de o poezie care mergea la sufletul spectatorului. Shakespeare a simțit piesa lui Marlowe mai mult decât era scris în textul însuși (și care nu fusese încă publicat). Înainte de a fi scriitor, Shakespeare era om de teatru. Lipsa de rușine specifică piesei a avut, probabil, un efect eliberator asupra tânărului Shakespeare care, în același timp, era copleșit de gloria lui Marlowe, născut tot în 1564, cu aproape aceleași origini ca și el (amândoi proveneau din familii de meșteșugari din provincie).

Decât să refacă un „Tamerlan” sau ceva asemănător, Shakespeare a transpus intriga și tehnica lui Marlowe în Anglia. În primele sale piese de teatru, mai ales în primele trei acte ale lui Henric al VI-lea (plasată, de asemenea, în secolul al XV-lea și făcând parte, alături de Richard al III-lea, din primul său „ciclu istoric”), influența piesei lui Marlowe este atât de evidentă încât unii specialiști au crezut că Shakespeare și Marlowe au colaborat la scrierea acestora (teză puțin posibilă⁷⁶). Ca dintr-o privire, Shakespeare va prelua chiar într-o altă piesă, Henric al IV-lea, unul dintre pasajecele celebre ale piesei lui Marlowe. Bună, vouă celor din Asia, frumoșii mei / Ce, nu ați făcut decât 20 de mile pe zi? a devenit în Henric al IV-lea: Bună, vouă celor neputincioși din Asia / Ce, nu ați făcut decât 20 de mile pe zi?

Psihologia personajelor din Henric al IV-lea amintește despre Timur Lenk al lui Marlowe, dar într-o manieră caricaturală: dacă Henric al IV-lea l-a lansat

pe Shakespeare în cariera sa și l-a făcut un potențial rival al lui Marlowe, această trilogie nu face decât să ne creeze o imagine despre un talent care nu s-a epuizat în zadar. Marlowe, care a mai semnat și alte piese literare, este un meteorit: a murit la puțin timp, într-o tavernă, înainte de a atinge vârsta de 30 de ani. Shakespeare va prelua făclia sa, pentru ca, în final, să-l eclipseze pe cel pe care la un moment dat îl adula. Între cei doi dramaturgi, piesa Tamerlan cel Mare a servit ca martor al perioadei de trecere. Nimeni nu se îndoia că Timur Lenk, acest prieten al artelor și al literelor, nu ar fi apreciat aceasta...

Modelele lui Timur Lenk

După Marlowe, alte opere tragice au fost inspirate din viața lui Timur Lenk, pornind, în general, de la aceleași texte din secolul al XV-lea. Episodul cu cușca lui Baiazid a marcat, încă o dată, atâtea spirite. În Spania, Luis Velez de Guevarra (1630) a scris o tragedie, în timp ce englezul Charles Saunders a elaborat propriul său Tamerlan cel Mare. Scriitorul francez Jacques Pradon a scris o piesă intitulată Le Grand Tamerlan ou la Mort de Bajazet (1675), care anunță nașterea unui Timur Lenk mai uman, chiar înainte de publicarea biografiei șerifului el-Din (1722 în Franța, 1723 în Anglia). Piesa lui Pradon se concentrează pe dragostea pe care Timur Lenk o poartă fiicei lui Baiazid, care nu știe nimic. Disperat de ideea unei eventuale căsătorii între fiica sa și cel care l-a învins, Baiazid se sinucide. În mod clar, piesa preia tema confruntării dintre Timur Lenk și Baiazid, într-un mediu politic apropiat de cel din Europa, contemporan autorului.

În secolul al XVII-lea, piesele sau scrierile cu privire la Timur Lenk s-au înmulțit, subiect consacrat al unor scriitori cunoscuți. La Londra, viața lui Timur Lenk era prezentă pe scenele teatrelor. Tamerlane, A Tragedy a lui Nicholas Rowe (1701) a devenit una dintre piesele cele mai cunoscute ale teatrului londonez. Rowe urmează linia lui Pradon, dar merge mai departe de autorul francez și ne prezintă un Timur Lenk de un sentimentalism rafinat și de o umanitate exemplară. Opoziția dintre bine și rău nu este prezentă doar în cazul lui Timur Lenk, ci și între acesta și Baiazid, ultimul fiind doar un personaj rău, dominat de ego-ul său, în special în atingerea

scopului propus: Rowe utilizează cele două personaje care simbolizează opoziția dintre regele Angliei, Wilhelm al III-lea de Orania și Regele Soare (Ludovic al XIV-lea al Franței)⁷⁷. De fapt, piesa a fost prezentată chiar în momentul în care Anglia și Franța se confruntau în cadrul războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei⁷⁸. Aceasta nu a fost jucată în 1713, anul semnării acordurilor de pace...

Apariția biografiei șerifului el-Din nu a făcut decât să contribuie la reabilitarea lui Timur Lenk. Ea a reușit să intereseze pe istorici, nu mai puțin pe Gibbon⁷⁹ sau Voltaire. Cel din urmă prezintă viziunea sa despre Timur Lenk în lucrarea *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* (1769): „Când auzim de Timur Lenk ne imaginăm un barbar apropiat de o brută; am văzut că niciodată nu există un mare cuceritor printre prinți, cu atât mai puțin mari personalități printre oamenii obișnuiți, fără ca un anume merit să îi recompenseze. Timur Lenk ar trebui să aibă mai mult din acest merit, căci a apărut fără a avea un stat, a cucerit atâtea teritorii ca și Alexandru cel Mare și aproape la fel de multe ca Gînghis Han”.

Insistând asupra aspectului meritocratic al drumului parcurs de Timurizi, Voltaire oferă o analiză valabilă și astăzi. Poate era chiar un mijloc de a critica indirect guvernarea din epoca sa, chiar și pe Frederic cel Mare, regele Prusiei, moștenind, în general, forță și putere. Un alt subiect al epocii și al zilelor noastre era cel al respectării dreptului internațional. Cu privire la aceasta, Voltaire este, încă o dată, binevoitor față de Timur Lenk: „Ceea ce poate spune ceva despre caracterul său, este faptul că în acest conflict este atent cel puțin la dreptul internațional. Începe prin a trimite soli la Baiazid și a-i cere să abandoneze asediul Constantinopolului și să facă dreptate prinților musulmani nedreptățiți”.

Către final, viziunea lui Voltaire nu este falsă, chiar dacă ne putem îndoi de respectul lui Timur Lenk pentru „dreptul națiunilor”. Să comparăm această viziune despre Timur Lenk, aproape un fiu al Epocii Luminilor – Voltaire își manifestă independența în fața puterii temporale a Bisericii – și cea a poetului Montaigne care sublinia eficiența, alimentată de o sălbăcie primitivă, a cuceritorilor nomazi (Eseuri, I, 25): „Studiul științelor îi slăbește pe cei curajoși, mai mult decât a-i distruge. Cel mai puternic stat care domină în prezent lumea este cel al turcilor: popoare care iubesc

armele și disprețuiesc literele. Găsesc că Roma era mult mai curajoasă înainte să ajungă în sclavie. Popoarele cele mai belicoase din zilele noastre sunt cel mai prost crescute și ignorante. Sciții, parții, Tamburlan (Tamerlan) sunt o dovadă în acest sens”.

Cel mai cunoscut dintre istoricii secolului al XVIII-lea este, evident, Edward Gibbon, a cărui magnum opus, *Histoire de la chute et du déclin de l'Empire romain*, publicată în 1776–1788, este o lucrare de căpătâi pentru istoria modernă. Gibbon, care în această lucrare prezintă în special prăbușirea Imperiului Roman de Răsărit, consacră un capitol întreg lui Timur Lenk. Să ne aducem aminte că în 1776, Marea Britanie a pierdut coloniile din America de Nord. De acum înainte, Gibbon își îndreaptă atenția asupra Asiei, asupra teritoriilor cucerite de Timur Lenk sau de către descendenții săi (în cazul Indiei).

Gibbon, care citise traduceri biografiilor șerifului el-Din și ale lui Arabchah, încearcă să realizeze un fel de sinteză, în special în ceea ce privește anecdota cu privire la cușca lui Baiazid. Despre acest aspect, istoricul englez conchide că Timur Lenk l-ar fi putut purta pe Baiazid într-o cușcă de fier, în călătoriile sale, pentru a nu-i scăpa, și nu pentru a-l umili. Imaginea lui Gibbon despre marele cuceritor, pare chiar echilibrată, chiar dacă lasă să se întrevadă imaginea pe care un britanic o are despre cucerire, a fortiori, într-o lucrare privind problematica imperială. De fapt, Gibbon este fascinat de Timur Lenk din două motive. Mai întâi pentru geniul pe care îl dovedește în cuceriri, mai apoi pentru nepăsarea față de pacificare și consolidarea imperiului. Cu alte cuvinte, aventura timuridă oferă o lecție despre exemplul negativ al administrării dezastruoase și organizării de tip imperial. Cucerire și pacificare: această combinație complexă va fi prezentă în spiritul cuceritorilor englezi și francezi, de-a lungul secolului al XIX-lea.

Având în vedere influența lui Gibbon asupra generațiilor de istorici care au urmat, până în zilele noastre, viziunea sa a avut un efect durabil. În condițiile lipsei surselor noi cu privire la aventura timuridă, începând din secolul al XVIII-lea, analiza lui Gibbon rămâne, în mod incontestabil, contrară multor teze pe care însuși Gibbon le afirmase anterior. În concluzie, Gibbon, spre deosebire de Voltaire, se pronunță critic față de Timur Lenk: desigur, geniul său războinic a fost incomparabil, dar metodele

de durată au produs ruina eforturilor sale. Gibbon, care considera întreprinderea colonială o misiune civilizatoare, a presupus că în cazul lui Timur Lenk „remediul a fost mult mai pernicios decât boala”. Putem constata că analiza lui Gibbon, fără a fi esențialmente eronată, trece cu vederea faptul că obiectivul lui Timur Lenk nu a fost ”să civilizeze”, cel puțin nu în sensul în care termenul de „civilizație” era perceput în Anglia epocii.

Pe lângă istoricii din Europa de Vest, care au început să se intereseze de cuceririle timuride, și apoi dramaturgii, se manifestă și compozitorii care au abordat figura lui Timur Lenk. Dar, acolo unde istorici preferă să se concentreze asupra lecțiilor care se desprind din acțiunea imperială, compozitorii vor să exploateze, ca și dramaturgii, tragedia care se desfășoară între Timur Lenk și Baiazid. Pentru moment, putem nota evoluția care se înregistrează prin trecerea de la tragedia secolelor al XVI-lea – al XVII-lea, la opera secolului al XVIII-lea. Pentru Kristiaan Aерcke, „spre deosebire de nemilosul și machiavelicul Timur Lenk, cuceritorul din epoca Renașterii, noul Timur Lenk era un element catalitic în care se întrepătrundeau viața și moartea, dragostea de tip conflictual și loialitatea dintre aliați și dușmanii învinși. [...] Orice referință la contextul politic și istoric nu se realizează decât pentru exotismul său extravagant și spectacolul de proporții pe care îl oferă”⁸⁰.

Secolul al XVIII-lea își va aduce contribuția la edificiul mitului lui Timur Lenk cu „opera timuridă”, pe care melomanii din Europa puteau să o guste în marile centre muzicale ale epocii: Paris și Londra, Dresda și Königsberg, Milano, Veneția și Neapole. Tamerlano de Francesco Gasparini (1711) urmează după Il gran Tamerlano de Guilio Cesare Corradi (1689) și precedă lucrările lui Fortunato Chelleri (1720), Leondardo Leo (1722) și Nicola Pórpora (1730). Alte lucrări muzicale au apărut de-a lungul secolului al XVIII-lea și chiar dincolo de această perioadă. În 1802, Peter von Winter prezintă o lucrare muzicală cu numele de Tamerlan, la Paris. Dintre compozitorii celebri, Antonio Vivaldi a scris Tamerlano, care a fost pus în scenă la Verona, în 1735. Dar, cel mai celebru Tamerlan a rămas până astăzi piesa scrisă de Georg Haendel, reprezentată pe scenă pentru prima dată în 1724 și a cărei punct central este moartea tragică a rivalului lui Timur Lenk, Baiazid, cel care a primit cele mai multe aplauze la diverse reprezentații.

Pentru a ilustra această substituie, literatura franceză ne-a oferit o capodoperă, și anume Bajazet a lui Racine (1672). Internetul este, într-un fel, un barometru al notorietății: dacă tastăm numele de Timur Lenk pe un motor de căutare, opera Tamerlan de Haendel apare la loc de frunte, alături de piesa lui Marlowe.

Pe de altă parte, amintirea lui Timur Lenk și a renașterii timuride ocupă un loc de seamă în numeroasele societăți pe care le cucerise cândva. Astfel, Safavizii din Iran (1501–1722) au făcut să renască cultura timuridă și amintirea lui Timur Lenk, în istoriografia care s-a dezvoltat în epocă, cu precădere la dinastia menționată (Safavizii au recuperat o bună parte din fostele posesiuni ale lui Timur Lenk). Precum astăzi în Uzbekistan, imaginea lui Timur Lenk este utilizată ca un mit fondator al puterii aflate în curs de legitimare. Aceasta se manifestă în special prin simbolistica „sabiei lui Timur Lenk” care se pretinde că a fost recuperată de fondatorul dinastiei Safavizilor și este un gaj al puterii, căci sabia era numită „cuceritorul lumii”⁸¹. Conform părerii Mariei Szuppe, „urmărind din secolul al XVII-lea ideea politică a acestui suveran, cronicarii au creat, în persoana lui Timur Lenk, o figură legitimă majoră, pe calea filiației spirituale a moștenirii legale temporale și a moștenirii imperiale”⁸². Pe de altă parte, în India, de exemplu, figura lui Timur Lenk apare și dispare de-a lungul secolelor, fiind marcată de o profundă ambiguitate, deoarece Timur Lenk este când un monstru care distruge Delhi, când strămoșul Marilor Moguli, deci al fondatorului dinastiei, Babur⁸³.

În Europa, odată cu Gibbon, Timur Lenk își sfârșește călătoria printre istorici, rămânând încă de acum o fantomă, până când rușii o scot din mormânt în secolul al XX-lea și reînvie interesul pentru aventura și personajul pe care îl reprezintă. Timur Lenk, acela care era prezent în opere și tragedii, dispare aproape total, începând cu secolul al XVIII-lea: în secolul următor, tânărul Edgar Allan Poe îl transformă în subiectul unui poem. Apoi îl găsim într-o bibliotecă, în nuvela lui Kasimir Edschmid, Timur (1916) sau în epopeea rusă Șchiopul de fier, de Mihail Karakev (1967)⁸⁴. Precum toate modelele, cel al lui Timur Lenk a avut un parcurs lung. În epoca Revoluției Franceze (1793–1794), cea a terorismului (1860–1914)⁸⁵ și cea a totalitarismelor secolului al XX-lea, interesul pentru „arhitectul” piramidelor de capete s-a estompat. În prezent, în timp ce

istoricii reflectează asupra fenomenelor legate de teroare, această lipsă de atenție a lăsat locul unui nou interes pentru episodul reprezentat de Timur Lenk. El este alimentat de turismul modern care oferă fiecăruia posibilitatea de a vizita Samarkandul din epoca postsovietică, lucru acum posibil. După paranteza reprezentată de perioada sovietică, Samarkandul revine la Timur Lenk.

Pe de altă parte, Uzbekistanul de astăzi a reînviat cu multă atenție memoria lui Timur Lenk, fiind pe punctul de a face din acest strămoș îndepărtat – cel care a fost campionul culturii turce nu era uzbek – noul mit al tinerei republici din Asia Centrală⁸⁶. Statuile și portretele lui Timur Lenk sunt peste tot în Uzbekistan, din capitala Tașkent până în satele cele mai îndepărtate, fără a mai vorbi de Samarkand. Această renaștere a mitului lui Timur Lenk se înscrie în cursul politicii de identitate turcică ce a atins cele patru state turcofone din Asia Centarlă și, în primul rând, Uzbekistanul⁸⁷. Manualele școlare din perioada sovietică au trunchiat istoria acestei regiuni. Stalin a trimis la Samarkand și în Uzbekistan milioane de deportați, bine înțeleși și germani din URSS, de care se temea că vor colabora cu armata nazistă. Samarkandul, cu un aer mai blând decât Siberia, i-a adăpostit pe unii dintre cei scăpați din Gulag⁸⁸ și plasați la domiciliu forțat, precum francezul Jacques Rossi, care a venit la Samarkand după două decenii de infern în Siberia⁸⁹. Uzbekistanul secolului al XXI-lea este un mozaic etnic complex, în căutarea identității, unde se amestecă uzbeci, ruși, germani, finlandezi, polonezi, greci, coreeni, tătari, mekiți (turci musulmani din Georgia), karaci, ingușeți, balkari, ceceni, calmuci⁹⁰. Cu mult înainte de Stalin, Timur Lenk a supus, prin teroare, multe popoare din Asia Centrală care locuiau pe teritoriul de pe care uzbekii i-au alungat fără milă pe urmașii lui Timur Lenk, deci și pe vestitul Babur, silit să își caute norocul în altă parte.

Astăzi se poate constata marea revenire a lui Timur Lenk, drept mitul fondator și unificator ale națiunii uzbece⁹¹. Odată independența Uzbekistanului obținută, sau mai precis moștenită, Islam Karimov, fost funcționar al partidului comunist, a devenit dictator, după ce a experimentat în mod vag democrația, substituind simbolurile timuride imaginarului marxist. Piața centrală, fostă „Piața Revoluției”, a devenit „Piața Timur cel Mare”, în timp ce monumentul lui Marx a fost înlocuit cu cel al lui „Amir Timur”. Karimov a folosit bine imaginea de cuceritor a lui Timur Lenk, în

scopuri de propagandă. Astfel, se pot observa la Taşkent afișe care îl reprezintă pe președintele uzbek, alături de o statuie a lui Timur Lenk, purtând legenda: „Sfaturile bune ale părintelui nostru, Timur Lenk, ne sunt folositoare”. Nimic nu ne spune că ironia istoriei nu i-ar plăcea lui Timur Lenk.

60 Jean - Paul Roux, Tamerlan, Paris, Fayard, 1991, p. 185.

61 Baiazid I Ildirim (zis și Trăznetul) – sultan otoman 1389–1402 (n. tr.).

62 Bernal Díaz del Castillo (1492–1585) – conchistador spaniol. A descris cucerirea Mexicului de către spanioli (n. tr.).

63 Tucidide (460–396 î.H.) – cronicar și om politic atenian (n. tr.).

64 Frederic al II - lea – regele Prusiei 1740–1786 (n. tr.).

65 Vezi Johan Schiltberger, în Michel Jan, Le Voyage en Asie centrale et au Tibet, Paris, Robert Laffont, 1992, pp. 123–130.

66 Vezi Kristiaan Aерcke, „Au miroir des peurs occidentales”, în Vincent Fourniau, coordonator, Samarcande 1400–1500, la cité oasis de Tamerlan: coeur d’un empire et d’une renaissance, Paris, Autrement, 1995, pp. 56–57.

67 Op. cit., p. 58.

68 Localitate din Anglia, unde s - a născut William Shakespeare (n. tr.).

69 Semnalăm, de asemenea, articolul remarcabil pe care Amin Maalouf l - a consacrat lui Timur, în lucrarea colectivă despre Samarkand și care începe cu afirmația: „Și Timur a ales Samarkandul drept capitală”. Amin Maalouf, „Le Conquérant paradoxal”, în Fourniau, op. cit., pp. 48–54.

70 Stephen Greenblatt, Will in the World, How Shakespeare became Shakespeare, New York, W.W. Norton and Cie, 2004, p. 193.

71 Carol Quintul (Carol al V - lea de Habsburg) – împărat romano - german 1519–1556 (n. tr.).

72 Marlowe se referă la Marea Roșie (n. tr.).

73 Toate citatele provin din traducerea în limba franceză realizată de Luc de Goustine, Christopher Marlowe, Tamerlan le Grand, Belval, Editions Circé, 2003.

74 Op. cit., p. 23.

75 Greenblatt, op. cit., p. 189.

76 Idem, p. 192.

77 Aercke, op. cit., p. 62–63.

78 1701–1714 (n. tr.).

79 Edward Gibbon (1737–1794) – istoric și om politic britanic (n. tr.).

80 Aercke, op. cit., p. 66.

81 Maria Szuppe, „Timour et Timurides dans l’historiographie safavide”, în Maria Szuppe, coordonator, L’Héritage timouride, op. cit. pp. 324–325.

82 Idem, p. 326.

83 Vezi Irfan Habib, „Timur in the Political Tradition and Historiography of Mughal India”, în Maria Szuppe, op. cit., pp. 297–312.

84 Aerecke, op. cit., p. 71.

85 Autorul se referă la atentatele anarhiste din epocă (n. tr.).

86 Vezi, de exemplu, Vicken Chaterian, „Les ambitions contrariées de l’Ouzbékistan”, în Le Monde diplomatique, iulie 1997, p. 21.

87 Vezi Johann Uhres, „Ethnogénèse et Turcité, conception de l’origine dans les manuels scolaires des républiques centrasiatiques turcophones”, în Cahiers d’études sur la Méditerranée orientale et le monde turco - iranien, nr. 31, ianuarie–iunie 2001, pp. 56–88.

88 Gulag – sistemul lagărelor de muncă forțată din URSS (n. tr.).

89 Jacques Rossi et Michèle Sarde, Jacques le Français: pour mémoire du Goulag, Paris, Le Cherche Midi, 2002.

90 Pierre Chuvin, „Les «traîtres» échouèrent en Asie centrale”, GEO, iunie 2003, pp. 97–98.

91 Anonim (Aleksandr Bușev), „Tamerlane versus Marx”, The Bulletin of the Atomic Scientist, 50:48, 1994.

Tinerețea și ascensiunea la putere

În momentul în care un om se compară cu alții, devine inamicul lor, căci fiecare vrea, în inima sa, să fie cel mai puternic, cel mai fericit, cel mai bogat și nu poate privi decât ca un dușman secret pe oricine gândește la fel și un obstacol pe care trebuie să îl înlăture.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU, DE L'ÉTAT DE NATURE

Majoritatea marilor cuceritori ai istoriei au în comun faptul că au fost copii și adolescenți de o simplitate izbitoare. În general, nimic nu lăsa să se întrevadă, în primii lor ani, o zvâcnire de geniu, politic sau militar, același geniu pe care îl descoperim, pe de altă parte, în copilăria unor filosofi, scriitori sau la numeroși artiști.

Rareori se poate observa la un viitor cuceritor sau despot caracterul absolut necesar pentru a depăși un număr imens de obstacole, atunci când poate pierde totul, iar viața sa atârână doar de un fir. Această inteligență care îi poate aduce puterea absolută sau acest geniu militar care nu este decât greu vizibil la început, este o calitate care pare să se dezvolte mai târziu. Cine ar fi putut prezice destinul tânărului Napoleon Bonaparte? Cine ar fi putut să creadă că tânărul timid tiranizat de tatăl său avea să devină cunoscutul Frederic cel Mare al Prusiei? Cine ar fi putut să prevadă că micul delincvent care răspundea la numele de Iosif Djugașvili, viitorul Stalin va pune mâna pe putere în URSS? Cine își putea imagina că Adolf Hitler, care trăia din vânzarea de tablouri pe străzile Vienei, va deveni în câțiva ani unul dintre oamenii cei mai puternici ai planetei? Cine ar fi putut să se gândească o clipă că Temugin, acel adolescent urmărit și care se ascundea în stepa mongolă, va ajunge să cucerească cel mai vast teritoriu dominat vreodată de un singur om?

Tinerețea lui Temugin, viitorul Gînghis Han, a fost aceeași pe care avea să o cunoască, două secole mai târziu, tânărul Timur Lenk care nu era încă șchiop. Nu este nimic aparte în aceasta. Nimic de adăugat. Legenda se va afirma mai târziu. Paralela între tinerețea lui Gînghis Han și cea a lui Timur Lenk este o pură coincidență: ascensiunea la putere a cuceritorilor nomazi nu înseamnă nicio cursă de obstacole, nicio luptă de supraviețuire, ci mai ales un imn adus meritocrației sau un exemplu de selecție de tipul Charles Darwin. În ambele cazuri, șansa se supune voinței, un oarecare geniu pentru politică și problemele militare se amestecă cu ambiția, ceea ce astăzi se numește leadership, și care exclude incompetența și corupția. Căci în sălbăticia Asiei Centrale din epoca respectivă, incompetența se plătea scump, iar corupția, în acest context lipsa de credință și trădarea, de asemenea. În ambele cazuri, aceasta însemna moarte sigură. Căci particularitatea acestor bărbați de excepție era că știau caracterul uman. Existența precară, pe care au dus-o la o vârstă tânără, le-a dat plăcerea de a judeca inamicul și de a ști să aprecieze adevăratul prieten.

Timur sau Temur, viitorul Timur Lenk sau Tamerlan (care vine din cuvântul persan Timur-i-lang, adică șchiop) s-a născut în Transoxiana, la 8 aprilie 1336, într-un oraș, Keș, situat la sud de Samarkand. Data este clară. Ceea ce nu înseamnă că este și corectă. Primele activități politice ale lui Timur Lenk ne fac să credem că s-a putut naște la începutul anilor 1330, poate chiar mai înainte. Dar, în lipsa dovezilor coroborate, data de 8 aprilie 1336 este folosită de majoritatea biografiilor și istoricilor. Pentru motive practice, nu vom depăși această regulă, spunând totuși că Timur Lenk era poate mai în vârstă decât am crede. Locul de naștere al lui Timur Lenk este încă și mai sigur. Este vorba despre Khoja Ilgar, la câțiva kilometri de Keș. Și astăzi este tot o zonă rurală, de o simplitate extremă, care păstrează un monument în formă de scaun, cu un postament de ciment prost realizat și cu o placă, ce amintește că Timur Lenk a văzut lumina zilei în acel loc. Contrastul dintre acel monument ridicol și statuile uriașe care împodobesc marile orașe din Uzbekistan este frapant. Însă, faptul că acest loc nu este folosit în scop comercial îi lasă călătorului libertatea de a-și imagina contextul în care s-a născut ilustrul fiu al acestei regiuni din Asia Centrală.

Geopolitica Eurasiei în secolul al XIV-lea

La finele secolului al XIV-lea, geopolitica Eurasiei era în plină efervescentă. Începând din China și ajungând în Europa Occidentală, această masă continentală care acoperea câteva mari civilizații era interconectată, astfel încât trecerea vijelioasă a mongolilor, în secolul al XIII-lea, a transformat complet raportul de forțe dintre puteri, la nivelul continentului. Dar iată, Imperiul Mongol, așa cum era, nu mai exista. Imperiul dezmembrat a supraviețuit prin unele bucăți. Și această fărâmițare a lăsat locul unor numeroase rivalități de care s-a folosit Timur Lenk.

Imperiul Mongol sau mai precis imperiile mongole au rămas o zonă de schimburi – „schimburi” militare, diplomatice, economice.

Desigur, statele din zona orientală sau cele din zona extrem occidentală, precum Franța sau Anglia, păreau departe de Asia Centrală, dar raporturile existente și evenimentele care s-au desfășurat au putut avea influențe importante asupra altor regiuni și teritorii ale continentului. Timur Lenk, ca și mongolii de dinaintea sa, au atins, în mod direct sau indirect, toate teritoriile din Eurasia. La răsărit, era vorba despre China și dorința lui Timur Lenk de a cuceri Imperiul Cerului⁹². La apus, victoria lui Timur Lenk asupra lui Baiazid va salva încă o dată Occidentul de pericolul otoman și va permite Bizanțului să-și prelungească existența. Timur Lenk a fost activ în Iran, India sau Rusia. Din punct de vedere militar, comercial sau diplomatic, se va afla în raport cu toți șefii de stat de pe continent. Armatele sale au parcurs continentul, cu excepția extremităților occidentale și orientale și a insulelor.

Sosirea sa fusese precedată de o lume în tranziție. Secolul al XIV-lea este, mai întâi de toate, un secol al recuceririlor: Portugalia și Spania i-au respins pe mauri⁹³, chinezii împreună cu alte popoare s-au eliberat de sub stăpânirea mongolă. Este, de asemenea, un secol al cuceririlor, în care noi puteri s-au afirmat și altele au decăzut. De asemenea, otomanii au „devorat” Imperiul Bizantin milenar. Secolul al XIV-lea marchează întoarcerea turcilor⁹⁴, un moment eclipsat de mongoli, pe scena geopolitică. Turcii otomani, ieșiți din aceeași familie ca și mongolii, cu care au fost confundați timp îndelungat, nu au elaborat vreodată un plan geostrategic așa de coerent și de ambițios precum cel al lui Gînghis Han. Cu toate acestea, au știut să se înscrie mai

bine în epocă și au părut mai bine pregătiți decât mongolii să negocieze în perioadele de după cucerire. Să se fi întâmplat asta deoarece aveau mai multă experiență în acest domeniu, fiind mult mai prezenți în nordul Asiei începând din secolul al VI-lea?

Majoritatea turcilor au adoptat religia musulmană și s-au sedentarizat, păstrând tradiția războinică a stepei. Turcii sunt aceia care aveau să domine perioada postmongolă, într-o bună parte a continentului, bineînțeles și Orientul Mijlociu și anumite zone de coastă ale continentului african. Acolo unde mongolii au fost absorbiți din punct de vedere cultural, vechii turci, pe de altă parte, au ajuns să asimileze culturile pe care le-au supus și pe care au ales să le adopte și să le promoveze. Perșii, arabii, evreii, europenii, chinezii au participat la elaborarea de culturi în jurul unui nucleu politic dominat de turci. Cu toate acestea, nu a existat o mișcare pan-turcică și rivalitățile politice, de fapt conflictele religioase între „statele” turcofone, au distrus legăturile afective sau culturale care îi puteau uni pe suveranii proveniți din același substrat etnic sau lingvistic. Timur Lenk și Baiazid, amândoi de origine turcică, au luptat până la moarte pentru a avea supremația într-un spațiu, nu doar unul teritorial, ci și religios – al musulmanilor.

Secolul al XIV-lea a fost o perioadă violentă, dar nu mai puțin comercială. Veneția și Genova erau marile puteri maritime ale epocii. Deoarece rivalizau cu marile puteri ale continentului european, cu această ocazie, au jucat un rol important în stabilirea de alianțe și puteau provoca, la nevoie, un conflict. China, în pragul secolului al XV-lea, înainte de a se închide într-o izolare perfectă, a avut o mare iluzie, odată cu expedițiile lui Zheng He. Prăbușirea dinastiei mongole Yuan, în 1359, și instaurarea dinastiei Ming, în 1368, anunța revenirea la raporturile de forțe între nomazi și sedentari, care va marca noua epocă (în final, în secolul al XVII-lea, nomazii și-au luat ultima revanșă, înlăturând familia Ming).

Conflictul ancestral dintre nomazi și sedentari a cunoscut apogeul odată cu cuceririle lui Ginghis Han. De acum înainte, sedentarii descendenți ai războinicilor nomazi au preluat puterea în zone importante, de exemplu otomanii care, sub conducerea lui Baiazid, au dat lovituri importante bizantinilor și celor din vestul Europei. Nu suntem încă în epoca statului-națiune. Marile puteri reprezintă imperii sprijinite de armate adaptate

ambitiilor și nevoilor acestora: imperii pe cale de prăbușire, precum cel al mongolilor și bizantinilor, sau imperii în ascensiune, precum cele constituite de otomani și de Timurizi. În ciuda tuturor, războinicii nomazi nu își spusese războiul și urmașii lui Genghis Han au fost mereu activi într-o zonă uriașă din stepe eurasiatică. Conflictele la care participau aceștia, deseori violente, dezvoltau probleme provenite mai ales din rivalitățile dintre clanuri. Dar conducătorii cei mai pricepuți și înzestrați din punct de vedere militar au fost capabili să adune rapid o puternică armată a cărei amenințare se întindea dincolo de marginile stepei. Timur Lenk a fost primul obstacol în calea refacerii imperiului urmașilor lui Genghis Han, care împreună cu Tohtamîș, de exemplu, se putea reface. Timur Lenk, care a tulburat centrul continentului asiatic, va schimba coordonatele esențiale geostrategice ale Eurasiei, chiar dacă la moartea sa, imperiul pe care l-a clădit se va prăbuși. Descendentul său, șahul Babur, era, în concepția otomanilor, un sedentar provenit din tradiția stepelor și care a izbutit să realizeze un imperiu durabil.

Sfârșitul secolului al XV-lea a adus declinul rapid al războinicului nomad, revenirea celui sedentar și respectiv a celui nou. Timur Lenk, strălucitul comandant care a grăbit această revenire, a avut, de asemenea, viziunea unei economii globale a schimburilor, care avea să dinamizeze relațiile internaționale și, în două secole, avea să permită Europei să-și impună hegemonia asupra întregului continent și a lumii, inclusiv China și Imperiul Otoman, care aveau să fie printre ultimele care s-au prăbușit în secolul al XIX-lea. Fără a exagera rolul jucat de Timur Lenk în cadrul acestei transformări intercontinentale, este sigur faptul că numeroasele sale campanii militare au erodat vechiul regim al relațiilor internaționale și au transformat raporturile dintre unii și alții, dintre învingători și învinși. Acești învingători și învinși au corespuns, deseori, popoarelor sau comandanților care au fost atrași în confruntările cu „Șchiopul cel vestit”. Și chiar dacă acțiunile sale nu au avut urmări directe notabile, repercusiunile au dus la numeroase evenimente dificil de evaluat. Campania sa contra lui Baiazid, de exemplu, nu a pus capăt ascensiunii Imperiului Otoman, dar a dat Europei Occidentale timpul necesar pentru a se pregăti în vederea unui atac otoman.

De asemenea, imperiul lui Timur Lenk a stăpânit, timp de o jumătate de secol, teritoriilor rupte din Imperiul Mongol. După Timur Lenk și urmașii săi, spațiul eurasiatic a redevenit, la finele secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, o constelație de imperii puternice, în zona de sud a continentului, începând de la est, cu China dinastiei Ming, India Marilor Moguli, Persia Savafizilor, Imperiul Otoman, iar la vest, imperiul lui Carol Quintul, Spania și Casa de Austria. La nord, Rusia, grație curățeniei efectuate de Timur Lenk, va recuceri, treptat, vreme de câteva secole, o parte importantă din fostul spațiu deținut de către mongoli – ocupând, în schimb, Mongolia, care în secolul al XX-lea a devenit un stat aliat Uniunii Sovietice, ca și Asia Centrală, și respingând de două ori tentativele de hegemonie ale Franței napoleoniene și ale Germaniei hitleriste.

Într-un timp relativ scurt, centrul geostrategic se va deplasa din stepa mongolă, pentru a se concentra asupra lui Timur Lenk, în Asia Centrală, înainte de a se mișca spre sud, către câteva zone, pentru a se repositiona în secolul al XVII-lea către apusul continentului, în jurul Europei în ascensiune și a Imperiului Otoman. În perioada aceasta, conflictul dintre nomazi și sedentari, care definea esența raporturilor de forță într-o mare parte a continentului eurasiatic, a lăsat locul conflictului dintre puterile maritime și cele continentale. În concluzie, marea lovitură dată de Timur Lenk va reorienta „elanul” geostrategic al continentului eurasiatic, care, după trecerea sa, va face ca vântul să sufle la periferie, după ce, timp îndelungat a suflat cu putere în stepă, unde forța îi era conferită de nucleul masei continentale. De fapt, deplasând centrul cuceririi din stepa mongolă către câmpiile verzi din Transoxiana, Timur Lenk a făcut stânga împrejur în fața unei istorii lungi de mai mult de o mie de ani și care a văzut respinse valuri succesive de „hoarde” sălbatice, ca într-un efect de domino fără de sfârșit. Mongolii au realizat, într-un fel, ultima izbucnire a acestei istorii. Conștient sau nu, Timur Lenk a reușit – foarte probabil de două ori – să schimbe cursul istoriei.

De fapt, spre deosebire de mongoli, Timur Lenk nu s-a putut avânta într-un spațiu geostrategic nesigur. Dacă Imperiul Mongol era deja o amintire, teritoriul care va fi cucerit de Timur Lenk fusese deja reconstruit. Victoriile sale militare au fost obținute scump, contra unor adversari valoroși și organizați. Victoriile sale politice au fost și mai dificile, de unde au rezultat

campaniile repetate și strategia de pacificare bazată cu precădere pe teroare. De aici a apărut marea dificultate de a alcătui un imperiu teritorial comparabil cu cel al lui Gînghis Han. Fiii și nepoții lui Timur Lenk, care au luptat alături de acesta, au înțeles că o cucerire nu era decât o himeră și, de aceea, au renunțat, preferând să se dedice cu plăcere altor arte decât celei a războiului. Reușita lor în acest domeniu, precum cea a lui Timur Lenk, a fost de scurtă durată, dar influența lor a fost durabilă.

Transoxiana

Precum multe regiuni din Asia Centrală, Transoxiana reprezenta o poziție strategică, martoră unor lupte neîncetate, invazii și recuceriri. Regiunea se afla în mod logic sub stăpânirea mongolă, mai precis hanatul lui Ciagatai (al doilea fiu al lui Gînghis Han). Teritoriu nesigur, a fost invadat în secolul al XIV-lea de diferite grupuri etnice, cu religii precum musulmană, nestoriană⁹⁵, catolică, budistă. Asia Centrală era, de la Gînghis Han, puternic dominată de moștenirea mongolilor. Dar aceasta s-a diluat în anumite zone, unde coabituau legitimitatea juridică și politică a legilor stepei, cultura specifică popoarelor și populațiilor subjugate și religiile, în principal cea islamică ce se impusese în regiunile cucerite. În Transoxiana, islamul, cultura turcică și politicile mongole au predominat înainte de afirmarea lui Timur Lenk. Domnia acestuia a fost marcată, între altele, de tensiuni și căutarea echilibrului între cei trei factori amintiți mai sus și care erau tot atâtea surse de putere și de rivalități.

Cucerirea puterii de către Timur Lenk a fost, de asemenea, caracterizată de retragerea mongolilor și apariția Timurizilor în zonele cucerite, iar apoi, după moartea lui Timur Lenk, de tentativele de recucerire a puterii de către urmașii lui Gînghis Han. Procesul de tranziție religioasă și culturală către islam și cultura turcică a fost un fenomen de durată. Desigur, Timur Lenk a jucat un rol fundamental în această tranziție, dar ea începuse încă din secolul al XIII-lea, odată cu convertirea hanului Kubilai la budism (către 1260), care a început adoptarea islamismului în zonele menționate. La fel, limba turcă veche, răspândită mai mult în Asia Centrală decât în cea mongolă, a devenit, în secolul al XIV-lea, „limba oficială” sau aproape

oficială a culturii turco-mongole, asociind două culturi de stepă care dominau aceste zone.

Indiferent cum a fost, către 1340, hanatul lui Ciagatai s-a împărțit în două regiuni – Transoxiana și Mogolistan. Până la Timur Lenk, care a menținut iluzia, Transoxiana a fost un stat mongol care însă, în realitate, conform părerii lui René Grousset, era „un hanat mongol în teorie, o confederație turcică, în realitate”⁹⁶. După domnia lui Khazan (1343–1346), Transoxiana a trecut sub stăpânirea lui Qazg Han (1347–1357 sau 1358), care i-a impus pe urmașii lui Gînghis Han la conducerea țării, precum va proceda și Timur Lenk mai târziu. Dornic să se afirme, Qazg Han s-a jucat cu puterea, impunând mai întâi pe Ogodei, un alt fiu al lui Gînghis Han, mai apoi a revenit la un urmaș al lui Ciagatai. Mort în condiții violente, Qazg Han a fost înlocuit de fiul său, dar acesta a fost repede copleșit de stăpânii locului, adică Hadji, unchiul lui Timur Lenk, din clanul Barlas. Dar s-a dovedit incapabil să îi readucă la supunere pe cei care își disputau stăpânirea și care impuseseră anarhia în Transoxiana.

Cu toate acestea, ca urmare a reorganizării Mogolistanului vecin, urmașii lui Ciagatai au preluat Transoxiana, odată cu domnia lui Tugluq Temur, ale cărui calități militare și inteligență politică era mai presus de media epocii. După ce și-a impus controlul în Mogolistan, a decis, în 1360, să invadeze un alt hanat al urmașilor lui Ciagatai. Fără autoritate, Hadji a trebuit să fugă, în timp ce nepotul său, Timur Barlas (Timur Lenk) s-a alăturat noului stăpân al locului.

Cine era, mai precis, acest Timur Barlas? Copilăria, adolescența și prima tinerețe îi sunt relatate în diferitele lucrări ale biografilor, care poartă numele de Zafer Name, fără să mai vorbim de autobiografia sa. Practic, nu există informații biografice sigure și precise cu privire la această perioadă, cu excepția unor împrejurări mai mult sau mai puțin clare privind peregrinările tânărului ambițios din secolul al XIV-lea, din Transoxiana. Viața lui Timur Lenk se dezvoltă pe măsură ce puterea sa sporește: cunoaștem doar câteva detalii despre copilăria lui Timur Lenk care, foarte probabil, nu a durat mult timp.

În ciuda tuturor faptelor, știm că Timur Lenk făcea parte din clanul Barlas, deci aparținea „nobilimii” din Transoxiana, familia sa exercitând puterea

locală la Keș. Barlas se împărțea în cinci clanuri distincte. Clanul de la Keș nu era probabil cel mai puternic dintre cele cinci. Din punct de vedere cultural, Timur Lenk aparținea lumii turcice. Dar cei din clanul Barlas (Barulas din perioada domniei lui Gînghis Han) erau de origine mongolă, probabil amestecați cu turcii vechi. Cu siguranță mongol, chiar dacă legenda ni-l prezintă pe Timur Lenk ca fiind descendentul lui Gînghis Han, Timur Barlas a avut grijă să lase pe tronul din Transoxiana un urmaș direct. Iar Timur Lenk a contribuit ca nimeni altul la nașterea unei culturi specific turcești în Asia Centrală, chiar dacă nu a respins principiile de conducere ale mongolilor.

În concluzie, Timur Lenk reprezintă această cultură turco-mongolă, al cărui produs este și pe care o va reinventa la Samarkand. Familia sa era turcă și mongolă, dar și musulmană, probabil de dată recentă. Tatăl său se numea Taragai. El era șeful clanului Barlas din Keș. După toate probabilitățile, avea un caracter mai pașnic, fiind atras mai mult de moschei decât de război⁹⁷.

Mama sa se numea Takina Khatun. Va muri de tânără. Numele pe care părinții săi l-au ales pentru Timur Lenk semnifica „din fier”, de unde și numele foarte practic pentru biografia săi, „seniorul de fier”. Timur Lenk a avut trei frați și două surori, pe care i-a iubit foarte mult. Cum se poate constata, familia lui Timur Lenk aparținea micii nobilimi mongole. Se bucura de o oarecare putere politică, desigur limitată, dar adevărată. Acest lucru este important: Timur Lenk va dispune de o rampă de lansare, chiar dacă mică, pentru a-și urmări ambițiile politice. Timur Lenk nu a ieșit gata înarmat din platoșa lui Jupiter, spre deosebire de Gînghis Han, dar a dispus de un capital politic, ceea ce i-a permis să-și întrețină ambițiile.

Micul Timur Lenk și-a petrecut, desigur, cea mai mare parte a timpului alături de bărbații care se ocupau cu activitățile tradiționale din stepă: călăritul, trasul cu săgeți, vânătoare. Și-a format astfel calitățile fizice, rezistența, agilitatea, de care s-a servit de-a lungul întregii vieți, până în ultima clipă. Nimic mai extraordinar în toate acestea: în ciuda legendei, calitățile fizice ale tânărului Timur Lenk, curajul, tenacitatea, priceperea de a încăleca sau de a scoate o săgeată erau probabil ceva obișnuit pentru el care, conform părerii contemporanilor, avea un dar cu totul deosebit. În

general, se face mare caz din acest talent al lui Timur Lenk. Fie! Dar dacă această calitate demonstrează o mare capacitate analitică, o excelentă memorie și o concentrare dincolo de medie, talentul jocului de șah se transpune arareori în viața practică prin daruri speciale în politică sau război. Ce putem înțelege? Nu mare lucru. Căci ce poate fi mai banal decât un cuceritor care joacă șah?

Înzestrat cu o mare inteligență, Timur Lenk s-a arătat probabil din tinerețe interesat de putere. Dar în ce mod? Despre aceasta, în prezent, nu avem niciun răspuns. Nu se cunoaște nici măcar dacă știa să citească sau să scrie. Putem presupune că a primit educație religioasă, grație căreia a putut acumula niște noțiuni de bază. Din ceea ce putem extrapola din biografiile epocii, Timur Lenk nu știa să citească în persană, limba de cultură a epocii sale, latina din Asia Centrală, de unde și ideea că era „analfabet”. Ceea ce contează puțin: toată viața a manifestat o curiozitate nelimitată, care l-a determinat să-i frecventeze pe toți „intelectualii” pe care îi putea întâlni. Poate lipsa educației formale i-a insuflat, precum se întâmplă în cazul celor autodidacți, un sentiment de inferioritate, pe care a încercat să-l compenseze toată viața. Și tot precum autodidacții, a făcut mai mult decât să compenseze cei câțiva ani de studiu pe care i-a parcurs în perioada tinereții.

Iată, deci, ce putem susține cu certitudine: Timur Lenk a fost un copil precoce, inteligent, atras de jocurile fizice și intelectuale. Calitățile sale excepționale în probleme de leadership, pot duce la concluzia că se bucura de autoritate în rândul tovarășilor de joacă, mai ales că era fiul șefului clanului.

Este ușor să ni-l imaginăm pe tânărul Timur Lenk alergând pe cal, în deșertul imens și fără de sfârșit. În realitate, Keș (Şahr-i-Siabz), cunoscut drept un oraș verde, a fost mereu situat în mijlocul unei văi fertile udată de câteva râuri. Deci era un loc potrivit pentru agricultură, unde foametea nu-i făcea pe locuitori să recurgă la vânatoare, precum fusese cazul lui Gînghis Han, obligat din copilărie să înfrunte foamea, frigul extrem și canicula, fără a mai pune la socoteală numeroasele pericole din stepa mongolă.

Iată descrierea localității Keș făcută de Ruy González de Clavijo, în 1404: „A doua zi, joi, 28 august, la ora slujbei, am intrat într-un oraș numit Keș,

situat într-o câmpie. Acesta este străbătut de numeroase străduțe și canale. Este înconjurat de multe grădini și gospodării agricole. Aproape de oraș se întind satele din câmpie. Această zonă, bogată în cursuri de apă și pajiști, este foarte populată. Vara orașul este frumos . Terenurile din câmpie au culturi de grâu, viță-de-vie, bumbac, pepeni, dar sunt și livezi. Orașul este apărat de un zid circular din pământ, șanțuri și porți, unde se ridică poduri”⁹⁸.

În secolul al XIV-lea, Keș era deja un centru urban la fel de important ca și altele. A fost suficient pentru Timur Lenk să proclame momentan orașul drept capitala Transoxiane. Astfel, urmașul lui Attila⁹⁹ și Ginghis Han este un orășean sau cel puțin aproape un orășean. Desigur, se ocupa, alături de ceilalți tineri din clanul său, de vite – de aici legenda păstorului, dar și-a petrecut o parte din timp și în „oraș”.

Această apartenență dublă este fundamentală, căci marele Timur Lenk va construi o punte între lumea stepelor și cea a orașelor, care caracterizează tranziția de la lumea mongolă la cea turcă, în Asia Centrală. Moștenitorii lui Timur Lenk sunt înaintea de toate orășeni, formați, este adevărat, în cultura stepei; nu a fost America cea urbanizată, din secolul al XX-lea, hrănită de mitul cuceririi Vestului în secolul al XIX-lea? Astfel, deși lipsesc amănuntele despre copilăria lui Timur Lenk, contextul geografic, economic, social, religios și politic, în care a crescut, explică în mare parte dorințele, visurile și temerile viitorului cuceritor. De asemenea, contradicțiile și limitele. Ginghis Han și-a petrecut primii ani într-un mediu foarte dur și nesigur, ceea ce l-a determinat, mai târziu, să pună bazele solide ale imperiului său. Timur Lenk, care s-a născut într-o oarecare nepăsare, nu a avut aceeași obsesie a organizării politice ca și predecesorul său. După ce și-a consolidat puterea, Timur Lenk a fost interesat nu doar de cucerire, dar și de dezvoltarea culturii urbane și a unui anumit stil de trai. Dimpotrivă, Ginghis Han era obsedat de consolidarea moștenirii politice, tocmai el care suferise de abandon și indulgență în copilărie.

În ciuda faptului că Keș a fost binecuvântat de zei, situația politică din Transoxiana, ca și cea din aproape întreg spațiul controlat de Ginghis Han, era extrem de agitată, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, mai ales că ciurma lovise într-un moment dur regiunea. Chiar în sânul clanului Barlas

din Keş, rivalitățile politice – mai ales între Taragai și fratele său – se ascuțiseră. Tânărul Timur Lenk a asistat neputincios la lupta pentru putere dintre tată și unchi, acesta din urmă fiind foarte brutal. Timur Lenk era probabil nerăbdător să atingă vârsta necesară pentru a decide asupra acestui conflict în care neputinciosul Taragai era aproape sigur perdant.

În perioada domniei hanului Qazg, stăpânul regiunii, Timur Lenk a făcut cunoștință cu politica. Hanul Qazg, supranumit „făuritorul de regi” (amintim că a domnit zece ani, între 1347–1357, după unele surse 1358) era cel care „pețea” pe oricine ar fi dorit să se afirme în politică sau să modifice puțin statu-qou-ul, precum era cazul lui Timur Lenk. Este probabil ca figura hanului Qazg să fi exercitat o influență profundă și durabilă asupra lui Timur Lenk. Vestit pentru inteligența și caracterul său implacabil, dar drept, după cum se spunea, hanul Qazg l-a prefigurat, într-un fel, pe Timur Lenk, în istoria Transoxianeii, și această abilitate i-a permis să controleze și să manipuleze interesele diferite și luptele pentru putere care caracterizau acest teritoriu fărâmițat. Situația din Afganistanul de astăzi ne arată cam cum era Transoxiana în secolul al XIV-lea, cu luptele sale neîncetate între feudalii războinici și „puterea centrală”, fără a aminti amenințările externe. Timur Lenk s-a inițiat în educația politică alături de hanul Qazg. Timp de cinci ani, se pare că Timur Lenk a fost apropiat de stăpânul Transoxianeii, ceea ce înseamnă că ne aflăm în anul 1352. Timur Lenk avea 16 ani când a decis să se alăture hanului Qazg. Acest lucru era posibil. Însă este mai probabil că Timur Lenk atinsese 20 de primăveri.

Indiferent de situație, hanul Qazg a fost asasinat în cursul unei partide de vânătoare de un feudal local. În mod firesc, omorârea brutală a celui care deținea puterea a condus la conflict în Transoxiana, unde exista un mozaic de clanuri rivale. Aproape în același timp, tatăl lui Timur Lenk s-a stins, după o boală lungă care îl măcinase. Hadji, unchiul lui, a profitat de situație pentru a prelua puterea, mai ales că nepotul său se găsea la curtea hanului Qazg. În tot acest timp, Tugluq Temur dorea să se folosească de situația haotică din Transoxiana, pentru a reunifica imperiul ciagatailor. Hadji și Timur Lenk au oprit, pentru moment, pericolul războiului, pentru a se opune invaziei care, după Taşkent, urmărea să ocupe și Samarkandul. Hadji a încercat să-i reunească pe feudalii locali, în timp ce Timur Lenk apăra Keşul. Atunci când unchiul său a revenit la Khorasan (Iran), tânărul Timur

Lenk își îndeplinise cu brio misiunea și chiar mai mult, a reușit să obțină sprijinul membrilor clanului său și să păstreze orașul, ceea ce a arătat, pentru prima dată, calitățile care făceau din el un politician de geniu. Deoarece în Mogolistan izbucniseră tulburări interne, invadatorii s-au văzut nevoiți să oprească planurile în Transoxiana, ceea ce i-a permis lui Hadji să se reîntoarcă la Keș. Cu toate acestea, confruntarea dintre Hadji și Timur Lenk nu a întârziat să apară, atunci când Tugluq Temur a reluat planurile sale de cucerire. Încă o dată, Hadji a plecat la Khorasan, unde a fost ucis în somn de tâlhari, după ce fusese silit să fugă după o luptă nefericită cu trupele ciagaite. Această primă lovitură a destinului l-a făcut pe Timur Lenk stăpânul de necontestat al clanului Barlas. Ne aflăm în anul 1361.

Prezența sa activă la curtea hanului Qazg a modelat flerul său politic și înțelegerea raporturilor de forță. În fața amenințării ciagaite, Timur Lenk a preferat să se încline imediat, în timp ce alți feudali locali rezistau, în zadar, înainte de a fi distruși de invadatori. Ei bine, drept rezultat a primit comanda a 10 000 de soldați și a fost numit consilier extraordinar al viceregelui Transoxiane, Ilias Hoja, fiul lui Tugluq Temur.

Cu toate acestea, Ilias nu avea calitățile tatălui său și prin politica sa, la care Timur Lenk s-a opus în van, l-a îndepărtat de feudații din Transoxiana. Punctul de vedere al lui Timur Lenk este consemnat în cronică Institut (Tuzuhāt), în capitolul „Reguli pentru cucerirea unui regat”: „Atunci când un regat ajunge pradă tiraniei, răutăților și cruzimii, este de datoria prinților fideli dreptății să acționeze pentru înlăturarea acestor rele. [...] Dragostea pentru dreptate m-a făcut să eliberez Transoxiana”.

Înlăturat de Ilias, Timur Lenk a decis să opună rezistență. Acesta era planul clasic: s-a proclamat șeful rezistenței turce în fața invadatorului mongol și a început să lupte în fruntea câtorva fideli. A plecat în căutarea singurei persoane în care avea încredere, și anume cumnatul său, Hussein, un nepot al hanului Qazg, el însuși dușman fugăr în deșert. Cei doi s-au întâlnit și într-o oază au pus la punct planurile de recucerire. În total, aveau 60 de oameni... Istoria, probabil cea adevărată, anunța și pe alții, asemănători: Francisco Pizzaro, umblând pentru a aduna câțiva nefericiți de nicidecum, cu scopul de a merge să cucerească cel mai mare imperiu din America de Sud¹⁰⁰, Fidel Castro¹⁰¹ și Che Guevarra¹⁰², după ce au trăit mai multe

experiențe umiltoare, s-au îmbarcat pe un vas mic, „Granma”, în speranța că vor înlătura un dictator puternic. Și mai există și alții.

Prietenia dintre Timur Lenk și Hussein a dat naștere unor legende. Aceasta se va sfârși tragic, precum se întâmplă în general atunci când puterea intervine pentru a separa oamenii, mai ales prietenii. Cu toate acestea, inițial nu era vorba despre putere, ci despre supraviețuire. S-a spus că Timur Lenk era de neînvins. Aceasta este adevărat dacă ne referim la cariera sa militară. Prima luptă a lui Timur Lenk nu a fost prea fericită. Atacat de către emirul din Khiva, pe care a reușit să îl ucidă totuși cu lancea, mica sa oaste a fost masacrată, el însuși fiind obligat să fugă cu patru supraviețuitori, inclusiv Hussein. A urmat o perioadă de dificultăți deosebite pentru Hussein și soția sa, Timur Lenk și soția sa, Aldjai, care include și un episod în închisoarea sordidă, la Makhan. Eliberați, cei doi tovarăși s-au separat. Hussein, închis din nou, apoi eliberat, se va reîntâlni cu Timur Lenk.

Se povestește că Timur Lenk, deghizat în diverse ținute, în special de cerșetor, se plimba prin Keș și în provincia Samarkand, pentru a lega contacte, a câștiga sprijin, a strânge soldați. Într-o zi, recunoscut de fideli săi entuziasmați, a fost urmărit de către mongoli, scăpând cu greu să nu fie prins¹⁰³. Restul timpului trăia ascuns, ajutat de surorile sale. Indiferent dacă aceste detalii sunt sau nu adevărate – probabil parțial sunt, este sigur că Timur Lenk a acționat într-un fel sau altul pentru a-și constitui o oaste și că s-a mulțumit să acționeze clandestin, în orașe sau sate. Încă o dată, nimic original în această poveste, dacă nu cumva viitorul războinic al stepei a fost la începuturi un fel de războinic urban înainte de vreme, acolo unde toți cei asemănători lui erau nomazi, iar în Europa soldați de meserie. Din această perspectivă, drumul lui Timur Lenk prefigurează mai degrabă drumul mai marilor secolului al XX-lea, începând cu Mao Zedong¹⁰⁴, cu care împărtășește onoarea îndoielnică de a fi cauzat moartea a milioane de nevinovați, odată ce a preluat și consolidat puterea. Dar nu am ajuns încă acolo.

Fără să cunoaștem nici măcar în general amănuntele campaniei, Timur Lenk și Hussein au izbutit să pună bazele unei mici armate de 1 000 de soldați, pe care i-au folosit ca mercenari, mai întâi în serviciul unui feudal, care avea probleme în a controla principatul pe care îl deținea, și anume în Sistan

(Iran). Probabil acesta a fost un mijloc temporar de a asigura leafa soldaților și de a investi în viitorul lor. Gelos pe puterea lor în creștere, prințul din Sistan a refuzat să plătească pentru serviciile prestate, iar mercenarii l-au înlăturat, în ciuda unor pierderi mici. Cu această ocazie se pare că Timur Lenk a fost rănit la braț și la picior, ca urmare fiind numit Timur cel Șchiop. Dar nu a rămas doar cu rănila pe viață: prestigiul său militar era pe cale să se nască și, de asemenea, și legitimitatea sa politică. Victoria asupra prințului din Sistan și modalitatea în care a fost obținută, a făcut ca mulți să se alăture cauzei lui Timur Lenk și Hussein.

Probabil că în acești ani de rătăcire, umilire, disperare, Timur Lenk și-a format tăria de caracter – ni-l imaginăm văzându-și soția maltrată de temnicerii săi – la o vârstă, sigur, mai mare decât a lui Ginghis Han, dar într-un cadru la fel de dramatic. De asemenea, ce voință a demonstrat Timur Lenk pentru a ieși din acest loc infam! Ce forță și ce inteligență pentru a se reface ca individ și a-și crea o armată aproape din nimic! Nu putem să-l comparăm pe tânărul Timur Lenk cu Timur cel Șchiop, indiferent de datele de care dispunem. Putem fi siguri că rănila sale fizice nu erau nimic în comparație cu cele morale, îndurate de-a lungul anilor. Dacă cele dintâi au devenit un handicap pe viață, celelalte au contribuit la transformarea omului ambițios într-un cuceritor al istoriei.

În această perioadă agitată, cauza pentru care a decis să lupte a început să alimenteze ambițiile sale pe plan strategic. Căci la început nu era vorba despre cucerire, cel puțin în sensul propriu al cuvântului. Ce dorea Timur Lenk, alături de Hussein, era independența „țării” sale, Transoxiana, în numele turcilor, împotriva „invadatorilor” mongoli. În acel moment, Timur Lenk îi semăna mai curând lui George Washington¹⁰⁵ decât lui Ginghis Han. Cauza era ambiguă, căci Timur Lenk, chiar dacă se considera turc, era, de asemenea, mongol. Dar Washington era englez, înainte de a fi „american”. Deseori, din această ambiguitate de identitate au luat naștere marile elanuri de eliberare în istorie, precum adolescentul care dorește să scape de sub tutela familiei.

Încă o dată, religia a jucat un rol deloc de neglijat. Turcii din regiune îmbrățișaseră islamismul care era respins de mongolii atașați de codul de învățături, numit yasak. În concluzie, lupta lui Timur Lenk din acel moment

nu era foarte diferită de ceea ce am putea numi războaiele de eliberare națională din secolul al XX-lea, având în vedere că ideologia a jucat un rol esențial în acest tip de război, precum islamul l-a jucat pentru Timur Lenk. Cât despre faimoasa „asimetrie” a raporturilor de forță, și acolo Timur Lenk s-a adăugat numeroșilor luptători pentru independența națională: în lupta împotriva emirului de Khiva, care avea mii de soldați, Timur Lenk a opus 60 de oameni! Deci este vorba despre această „recucerire” teritorială, care, de fapt, nu este una reală, căci naționalismul turc, care l-a înflăcărat pe Timur Lenk, este un fenomen nou care a generat dorința de a făuri un imperiu creatorului său. În Spania, cam în aceeași epocă, s-a conturat un drum asemănător în recucerirea spațiului iberic, prin suprimarea maurilor¹⁰⁶, ceea ce a continuat odată cu cucerirea Lumii Noi. Nu este surprinzător că Timur Lenk și regele Spaniei erau dornici să facă schimburi: turcul, de religie musulmană, respectiv castilianul, de religie catolică, au urmărit, în final, aceeași logică politică alimentată de o fervoare ideologică. America secolului al XIX-lea, în alt cadru și cu un alt sprijin religios, nu a acționat diferit atunci când se vorbea despre „destinul” care îi împingea pe americani să preia teritorii noi, odată ce locul lor de baștină era eliberat¹⁰⁷. Se poate spune că luptele pentru eliberare națională, deci și cea al lui Timur Lenk, s-au înscris într-o logică ce îi făcea pe autorii lor ca, odată obiectivul lor atins, să urmărească să realizeze cuceriri teritoriale, dacă o permiteau condițiile. Și în cazul lui Timur Lenk a fost posibil.

Să revenim la Timur Lenk și Hussein. Ilias, stăpânul Transoxianeii, a început să fie neliniștit, nu fără motiv, de creșterea puterii celor doi. Îl cunoștea bine pe Timur Lenk și îl știa capabil. A trimis mai întâi un mic corp expediționar, fără succes, și apoi a ridicat o armată capabilă să lupte cu adversarii săi. Partida urma să se joace în trei părți. Prima luptă a avut loc la „podul de piatră”, pe râul Vakhsh. Ne aflăm în 1362. Oficial, Timur Lenk are 26 de ani. Se pregătește pentru prima sa victorie. Va fi prima dintr-o serie lungă.

După ce a efectuat manevre în jurul armatei inamice, de-a lungul fluviului Amu-Daria, Timur Lenk s-a oprit la „podul de piatră” care se afla deasupra unei ape dificil de trecut. Ca în majoritatea cazurilor de acțiuni militare insurecționale, a tras de timp, căci acesta era de partea sa. Era nevoie de o strategie și de un plan de luptă prin care să încline balanța în favoarea sa. Față în față, pe malurile râului, având podul drept singura cale de trecere,

cele două armate erau în așteptare. De partea cealaltă, ciagataii erau nerăbdători să termine cu armata care, fiind și mai mică, părea o pradă ușoară. Așadar, erau gata să ia hotărâri greșite. Într-o noapte, Timur Lenk a luat cu el o parte din cavaleria sa – cifrele variază, niciuna nefiind clară – și a trecut râul printr-un vad pe care îl identificase în prealabil. La rândul său, Hussein avea misiunea de a împiedeca inamicul să treacă podul. Tactica de luptă era îndrăzneată, dacă privim diferența dintre raportul de forțe. Cea mai mică mișcare putea face ca operațiunea să eșueze și armata să fie distrusă. Dacă ciagataii și-ar fi dat seama cu câteva minute înainte de atacul surpriză al lui Timur Lenk, aceasta ar fi însemnat sfârșitul celui din urmă. De fapt, tot ce conta era abilitatea lui Timur Lenk de a surprinde adversarul și de a îl înșela cu privire la rezervele sale. Timur Lenk conta, de asemenea, pe capacitatea lui Hussein de a apăra podul. Erau, deci, multe elemente și tot atâtea posibile probleme, cu o marjă de manevră aproape inexistentă. Timur Lenk era gata să își asume riscul.

În zori de zi, a aprins focuri mari și a pus să se bată tobele. Trezirea aceasta brutală și sonoră a surprins inamicul, care a crezut că este încercuit de o forță importantă. Accesul pe pod fiind blocat de Hussein, stratagema lui Timur Lenk a creat, în rândul soldaților inamici care se treziseră, panica și apoi debandada. Timur Lenk și Hussein au marcat un prim punct și au făcut astfel încât să sădească îndoiala în sufletul lui Ilias. Totuși, înțelegerea dintre cei doi frați vitregi nu era perfectă. Pe măsură ce se apropiau de atingerea scopului propus, pactul dintre ei se degrada.

În această victorie, se poate vedea o sclipire a inteligenței strategice a lui Timur Lenk, prevăzând timp pentru a-și judeca adversarul, înainte de a crea un dezechilibru psihologic, după care a lansat atacul. Timur Lenk era deopotrivă răbdător și dornic de a păstra totul în mână sa: el a decis momentul și locul pentru ofensiva decisivă. Împotriva lui Ilias a folosit un raport de forțe defavorabil, alături de factorii care îl favorizau: timpul, mobilitatea și efectul surpriză. Nu părea că Timur Lenk va ține seama de prejudecăți în domeniul strategiei, așa cum a fost mereu cazul în istorie, mai ales la marii comandanți militari. Probabil nu a citit niciunul dintre tratatele de strategie scrise de chinezi sau de cei din Europa Occidentală, nici dintre cele ale arabilor sau perșilor. Inteligența, instinctul, geniul său erau armele, împreună cu obiectivul stabilit și experiența care nu a încetat să se

acumuleze. Se poate spune că Timur Lenk a devenit comandantul militar cel mai experimentat din istorie, lăsând mult în urmă genii, ca de exemplu Alexandru cel Mare, regele Gustav Adolf al Suediei și chiar Napoleon Bonaparte, a cărui aventură militară a fost mai scurtă.

Căci una dintre caracteristicile lui Timur Lenk era de a stabili un obiectiv precis pentru fiecare dintre acțiunile sale, pe care să nu îl părăsească decât după ce a fost îndeplinit. În lucrarea *Instiuts*, Timur Lenk ne spune clar acest lucru: „Sunt constant implicat într-o acțiune. Un proiect, oricare ar fi, după ce îl planific, îmi captivează toată atenția și nu îl abandonez decât după ce îmi reușește” (maxima a opta). Timur Lenk a rămas tenace până la sfârșit.

Lupta de la „podul de piatră” ne dezvăluie și o altă trăsătură a strategiei lui Timur Lenk, care va rămâne o constantă de-a lungul întregii sale cariere, și anume refuzul de a distruge armatele pe care le învingea. Cu alte cuvinte, atunci când îi înfrângea pe inamicii săi, se bucura cu atât mai mult atunci când era vorba despre același conducător și aceleași armate pe care le mai învinsese. În spațiul geopolitic al Asiei Centrale, ascendentul psihologic era perceput de Timur Lenk ca un gaj al superiorității, într-o zonă care era oricum greu de controlat. Aceasta se poate deduce din victoriile sale neîncetate asupra armatelor mongole, ale lui Tohtamîș, protejatul și inamicul său, și care au contribuit la oprirea acțiunilor mongolilor într-o zonă uriașă pe care o dominau și să pună în locul acestora bazele unei culturi turco-musulmane, al cărui campion era Timur Lenk. De fapt, nu există o rețetă minune pentru cuceriri. Dacă în Europa Occidentală, strategia pacificării era cea mai populară, începând de la Roma antică și ajungând la perioada colonială din secolul al XIX-lea, aceasta nu a constituit regula imperiului la Timur Lenk. Și nimic nu îl poate împiedeca pe un cuceritor să folosească tehnica războiului permanent sau a terorii continue, pentru a-și menține forța și puterea. Am putea susține că această strategie este limitată în timp, iar cea a pacificării este mai potrivită să întărească un imperiu pe o durată mai mare, dar experiența colonială a Franței sau a Marii Britanii nu este concludentă. Este adevărat că dacă imperiul lui Timur Lenk s-a prăbușit la scurt timp de la moartea sa, aceasta s-a întâmplat deoarece urmașii săi nu au încercat sau nu au vrut să folosească aceeași strategie.

Să adăugăm și faptul că Timur Lenk prefera să îi chinuiască pe civili mai mult decât armatele învinse, determinat de interesele strategice, dar și de psihologia complexă a personajului. Astfel, putem analiza atitudinea lui Timur Lenk din diferite puncte de vedere și să tragem concluziile, pozitive sau negative, pentru interesele Timurizilor. Mereu apărea acest refuz de a urmări inamicul, ceea ce-l obliga să revină în luptă, pentru a recuceri teritoriile pentru care mai luptase.

După victoria de la „podul de piatră”, Timur Lenk a lăsat trupele inamicului să fugă, ceea ce nu este greu de înțeles dacă avem în vedere forța modestă a armatei sale. A preferat să exploateze elanul care a urmat acestei victorii și care îi înflăcărase trupele, pentru a-și continua acțiunile militare către Keș, orașul său natal rămas fără apărare după înfrângerea lui Ilias.

Să plasăm victoria lui Timur Lenk (și a lui Hussein) în contextul epocii. Armata pe care o învinsese era cea a ciagatailor, care se bucurau de un mare prestigiu în Asia Centrală și care, chiar după dezmembrarea imperiului lor, încă dominau zona. Ilias era încă stăpânul Transoxiane și dorea, de asemenea, să guverneze în Mogolistan, în marele hanat al ciagatailor de acolo. Hussein și Timur Lenk nu prea puteau fi comparați. Cu câțiva ani înainte fuseseră singuri în deșert, la mila oricărui grup de tâlhari care îi putea ataca. Era și normal să se mulțumească cu această mare victorie, fără să spere că puteau urmări un adversar mai puternic.

De fapt, în acest moment, obiectivul lui Timur Lenk era Keș. Eliberând orașul, nu își punea doar familia la adăpost, dar putea spera să câștige legitimitatea necesară pentru a deveni șeful de necontestat al tribului. În cazul orașului Keș, ca și a „podului de piatră”, Timur Lenk a recurs la o stratagemă. Dată fiind natura terenului, uscat la acel moment, a legat ramuri la crupa cailor, pentru a crea, în timpul deplasării în galop, un nor de praf uriaș, dând iluzia, o dată în plus, că armata sa era mai mare decât în realitate. Strategia a funcționat, iar guvernatorul mongol al orașului a fugit fără a opune rezistență. Timur Lenk a pătruns în tribul său în calitate de eliberator. Ultima dată când fusese văzut în zonă era deghizat, probabil, ca cerșetor. Așa cum stă scris în lucrarea Zafer Name, „soarta binevoitoare a permis seniorului Timur Lenk, în același an, să înfrângă o mare armată, grație focurilor de bivouac, și a cucerit orașul grație unui nor de praf”.

La puțin timp după ce Timur Lenk a pătruns în Keș, în 1363, Tugluq Temur a murit (o altă versiune a faptelor menționează că moartea hanului a fost anunțată fiului său chiar în momentul atacului de la „podul de piatră”, ceea ce a dus la retragerea trupelor, fapt greu de crezut¹⁰⁸). Ca de fiecare dată, la mongoli, stabilirea succesiunii provoca întoarcerea претендентilor. Ilias a abandonat pentru moment războiul împotriva insurecțiilor din Transoxiana, pentru a merge în Mogolistanul vecin. Întronat han de către ciagatai, nu a încercat să recupereze Mogolistanul pentru a pierde Transoxiana, obiectivul său principal fiind să unifice hanatul pe care dorea nu doar să îl consolideze și să îl păstreze, ci să îl readucă la nivelul de putere și prestigiu de care se bucurase la apogeul cuceririlor mongolilor. Hanul Ilias avea, deci, toate motivele pentru a zdrobi insurecția dezlănțuită de cei doi frați vitregi. O victorie rapidă asupra lui Timur Lenk și Hussein ar fi fost folosită ca o punte de lansare pentru noile ambiții grandioase, legate de viitorul ulus¹⁰⁹ al ciagatailor.

În timpul acestui armistițiu neașteptat și binevenit, Timur Lenk a folosit, ca întotdeauna, timpul pentru a-și consolida puterea, a încheia alianțe și a-și întări forța militară. Revenirea foarte motivată a lui Ilias era iminentă. Timur Lenk și-a asigurat, bineînțeles, sprijinul poporului său. Dar a știut că cei din clanul Barlas nu erau prea importanți. Deci, a trebuit să realizeze noi contacte în afara cercului său de tovarăși și a avut abilitatea și inteligența de a atrage de partea sa alți oameni¹¹⁰, așa cum a procedat la început, atunci când era rivalul unchiului său și a preferat să-și ridice prima armată alături de Hussein. Succesul acestei tactici politice greu de pus în practică, ca urmare a rivalității dintre clanuri, a constituit una dintre sursele legitimității de durată de care Timur Lenk s-a folosit toată viața. Abordarea sa părea logică. În prezent, observăm continentul african și înțelegem că majoritatea conducătorilor politici își favorizează sfidător tribul din care fac parte și alimentează rivalitățile interetnice și crizele endemice ale unui sistem distrus la bază. Trebuie să ai un caracter tare ca să adopți această abordare în momente extreme. Răbdarea lui Timur Lenk a fost recompensată. A zecea maximă din lucrarea Instituts sublinia importanța acestui lucru: „Oricine mi-a arătat prietenie, ar trebui să fie pe punctul de a se căi”. Ceea ce era și adevărat.

Trupele organizate de Timur Lenk și Hussein – acesta din urmă a jucat un rol important – erau compuse din soldați ai clanurilor și din grupuri care erau atrase de cauza luptei și de charisma celor doi conducători. Cei care nu aparțineau niciunui clan formau, în general, trupele de infanterie care sprijineau cavaleria. Cea din urmă unitate reprezenta baza aparatului militar, în cea mai bună tradiție a stepei, chiar dacă soldații, inclusiv cavaleriști, proveneau dintr-o sedentari și nu dintr-o nomazi (dar fuseseră sedentarizați de puțin timp). Acum, când Timur Lenk și Hussein jucau cartea insurecției, existau rivalități între Hussein și unii șefi ai clanurilor rivale, pe care Timur Lenk le-a controlat, asigurându-și sprijinul unei părți a aristocrației care era ostilă cumnatului său. Victoria asupra lui Ilias la „podul de piatră” și intrarea sa triumfală în Keș a ușurat misiunea celor doi conducători, căci prestigiul lor crescând le-a adus sprijinul unor șefi de clanuri importante, precum reductibilii selduzi. Acesta era un semn că raporturile de forță erau pe cale să se schimbe repede și că Timur Lenk și Hussein aveau un ascendent, din punct de vedere psihologic, față de adversarul lor.

Așa cum fusese prevăzut, adversarul se pregătea să contraatace. Forțele celor două armate erau mult mai apropiate decât în confruntările anterioare. Ele s-au regăsit față în față în orașele Tach Arigi și Mitani, în regiunea Samarkand. Nu se cunosc amănunte despre această bătălie, doar faptul că insurecții au provocat o nouă înfrângere adversarului lor, într-o luptă mult mai apropiată de tiparele clasice ale unei confruntări, decât cea precedentă, și care a avut ca urmare fuga rușinoasă a hanului: acesta a fost urmărit până la Tașkent (situat la 270 km de Samarkand).

Ceea ce cunoaștem despre această luptă aparține mai mult mitului despre Timur Lenk decât abilităților sale războinice. Se spune că a avut premoniția unui atac al ciagatailor. Trezit brusc, și-a trimis imediat trupele să lupte cu inamicul. Astfel, a luat naștere ideea că Timur Lenk comunica direct sau indirect cu zeii. De partea cealaltă, Transoxiana era liberă, dar hanul Ilias avea să revină a treia oară, pentru a termina de această dată cu adversarul său viclen. Însă steaua sa a început să pălească, iar cea a lui Timur Lenk să strălucească. Amenințarea lui Ilias era înlăturată pentru moment, iar Timur Lenk a trebuit să rezolve problema legată de propriul său cumnat, adică Hussein. Acesta devenise stăpânul legitim al Transoxiane, prin raportul cu

soțul surorii sale. Rivalitatea pentru controlul unei puteri greu de împărțit între cei doi vechi prieteni a devenit arzătoare.

Așteptând să rezolve problema partajului puterii, Timur Lenk a trebuit să se mulțumească cu sarcina de a conduce Transoxiana. Deja marcată de disoluția puterii mongolilor, regiunea se afla în pragul anarhiei, ca urmare a prăbușirii autorității centrale a ciagatailor. Atunci când insurecția s-a născut din dorința de a îi elibera pe turci de sub stăpânirea mongolilor, Timur Lenk și Hussein au decis să recurgă la vechile metode de conducere, încercate de-a lungul câtorva secole de stabilitate, care păreau salutare în această perioadă tulburată. Hussein și Timur Lenk fuseseră amândoi protejați ai abilului han Qazg (Hussein era nepotul său) – acesta fiind mai mult un maestru în a pune și a înlocui regii descendenți ai lui Gînghis Han, decât de a controla o regiune vestită pentru luptele interne și punerea sub semnul întrebării a puterii centrale de către seniorii locali și șefii clanurilor. Văzând că aceștia păreau din nou activi, Hussein și Timur Lenk au decis, de comun acord, să organizeze o adunare generală care să aleagă un nou rege. Pentru aceasta erau necesare două condiții: candidatul trebuia să fie un descendent în linie directă al lui Gînghis Han și de o slăbiciune fără de cusur. Au găsit candidatul ideal în persoana șahului Kabil, un urmaș autentic al lui Gînghis Han, de o timiditate bolnăvicioasă, care se retrăsese într-un templu religios. L-au adus la Samarkand, l-au suit pe tron și apoi seniorii locali s-au așezat în semicerc în jurul noului rege și, urmând tradiția mongolă, i s-au închinat de nouă ori, cu sabia în mână. Astfel, Timur Lenk și Hussein au eliberat Transoxiana de ciagatai și au reușit să plaseze pe unul de-al lor în fruntea țării.

Așa cum era de așteptat, omul de paie, șahul Kabil, a fost ascultător și a uitat până și de persoana sa. Alte probleme presante așteptau să fie rezolvate de către cei doi stăpâni reali ai regiunii. Transoxiana era mai mult sau mai puțin stabilizată, după suirea pe tron a șahului Kabil, rămăneau însă două probleme de rezolvat: amenințarea hanului Ilias, care pregătea o nouă campanie în Transoxiana și, mai ales, rezolvarea conflictului dintre Timur Lenk și Hussein. Ca întotdeauna într-o astfel de situație – ne gândim, de exemplu, la Pizzaro și Almagro¹¹¹, după cucerirea Perului – problema se rezolva prin eliminarea unuia dintre cei doi pretendenți.

Noua tentativă a hanului Ilias nu a fost o acțiune de mici proporții. Campania militară s-a purtat de-a lungul a două anotimpuri și cei doi stăpâni ai Transoxianeii au fost foarte aproape să piardă totul, inclusiv viața. Prima bătălie a avut loc într-o câmpie, la nord de fluviul Sâr-Daria, între Tașkent și Cinaz. A luat numele de „bătălia din mlaștini”, din cauza condițiilor de coșmar în care s-a desfășurat, pe o vreme nemiloasă, care a transformat stepa prăfuită într-un fel de mlaștină noroioasă, amestec de noroi și alunecuș, atât de nefavorabilă pentru cavalerii arcași. Caii, incomodați de frig, vânt și ploaie, alunecau pe pământul mocirlos. Oamenii nu puteau decât cu greu să tragă cu arcul, din cauza umezelii și vântului.

Cele două armate erau pregătite pentru o luptă care nu semăna cu cea clasică. Timur Lenk și Hussein și-au dispus trupele după schema tradițională: centru, aripa stângă, aripa dreaptă, cu un corp de luptă plasat în față și cu rezervele în spate. Odată lupta angajată în această ordine haotică, a fost imposibil pentru generali să-și conducă armatele și aceasta pentru că nu puteau privi teatrul de luptă, nici să distingă soldații care se luptau cu noroiul. În acest context dificil, masa de soldați constituia un atu important, ca și coeziunea armatei. Însă, armata hanului Ilias se bucura de superioritate. Nu numai că avea mai mulți soldați, dar un singur om conducea operațiunile militare. De cealaltă parte, înțelegerea dintre Timur Lenk și Hussein se topea ca și soldații lor.

Timur Lenk a fost cel dintâi silit să se retragă, lăsându-l pe Hussein singur în fața armatei inamice. Dorind să își reorganizeze forțele pe o colină de unde putea privi ansamblul câmpului de luptă, Timur Lenk a decis să îi atace singur pe adversarii săi care, surprinși, au avut un moment de confuzie. Apoi, a trimis ordin cumnatului său, care a refuzat să se supună. Legătura dintre cei doi fiind ruptă, Timur Lenk a refuzat să accepte sfaturile lui Hussein, iar acesta din urmă a ajuns să-l lovească în față pe solul lui Timur Lenk. Furios că a scăpat o ocazie care ar fi permis celor din Transoxiana să îl respingă pe hanul Ilias, Timur Lenk s-a retras seara. La răsăritul zorilor, a atacat din nou, dar acțiunea era, într-un fel, condusă de furie și deznădejde. Eșec: Timur Lenk a fost zdrobit și trupele sale decimate și obligate să fugă în cea mai mare dezordine. După ce se apropiase de un sfârșit fericit, în urmă cu câteva luni, acum era din nou depășit. De această dată, Hussein nu mai era alături de el pentru a-l susține. Lupta pe viață și pe

moarte dintre cei doi prieteni începuse. Timur Lenk era singur, călare pe cal, spumegând de furie și îndepărtându-se de câmpul de luptă. Aceasta avea să fie ultima sa înfrângere. Dar putea fi și ultima sa bătălie. Trebuia să treacă peste acest eșec.

De cealaltă parte, hanul Ilias și-a urmat atacul asupra Samarkandului. Avea vântul la pupă atunci când cei doi adversari se prăbușeau. Dar încă o dată, sortii s-au întors în favoarea lui Timur Lenk. La Samarkand, clerul musulman s-a organizat și a insuflat locuitorilor dorința de rezistență în fața asediului mongolilor. În același timp, o epidemie a decimat armata lui Ilias, astfel încât acesta a decis să ridice asediul. La reîntoarcerea în Mogolistan, a fost asasinat de un rival. Transoxiana era liberă. Lupta pentru putere putea într-adevăr să înceapă. Aceasta a durat câțiva ani. Ne aflăm în anul 1365.

Hussein, în calitate de rudă a hanului Qazg, dispunea de o legitimitate politică superioară lui Timur Lenk și a profitat de ea pentru a-și manifesta prioritatea și a prelua puterea în Transoxiana. Aceasta a fost o perioadă dificilă, încă una pentru Timur Lenk: atunci când a crezut că a depășit toate obstacolele, dificultățile care au urmat nu au fost mai puțin suportabile. Toate eforturile întreprinse în acești ani, ieșirea din deșert – în acest caz, în adevăratul sens al cuvântului – și luptele purtate contra lui Ilias, toate au dispărut. Hussein s-a apropiat de nobilimea din Transoxiana. Timur Lenk a fost creierul strategiei pe câmpul de luptă. Hussein și-a concentrat energia și talentul în domeniul politicii. De acum înainte, cel din urmă culegea roadele.

Disperat, Timur Lenk a încercat să închege noi alianțe, ajungând să intre în contact cu hanul din Mogolistan, un act de trădare supremă față de cel care eliberase Transoxiana. Mai apoi, Timur Lenk a înțeles greșeala și a dat înapoi. Poate că lui Hussein, de cealaltă parte, i se făcuse frică. Venise momentul unei împăcări între cei doi. Aceasta s-a produs cel puțin de formă, iar Timur Lenk s-a reinstalat la Keș. Soția sa încerca să se apropie din nou de fratele ei. În ciuda acestui fapt, scurtul armistițiu era doar un moment de compromis care nu putea să dureze. Dușmănia reciprocă, un trecut recent și dezagreabil, fără să mai punem la socoteală ambiția celor doi conducători puternici din Transoxiana, au contribuit la izbucnirea unui nou război. Ca întotdeauna, Timur Lenk s-a folosit de ocazie, gândind că

timpul era de partea sa. Și, ca în multe cazuri, a avut dreptate. Așteptând, a servit interesele publice de pacificare.

De partea cealaltă, Hussein a săvârșit greșeli care aveau să fie fatale. Dornic să se folosească de putere pentru a se îmbogăți, a decis să impună taxe feudalilor locali, în mod nedrept, cele mai ridicate fiind cele impuse celor apropiați lui Timur Lenk. Hussein a pierdut o parte din sprijinul său, Timur Lenk beneficiind cu pricepere de nemulțumirea crescândă a feudalilor importanți din Transoxiana, mereu gata să îmbrățișeze cauza celui mai puternic. Timur Lenk a înțeles că i se oferă o șansă, poate unica, de a-l răsturna pe Hussein, dat fiind faptul că acționa cu sprijin străin, ceea ce părea imposibil sau riscant.

Într-un gest de mare inteligență politică, Timur Lenk a renunțat la toate bunurile sale, inclusiv bijuteriile de familie și cadourile de nuntă, pentru a plăti impozitele pe care feudalii locali nu și le puteau permite. Altfel, a obținut sprijinul clerului speriat de represiunea dezlănțuită de Hussein, ca urmare a problemelor de la Samarkand, care i-au permis să îi urmărească pe ciagatai.

Această răsturnare de situație, provocată de greșelile făcute de Hussein, i-a permis lui Timur Lenk să constituie o forță suficientă pentru a îl înlătura pe cumnatul său. După ce au acționat împreună, câțiva ani, într-o luptă de eliberare națională, s-a angajat într-o tentativă de lovitură de stat. În prima etapă a ascensiunii la putere, aceea a contrainsurecției, și-a îmbunătățit calitățile militare. În cea de a doua, și-a perfecționat talentele politice. În mod strategic, după lupta directă și strânsă, Timur Lenk a recurs la o lovitură, deci la surpriză, îndrăzneală și înșelătorie.

A profitat de călătoria lui Hussein în Bactriana¹¹², pentru a declanșa atacul decisiv contra rivalului său. Risipind ariergarda lui Hussein, Timur Lenk a ajuns în fața orașului Balkh, unde se afla Hussein. Luat prin surprindere și incapabil să opună rezistență, acesta a predat armele și odată cu acestea și puterea. Timur Lenk a făcut încă o dată dovada duplicității față de fostul său camarad. Dovedind mărinimie, i-a permis cumnatului să plece în pelerinaj la Mecca¹¹³, pentru a se face pierdut. Pe drum, Hussein a fost asasinat, probabil din ordinul mai mult sau mai puțin explicit al noului stăpân de necontestat al Transoxianeii.

Între timp, soția lui Timur Lenk a murit brusc. Astfel, ultima legătură dintre el și Hussein a dispărut. Pentru el a început o nouă etapă a vieții. Ne aflăm în anul 1370. La 13 aprilie, Timur Lenk s-a proclamat rege la Balkh. Ceremonia ne amintește de încoronarea lui Napoleon Bonaparte. Conform cronicii Zafer Name, „Timur Lenk a urcat pe tron, și-a pus pe cap coroana de aur și s-a încins el însuși cu centura imperială, în prezența prinților și a emirilor care au îngenunchat”. Pentru a încununa evenimentul, Timur Lenk a luat-o în căsătorie pe soția lui Hussein, Saray Mulk-Khanum, care a devenit regina sa. Descendentă din Ghinghis Han, îi conferea o parte din legitimitatea de care avea nevoie.

René Grousset concluziona astfel, cu privire la prima etapă din viața lui Timur Lenk: „Prudența calculată a ascensiunii sale, alături de gândirea la rece care îl făcea să dea înapoi când trebuia, să se retragă când situația o cerea, amintește de Ghinghis Han. Precum cuceritorul mongol, conducătorul din Transoxiana a avut un început obscur, constrâns să servească sub ordinele emirului Hussein, feudal fără importanță, la fel precum Ghinghis Han a servit sub stupidul Wang Han. Fuga lui Timur Lenk la Khorasan, viața plină de aventuri de la Seistan la Tașkent ne amintesc de zilele proaste ale lui Ghinghis Han. [...] Dar odată ce a îmbrățișat credința cea bună, în spiritul percepțelor Coranului, pentru a se apăra contra nerecunoștinței și trădărilor adevărate și imaginare, Timur Lenk a atacat, la rândul său, folosind trădarea și a lovit fulgerător, precum Ghinghis Han a distrus Togrulul”¹¹⁴.

În secolul al XIV-lea, ascensiunea lui Ghinghis Han face parte din legendele din Asia Centrală. Timur Lenk și lingușitorii săi au știut să exploateze comparația între începuturile penibile, dar și meticuloase, ale celor doi cuceritori, pentru a-l ridica în slavă pe cel din urmă și pentru a-l face celebru în istorie. Debutul celei de a doua perioade din viața lui Timur Lenk nu poate să nu ne amintească de cea a ilustrului său predecesor. Ca și acesta, aventura lui Timur Lenk se înscrie în continuitatea luptei de secole dintre nomazi și sedentari. Dar, acolo unde Ghinghis Han a stabilit pentru multă vreme supremația nomazilor, Timur Lenk i-a pus capăt definitiv. Să revenim pentru un moment la această confruntare care, pentru o lungă perioadă de timp, a fost marele „șoc” al civilizațiilor de pe continentul eurasiatic.

Nomazii și sedentarii

Istoria războiului, așa cum este percepută în Europa Occidentală, vorbește despre confruntarea tradițională dintre puterile continentale și cele maritime. De la Tucidide, în secolul al V-lea î.H., până la geopoliticienii din secolul al XX-lea, ca de exemplu Max Kinder sau Spykman, această viziune istorică dă prioritate unei scheme care favorizează, în primul rând lumea occidentală și într-o mică măsură, societățile insulare, de exemplu Japonia. Grație lucrărilor istoricului René Grousset și politologului Gérard Chaliand¹¹⁵, o altă interpretare se deprinde de istoriografia tradițională cu privire la război. Aceasta pune în lumină confruntarea exemplară și durabilă care a opus, vreme de secole, popoarele nomade celor sedentare, cu consecințe importante pentru istoria omenirii. Aceasta se referă cel puțin la continentul Eurasiei și subcontinentul indian. Desigur, Machiavelli, a cărui perspicacitate este cunoscută, a făcut deosebirea între două tipuri de conflicte, radical opuse, pe care le-a rezumat astfel, în lucrarea sa *Discursuri*: „Se pot deosebi două tipuri diferite de război. Unul se datorează strict ambiției prinților sau republicilor care caută să își extindă teritoriul: astfel au fost cele ale lui Alexandru Macedon, războaiele romanilor și cele care au loc în fiecare zi între două puteri. Aceste războaie sunt periculoase, dar nu ajung până acolo încât să alunge locuitorii unei provincii. De fapt, cuceritorul se mulțumește cu supunerea. [...] Al doilea tip de război are loc atunci când un popor întreg, silit de foamete sau de război, își abandonează pământurile, femeile, copiii și pleacă să caute alte pământuri și o nouă patrie, nu pentru a cuceri, precum am vorbit mai sus, ci pentru a stăpâni în mod individual, după ce i-au înfrânt și alungat pe foștii locuitori. Acest tip de război este cel mai înspăimântător, cel mai crud”.

Confruntarea dintre nomazi și sedentari a constituit, vreme de aproape 2 000 de ani, din secolul al V-lea î.H. până în secolul al XV-lea, cel mai obișnuit tip de război, aproape în întreaga Eurasie. Schema principală a acestui conflict constă în prăbușirea repetată a sedentarilor în fața asaltului războinicilor nomazi, cei din urmă fiind absorbiți de puterea culturală a civilizațiilor pe care le-au subjugat. În acest cadru, China, Iranul și Imperiul

Bizantin au jucat un rol crucial, căci au fost primii care au suferit șocul atacurilor nomazilor și care au izbutit să acționeze pentru integrarea acestora în societate, așteptând atacul noilor horde de călăreți. Vestul Europei, îndepărtat din punct de vedere geografic de căminele nomazilor care se formau în podișurile din Munții Altai, a fost singura regiune care s-a ținut departe de invazii. Cu toate acestea, invaziile barbarilor au avut ca rezultat un efect de domino, care a împins diferite popoare către Apus, care, la început, au fost însoțite de elanul devastator provocat de nomazii turco-mongoli din Asia Centrală. Altfel, norocul a fost de partea Europei Occidentale care a scăpat de două ori de cuceritorii din stepă. În secolul al V-lea d.H. (451), Attila a fost înfrânt la Câmpiile Catalaunice (aproape de orașul Troyes, în regiunea Aube) de o coalitie de forțe condusă de generalul roman Aetius¹¹⁶ care, ostatic la huni, le deprinsese strategia. Attila a murit la puțin timp după aceea, în ziua nunții sale, în împrejurări rămase misterioase¹¹⁷. În al doilea rând, aproape 800 de ani mai târziu, înaintarea mongolilor s-a oprit, odată cu moartea neașteptată a lui Ginghis Han (1227), urmașii lor nereușind să ajungă mai departe de Ungaria. Spre deosebire de cei din Europa Occidentală, rușii, ca și arabii, chinezii, indienii, perșii au suferit, la un moment sau altul, stăpânirea războinicilor din stepă. Japonia a fost norocoasă, evitând, cu ajutorul vremii capricioase, ca o armată mongolă să invadeze arhipelagul (1274 sau 1281).

Pentru cel sedentar, călărețul arcaș nomad este o sursă de necazuri, care perturbă echilibrul geostrategic regional sau continental. În afară de luptă, cel dintâi are o singură șansă: să deprindă tehnicile și să se folosească de luptele interne din rândul celorlalți. De exemplu, bizantinii erau foarte avansați în domeniul schimbului intercultural strategic, adaptându-se repede și după un studiu amănunțit la formele de luptă cu care se puteau confrunta ei înșiși.

Lupta împotriva călărețului arcaș este complicată, căci este un război indirect, ale cărui fundamente strategice și filosofice sunt exact opusul celor din cultura occidentală care s-au dezvoltat în Grecia, la Roma și în Europa. Celebrul episod al lui Marcus Licinius Crassus, pentru a nu cita decât un exemplu, ilustrează cum o armată superioară poate cădea cu ușurință în capcana unei armate de nomazi (bătălia de la Carrahae, 53 î.H.). Legiunea

romană a suferit, cu această ocazie, o înfrângere umilitoare din partea părților¹¹⁸.

Războinicii din stepă au cunoscut epoca lor de glorie, odată cu mongolii, în secolul al XIII-lea. Înainte de aceștia, o serie de popoare de origini etnice diferite au avut un rol perturbator, dar fără a afecta marile civilizații. Cele trei mari familii de popoare de călăreți arcași sunt de origine iraniană: sciții și sarmații – mongolă, merkiții, naimanii, tătarii – turcă, hunii, selgiucizii, cumanii, uigurii, cazacii, uzbekii – vorbitori de limbă turcă, fiind și cei mai numeroși. Dintre aceste trei grupe principale, turcii și mongolii au fost cei mai apropiați și destinele lor s-au intersectat de-a lungul secolelor.

Organizarea politică a popoarelor din stepă s-a concentrat în jurul unei personalități deosebit de puternice, care avea capacitate militară, acceda la putere, dar a cărui domnie, în plan dinastic, se desfășura pe parcursul a uneia sau două generații.

Acționând într-un spațiu geografic uriaș, nomazii de stepă au avut o percepție asupra timpului diferită de a europenilor. Și ne putem întreba dacă există o relație cauză-efect între spațiul geografic și cel temporal: europenii, restrânși din punct de vedere geografic, au avut, de-a lungul a numeroase generații, obsesia puterii, ceea ce nu găsim la popoarele din Asia Centrală.

De fapt, marii cuceritori de stepă, începând cu Timur Lenk, au fost arhitecți ai timpului lor, mai ales că teritoriile pe care le-au cucerit și la care au râvnit erau de mărimi diferite, cu atât mai mult dacă ne raportăm la Gînghis Han.

Domnia lui Attila a constituit, pentru o perioadă, apogeul faptelor de arme ale războinicilor din stepă. Căci în ciuda tuturor faptelor, nomazii și sedentarii au reușit vreme îndelungată să coexiste în baza acordurilor diplomatice care aveau la bază raportul de forțe, ceea ce le permitea să instaureze un fel de statu-quo geostrategic. Acest tip de raporturi generează un sistem eterogen. Contrar sistemului clasic al echilibrului, pus pe picioare de către europeni, de-a lungul veacurilor, celălalt este deosebit de sensibil și este anulat dacă una dintre părți consideră că de la un anumit moment raportul de forțe este în favoarea sa. Este un sistem bazat pe neîncrederea absolută în celălalt și instabil în sine. De-a lungul timpului, nomazii

victorioși s-au sedentarizat și s-au confruntat, la rândul lor, cu alți nomazi, precum otomanii în fața lui Timur Lenk.

Episodul de față este ultimul din lunga istorie a războinicilor de stepă. Unul dintre descendenții direcți ai lui Timur Lenk, șahul Babur, a tras cortina, într-un fel, căci începând din secolul al XVI-lea, marea istorie a războiului s-a transformat într-o confruntare între marile puteri continentale (Imperiul Habsburgic, Franța, Germania, Rusia) și puterile maritime (Marea Britanie, Statele Unite, Japonia), în timp ce deosebirea dintre nomazi și sedentari și-a pierdut sensul, în ciuda faptului că manciurienii au preluat puterea¹¹⁹ în China.

Rusia, o altă victimă recurentă a incursiunilor din stepă, și-a luat mai apoi revanșa, la puțin timp după Timur Lenk, când Tohtamîș a produs rușilor o serie de înfrângeri, în fruntea statului Hoarda de Aur, la sfârșitul secolului al XV-lea, înainte ca Ivan cel Groaznic să le facă față războinicilor nomazi.

În contrast cu ce se întâmpla în Europa, strategia armatelor din stepă nu a cunoscut schimbările succesive care au marcat istoria culturii strategice occidentale. Un cavaler scit din secolul al V-lea î.H. și-ar fi găsit repede locul în rândul armatelor lui Ginghis Han sau printre soldații lui Tohtamîș, în secolele al XIV-lea – al XV-lea. Este dificil să spui același lucru despre un membru al legiunii romane care s-ar trezi brusc în armata prusacă a lui Frederic cel Mare sau în sânul Marii Armate¹²⁰. Altfel, strategii din stepă au știut să adopte unele tehnici de luptă ale adversarilor lor, în special în domeniul poliorcetic¹²¹ sau al logisticii.

Călărețul arcaș, precum îi indică și numele, se preocupă de două elemente importante, și anume: harnașamentul și arcul cu săgeți. Calul, călărețul și arcul cu săgeți formează un tot, căci osmoza acestui trinom este perfectă. Baza întregii strategii a nomazilor din stepă este mobilitatea, la care se poate adăuga forța de șoc și de foc, șocul fiind produs de masa de călăreți sau, mai precis, ploaia de săgeți, deoarece călărețul de stepă este capabil să aibă o privire de ansamblu precisă atunci când se deplasează în galop. Să adăugăm că un cal este și o sursă de hrană.

Armatele nomade s-au deosebit de cele sedentare, deoarece s-au bazat aproape exclusiv pe cavaleriști, în timp ce armatele occidentale acordau un

loc important pedestrașilor, chiar dacă și nomazii îi foloseau ocazional. Majoritatea armatelor aveau în componență unități militare specializate, călăreții arcași care aveau calitățile cavalerului. Putem spune că aceste armate cunoșteau deja unele reguli pe care Napoleon Bonaparte le-a stabilit pentru Marea Armată, în cadrul revoluției care a avut loc în domeniul strategiei și care a transformat, la finele secolului al XVIII-lea, arta războiului: armată de masă, cu caracter mobil, superioară, în ceea ce privește deplasarea, de două sau de trei ori în comparație cu adversarii săi, care se bazează pe aprovizionarea pe teren (decât din magazii).

Tactica, având un rol similar, lovitură și foc, se bazează, în principal, pe surpriză și pe o lovitură de șoc care face adversarul să se clatine. Spre deosebire de armatele lui Napoleon Bonaparte, hărțuiala este o modalitate importantă de a afecta dușmanul. Sistemul decimal al armatelor nomade nu înseamnă nimic dacă nu menționăm sistemul divizionar pe care l-a moștenit Bonaparte. În concluzie, armatele nomade au reușit să îmbine mobilitatea, flexibilitatea și masa de soldați, combinație extrem de dificil de atins și de a fi coordonată eficient. În ceea ce privește formațiile de luptă, acestea difereau, chiar dacă formația de tip clasic se baza pe un front și două aripi. Printre alții, și Timur Lenk s-a distanțat de această schemă clasică.

Armata de stepă este o armată de „cetățeni” avant la lettre, căci este constituită din bărbați care aparțin unui clan sau mai multora. Cultura războiului răzbate cel mai adânc din cultura de stepă, idealul oamenilor fiind acela de a se distinge în luptă, acesta era singurul criteriu în funcție de care erau recunoscuți în cadrul societății în care trăiau. De fapt, omul din stepă se năștea soldat. Jocurile copilăriei sale erau legate exclusiv de călărit, vânătoare și luptă. Aici nu se regăsește gestul profund ritual din Europa Occidentală, în Evul Mediu, unde valorile războinice sunt omniprezente, dar într-o manieră mai simplă, căci a-ți găsi moartea în alt fel decât în luptă era o umilință extremă. Valorile alături de care crește copilul din stepă sunt curajul, disciplina, camaraderia. Ibn Khaldun, care s-a confruntat cu armata lui Timur Lenk, rezuma astfel calitățile acestora: „Forța de caracter a devenit o trăsătură a naturii lor”.

Dacă omul din stepă este special, la fel sunt și calul și armele sale. Calul din stepă, în imaginea cavalerului care îl folosește, este mic și foarte robust,

precum poneiul cu care era ușor de confundat, cu membrele groase și un cap mare. Rezistă la frig (atât de bine încât primii exploratori polari au folosit aceste animale) și nu este de neglijat. Mai ușor de condus decât calul tradițional, cel din stepă conferă călărețului o mobilitate excelentă și siguranță. Armatele din stepă se puteau deplasa pe o distanță de 50, 60 sau chiar 100 km într-o singură zi. Puteau să își surprindă inamicul cu ușurință, dar și să se retragă repede pentru al doilea și al treilea asalt. Călărețul stă foarte în față și își poartă toate lucrurile pe gâtul animalului. Își ține picioarele strânse, iar scara era foarte înaltă – scările sunt o invenție ale nomazilor din stepă, poziția îi conferea călărețului suplețe, care contrastează încă o dată cu cavalerul occidental, cu scara joasă și așezat astfel încât să mânuiască armele. Omul din stepă trăia pe cal din fragedă copilărie. Pe cal, talentul său era incomparabil.

Al treilea element al acestui trio redutabil, arcul cu săgeți al călărețului arcaș, era o armă de reacție rapidă care nu va fi egalată decât odată cu dezvoltarea de către occidentali a armelor de foc fiabile și eficiente. Arcul nomazilor nu are decât puțin în plus față de arcul din Europa Occidentală, bineînțeles și arcul lung, care a permis armatelor engleze să triumfe în fața cavaleriei franceze (și să contribuie la reabilitarea infanteriei în Războiul de 100 de ani). În momentul în care chiar arcul lung avea un cuvânt decisiv de spus în marile bătălii din secolele al XIV-lea – al XV-lea din Europa Occidentală, arcul utilizat de către armatele din stepă a permis mongolilor să realizeze cel mai mare imperiu din toate timpurile.

Arcul mongolilor, care a fost arma cuceritorilor din stepă ce au urmat lui Gînghis Han, este extrem de sofisticat. Construcția sa este complexă. După câteva secole de îmbunătățiri tehnice, acesta a atins, în secolul al XIII-lea, un grad înalt de perfecțiune. Arcul are două curburi, ceea ce îi conferă o mare putere. Este format din mai multe părți, din bucăți de lemn de diferite esențe legate între ele. Grosimea lemnului este triplă, cu lemn în centru, corn în interior și tendoane pe margini. Lemnul este alcătuit din cinci secțiuni, având o parte centrală, două părți intermediare și două adăugiri (prin comparație, arcul folosit în Europa Occidentală era, în general, constituit dintr-o singură piesă, cu două bucăți de lemn de duritate diferită, pentru a echilibra suplețea și rigiditatea). Lemnul ales era important pentru suplețea, rezistența și capacitatea de a absorbi lovitura. De exemplu, se

foloseau arțarul, dudul sau bambusul. Procesul de închegare a diferitelor elemente era de durată – câteva săptămâni – și se realiza iarna, atunci când nivelul de umiditate era mai ridicat. Cornul și tendoanele proveneau de la vacă sau ren (pentru tendoane). Tendoanele erau folosite primăvara, după ce stăteau câteva săptămâni la uscat. Rezultatul era o armă care trimitea săgeata mai repede și mai departe decât un arc obișnuit (prin aceasta se realiza cel mai bun transfer de energie) și era, pentru rezultate mai bune, o armă mai scurtă și mai maleabilă¹²².

Este dificil de evaluat cu precizie capacitățile reale ale arcașilor nomazi. Forța arcului modern poate oferi o nouă înțelegere a arcului nomazilor. Cel puțin cele de mai sus ne arată că cifrele extravagante pe care le putem întâlni aici și în alte prezentări istorice sunt diferite de realitate. Părea puțin probabil ca un călăreț să poată să-și atingă adversarul de la câțiva zeci de metri, darămite de la mai mult de 100 de metri. Mongolii dispuneau de două arcuri, unul scurt și unul lung, urmărind tactica pe care o adoptaseră. În afară de arc, războinicul din stepă dispunea de arme pentru lupta de aproape: sabia dreaptă sau încovoiată, lancea și toporul.

Armatele lui Timur Lenk au fost, se pare, la originea tuturor armatelor de călăreți arcași din stepă. Acestea au fost probabil cele care au atins cel mai înalt nivel de perfecțiune dintre toate forțele militare ale nomazilor. Ele erau, de asemenea, cele mai complete, în ceea ce privește tactica și strategia. Aceste trupe se sprijineau, în principal, pe cavaleria ușoară care era susținută de cavaleria grea și de infanterie. Altfel, aceste armate dispuneau de ingineri militari și de specialiști în asedii, după ce îi cunoscuseră pe strategii din armatele sedentarelor. După cucerirea orașului Delhi, Timur Lenk a folosit elefanții ca armă de șoc.

[92 Denumirea Chinei \(n. tr.\).](#)

[93 Populație islamică din Peninsula Iberică \(n. tr.\).](#)

[94 Autorul se referă la vechii turci \(n. tr.\).](#)

[95 Nestorienii – adepții unei doctrine creștine, susținută de patriarhul Nestorie al Constantinopolului \(386–451\) și care atribuia lui Iisus două](#)

esențe: una umană – omul Isus și una divină – logosul, cuvântul, Cristos (n. tr.).

96 Grousset, op. cit., p. 486.

97 Lucien Kehen, Tamerlan, L'empire du Seigneur de Fer, Paris, Payot, 1980, p. 21.

98 La Route de Samarkand, op. cit., p. 199.

99 Attila (cca 400–453) – rege al hunilor 434–453 (n. tr.).

100 Autorul se referă la imperiul incașilor (n. tr.)

101 Fidel Castro Ruz (n. 1928) – liderul revoluției comuniste din Cuba (1959). Conducătorul Cubei 1959–2009 (n. tr.).

102 Ernesto Che Guevara (1928–1967) – medic și om politic cubanez (n. tr.).

103 Kheren, op. cit., pp. 24–25.

104 Mao Zedong (1893–1976) – om politic chinez. Fondatorul R.P. Chineze (n. tr.).

105 George Washington (1732–1799) – general și om politic american. Cel dintâi președinte al SUA 1789–1796 (n. tr.).

106 Populația arabă din Peninsula Iberică (n. tr.).

107 Autorul se referă la expansiunea SUA de la Oceanul Atlantic la cel Pacific (n. tr.).

108 Vezi, de exemplu, Fabrice Léomy, Tamerlan, le „condottiere” invaincu, Paris, France Empire, 1996, pp. 56–57.

109 Ulus: termen care desemnează țara în care domnea o dinastie a urmașilor lui Ginghis Han. Populația ciagatai era turco - mongolă.

110 În legătură cu aceasta, vezi studiul excepțional realizat de Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, cu precădere capitolul al treilea, pp. 41–65.

111 Diego Almagro (1475–1538) – conchistador spaniol (n. tr.).

112 Regiune în Asia Centrală (n. tr.).

113 Orașul sfânt al musulmanilor, aflat în Arabia Saudită (n. tr.).

114 Grousset, op. cit., pp. 492–493.

115 René Grousset, op. cit.; Gérard Chaliand, *Les Empires nomades, de la Mongolie au Danube*, Paris, Perrin, 1995.

116 Flavius Aetius (cca 390–454) – general roman (n. tr.).

117 Vezi Michael Babcock, *The Night Attila Died, Solving the Murder of Attila the Hun*, New York, Penguin, 2005.

118 Parții – populație seminomadă aparținând grupului scitic, stabilită în secolul al III - lea î.H. în Iran (n. tr.).

119 Autorul se referă la instaurarea în 1636–1644 a dinastiei manciuriene la conducerea Chinei (n. tr.).

120 Denumirea armatei lui Napoleon Bonaparte în cursul campaniei din Rusia, 1812 (n. tr.).

121 Termen din limba greacă prin care se desemnează un asediu îndelungat (n. tr.).

122 Erik Hildinger, *Warriors of the Steppe, A Military History of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*, Cambridge, MA, Da Capo Press, 1997, pp. 20–23 și F. Paterson, "The Archers of Islam", în *The Journal of Economic and Social History of the Orient*", vol. IV (noiembrie 1966), pp. 69–87.

Primele cuceriri

Timur Lenk s-a transformat în lup, lupta în armistițiu, alianța în trădare; autoritatea i s-a mărit, teritoriul i s-a extins. [...] Dar în regatul său nu s-a mai putut trăi în pace.

AMIN MAALOUF

Timur Lenk avea cel puțin 34 de ani când a câștigat puterea supremă în Transoxiana. Poate atinsese chiar 40 de ani. Pentru epoca în care trăia era un om în vârstă. Pentru prima dată în viața sa, se bucura de o oarecare putere politică. Și totuși, se împlineau cel puțin 15 sau 20 de ani de când cocheta cu puterea. Ajuns la acest nivel, după atât de multă oboseală, visuri și obstacole, ne-am fi putut aștepta că va profita de moment, cum făcuse și Hussein. Dar Timur Lenk era din alt aluat. Puterea politică pentru care sacrificase atâtea nu era un scop în sine, ci doar un mijloc pentru a merge mai departe și chiar mult mai departe. Ceea ce ar fi putut pune capăt carierei sale, i-a anunțat debutul. Timur Lenk s-ar fi putut mulțumi cu cucerirea Samarkandului, întărirea hotarelor și asigurarea succesiunii la tron. Titlurile pompoase nu îl interesau deloc. S-a mulțumit toată viața cu titlul de Mare Emir, care, de fapt, nici nu era un titlu. Și atunci când Ibn Khaldun îl compara cu titlurile altor mari suverani, în timpul întâlnirii lor de la Damasc, în 1401, Timur Lenk aproape că se supăra. Un alt lucru îl interesa. Un imperiu? Multă vreme s-a crezut acest lucru. Nu a încercat Timur Lenk să realizeze ceea ce au înfăptuit înaintea sa marele Gînghis Han sau chiar Alexandru cel Mare, mai ales că cei doi ocupaseră aceleași pământuri precum Timur Lenk sau supuseseră aceleași popoare și triburi și aceleași teritorii? Aceasta este, în orice caz, explicația pe care o dau istoricii. În ceea ce ne privește, suntem mai puțin convinși de acest lucru.

Strict teritorial, imperiul pe care îl va cuceri Timur Lenk era mai puțin întins decât cel al celor doi predecesori ai săi și, mai ales, mai puțin consolidat. Apariția cartografiei în vestul Europei, care coincide cu invenția tiparului și cu marile descoperiri geografice, nu a servit cauzei lui Timur Lenk. Prin comparație, teritoriul care îi aparținea a fost ocupat de mongoli, mai ales că exista tendința de a suprapune cele două imperii pe hartă. Dar se poate oare compara ceea ce nu este de comparat? Imperiul lui Ginghis Han se întindea pe o suprafață de 30 de milioane km², adică de trei ori mărimea SUA. Prin comparație, imperiul lui Napoleon pălește, la fel și Imperiul Roman, ca să nu mai vorbim despre Imperiul Otoman. La moartea sa, Timur Lenk avea un teritoriu care acoperea puțin dincolo de cele două hanate mongole ale ciagatailor și ilkhanilor din Iran, ceea ce însemna o treime din teritoriul lăsat de Ginghis Han moștenire urmașilor săi. Acest imperiu, care era gigantic, se întindea de la Marea Neagră, la vest, până în India, la est, în Iran, la sud și până în actualul Kazahstan, la nord. În raport cu imperiul lui Ginghis Han, nu cuprindea vastele teritorii din Rusia și din Mongolia actuală. Continuând comparația, putem spune că imperiul lui Timur Lenk acoperea un teritoriu ce corespundea grosso modo celui al dinastiei persane a Ahemenizilor, în perioada domniei lui Darius I (500 î.H.) și era puțin mai întins decât imperiul turcilor selgiucizi, la cumpăna secolului al XI-lea (deci hotarele se opreau în Transoxiana).

Pornind de la efectul optic al cartografiei moderne sau de la întinderea teritorială a imperiului lui Timur Lenk, ceea ce ne uimește nu este atât spațiul în care Timur Lenk și armatele sale s-au mișcat, cât mai ales forța cuceririlor sale, acumularea de forțe și viteza cu care s-au desfășurat campaniile sale militare și, mai ales, calitatea adversarilor pe care i-a înfrânt unul după altul. Din acest punct de vedere, Timur Lenk ne aduce aminte mai mult de Alexandru cel Mare decât de Ginghis Han, sau cu Napoleon Bonaparte: cuceririle lui Timur Lenk s-au întins pe trei decenii, fără nicio înfrângere militară.

Timur Lenk și-a început aventura fulger, imediat după suirea pe tronul din Transoxiana și a terminat-o după 35 de ani, pe patul de moarte, pe când plănuia să invadeze China. În această perioadă nu și-a oferit niciun repaus, cu excepția armistițiilor anuale necesare pentru ca armatele sale să se odihnească și să se pregătească pentru noi campanii. Cât despre adversarii săi, putem aminti: redutabila Hoardă de Aur a mongolilor, mamelucii,

sultanul de la Delhi, otomanii. Precizăm că sultanatul de la Delhi, care acoperea o bună parte din India i-a respins pe mongolii conduși de Gînghis Han (1221), în timp ce, otomanii, după ce au suferit teribila umilință în fața lui Timur Lenk, au distrus, o jumătate de secol mai târziu, și au dominat în regiune, fără a împărți cu cineva puterea, timp de secole. Mamelucii făcuseră să tremure un număr mare de armate în zona lor de dominație (Egipt și Siria), în timp ce Hoarda de Aur, sub Tohtamîș, constituia cea mai bună armată, alături de cea a lui Baiazid și după cea a lui Timur Lenk. Să îl plasăm pe Timur Lenk într-un alt context istoric: ce ați spune despre o armată capabilă să înfrângă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, Prusia lui Frederic cel Mare, armata rusă a lui Suvurov¹²³, Marea Armată a lui Napoleon Bonaparte și Austria împăratului Francisc¹²⁴, fără a uita de Anglia?

Astfel, adversarii lui Timur Lenk menționați mai sus, cu excepția mongolilor, aveau în comun faptul că erau musulmani. De fapt, toți erau originari din stepă. Cu excepția mongolilor din Hoarda de Aur, mamelucii și otomanii sunt popoare turcice, sultanatul de la Delhi este turco-persan. În afară de Hoarda de Aur, ai cărei locuitori rămâneau nomazi, toți ceilalți sunt vechi nomazi sedentarizați, precum Timur Lenk. Ar mai fi de spus că teritoriul cucerit de Timur Lenk era omogen din punct de vedere strategic și chiar cultural, prin urmare era mai dificil de stăpânit în raport cu mediul eterogen constituit de Gînghis Han și care permitea mongolilor să exploateze superioritatea armatelor de călăreți arcași, la fel cum Napoleon Bonaparte a folosit ridicarea la luptă a maselor pentru a stăpâni continentul european. Toate campaniile militare ale lui Timur Lenk au avut ca scop impunerea puterii și influenței sale, într-un spațiu geopolitic, cu excepția celor împotriva lui Tohtamîș care au fost, înainte de toate, „expediții de prevenire”, cum ar fi numite astăzi, mai ales că acesta din urmă era singurul capabil să îl atace și probabil să îl și învingă pe Timur Lenk. În cazul lui Tohtamîș era vorba despre o altă caracteristică: o legitimitate politică în acest spațiu al mongolilor, care era superioară celei a lui Timur Lenk. Așa se explică faptul că Timur Lenk avea tendința să se arate indulgent față de acest adversar.

Am mai menționat deja că la început Timur Lenk nu a dispus de un instrument revoluționar în plan militar. Armata sa nu era foarte diferită de cea a lui Tohtamîș, pentru a-l cita doar pe acesta. Adversarii săi fuseseră

formați în aceeași școală militară. Diferența viza organizarea, pregătirea și mai ales strategiile și tacticile folosite pe teatrele de acțiuni militare. Încă o dată, cea mai relevantă caracteristica a lui Timur Lenk a fost repetiția, așa cum reiese din lista campaniilor sale militare:

1371–1372 - - Invazia în Mogolistan (două campanii)

1372–1373 - - Invazia în Horezm (două campanii)

1375 - - - - - A treia campanie în Mogolistan și Horezm

1376–1377 - - Noi campanii în Mogolistan

1379 - - - - - Anexarea Horezmului

1380 - - - - - Cucerirea Heratului

1383 - - - - - Anexarea Khorasanului; este cucerit Kandaharul

1385 - - - - - Cucerirea Sultaniye

1386 - - - - - Hamadan și Tabriz sunt cucerite; invadarea Georgiei

1387 - - - - - Este invadat Iranul și sunt cucerite Ispahan și Shiraz

1389 - - - - - Prima victorie asupra Hoardei de Aur, condusă de Tohtamîș

1390 - - - - - A doua victorie asupra Hoardei de Aur

1391 - - - - - A treia victorie asupra Hoardei de Aur

1392 - - - - - Începutul „Războiului de cinci ani”

1393 - - - - - O nouă invazie în Iran; cucerirea Bagdadului, în Irak

1394–1395 - -O nouă campanie în Georgia; victorie asupra Hoardei de Aur

1396 - - - - - Invadarea Azerbaidjanului

1398 - - - - - Cucerirea orașului Delhi, în India

1399 - - - - - O nouă invazie în Georgia, apoi în Irak

1400 - - - - - Cucerirea orașului Tbilisi; victorie asupra mamelucilor la Alep; cucerirea orașului Baalbek

1401 - - - - - Cucerirea Damascului; cucerirea Bagdadului

1402 - - - - - Victoria asupra turcilor otomani; sultanul Baiazid cade prizonier; cucerirea Smirnei

1404–1405 - -Campanie eșuată împotriva Chinei

Dacă victoria asupra lui Baiazid, de fapt ultima sa bătălie, este cel mai important fapt de arme cunoscut în Europa Occidentală și dacă masacrele înfăptuite în orașele pe care le-a cucerit au contribuit la faima sa, campaniile militare cele mai importante ale lui Timur Lenk sunt cele purtate contra lui Tohtamîș și împotriva Hoardei de Aur, ca și cele purtate la el acasă, în Transoxiana, departe de stepele îndepărtate ale Mongoliei. În fața vestitului conducător mongol¹²⁵, pe care, într-un fel, l-a urmat, Timur Lenk a dat dovadă de un fler remarcabil în plan strategic și tactic, ceea ce i-a permis să depășească un adversar care stăpânea el însuși perfect secretele războiului din stepă. Mai puțin cunoscută este grija pe care a arătat-o problemelor logistice și tehnice și care a constituit baza succesului său. Căci Timur Lenk a fost în permanentă mișcare, când ataca Iranul sau când lupta în Caucaz și, tot atunci, trebuia să revină să apere Samarkandul împotriva unei ofensive a Hoardei de Aur. Aflat în campanie contra lui Tohtamîș, afla că un oraș sau altul fusese eliberat. Liniile sale de comunicație trebuie să fie sigure, pentru a-și deplasa armatele dintr-un loc în altul.

Mai mult în plan strategic decât în cel tactic, în mod permanent și, de fapt, în fiecare campanie, Timur Lenk a utilizat multe noutăți, uneori preluând elemente de la adversarii săi. Întotdeauna, folosirea viclesugului și a diverselor stratageme au jucat un rol important în campaniile sale. Mai mult ca oricare altul, Timur Lenk a fost un maestru al strategiei psihologice. De exemplu, invoca boala sau chiar îl lăsa pe adversar să creadă că armata sa se răsculase pentru a-l înfrânge. Gustul pentru războiul psihologic vine din

plăcerea sa pentru jocul de șah și, într-un registru mai puțin amuzant, prin tehnicile terorii pe care le folosea mai ales la cucerirea orașelor.

Cât despre tehnica militară, Timur Lenk a preferat arcul cu săgeți și sabia sau dispozitivele destinate asediilor și construcțiile de fortificații. Fapt rar pentru un războinic de tradiție nomadă, Timur Lenk a fost un maestru al policentrismului și a dominat acest domeniu la fel de bine ca un genist sau un inginer militar din epocă. În acest tip de război, străin tradiției de stepă, mongolii experimentaseră deja tehnicile pe care le-au împrumutat de la sedentari. Totuși, centrul de greutate al expedițiilor mongolilor se afla în Asia Centrală, orașele nu-i interesau decât în mică măsură. Pe de altă parte, cuceririle lui Timur Lenk au avut loc într-o zonă locuită și sedentarizată, deci urbană. A petrecut mult timp în a cuceri orașe și nu doar pentru a se opune armatelor dușmane în mari bătălii.

Tehnica asediilor îi era indispensabilă și semnifica interesul – acesta nu era decât un termen al epocii – de a o stăpâni, care nu-i putea face decât plăcere jucătorului de șah. În esență, Timur Lenk nu a fost doar primul războinic de stepă care a utilizat o tehnică a asediilor, ci și un inovator în acest domeniu. Totuși, a fost cel dintâi, în cadrul acestei culturi mongole opusă visceral strategiei defensive, care a încurajat construcția de fortificații. Am putea considera că în acest domeniu, ca și în altele, cultura strategică persană a avut o puternică influență asupra gândirii militare a lui Timur Lenk. Fortificațiile au constituit un punct de sprijin important pentru menținerea ordinii în cadrul imperiului său. Fortificațiile pe care le-a construit au fost ridicate, deseori, pe ruinele vechilor forturi, de exemplu chineze sau uigure¹²⁶. De Clavijo, obișnuit cu fortărețele din Castilia, nu a fost mai puțin impresionat de cele din imperiul lui Timur Lenk, de la apus, și pe care le mai putem admira și astăzi. În general, Timur Lenk lăsa un senior local să apere locul, în schimbul protecției sale.

În cazul asediilor, Timur Lenk a recurs la toate tehnicile folosite în epocă, în materie de inginerie militară și armament ușor, în special trebucheți, mangonele – mașini care funcționau pe principiul aruncării de greutate, inventate în secolul al XII-lea, cu proiectile din piatră ajungând la 100 kg, cu o rază de acțiune de maximum 200 m și care permiteau doar una sau două trageri de proiectile pe oră – și baliste, un fel de arbalete gigante care trăgeau proiectile de câteva kilograme, la distanță, fără a mai pune la socoteală și

focul. S-a ignorat faptul că Timur Lenk ar fi folosit tunul, precum au procedat cu succes otomanii, câțiva ani mai târziu, cu prilejul asediului Constantinopolului. Nimic nu lasă să se întrevadă că a folosit tunul. Probabil că a avut cunoștință despre această tehnică și fie nu a putut, fie nu a dorit să facă rost de el, sau a decis să se lase păgubaș, ca urmare a încercărilor lipsite de succes.

Călăreț turco-mongol (Secolul al XV-lea. Miniatură persană. Muzeul Topkapî, Istanbul)

Oricum, Timur Lenk a fost mereu în căutarea de tehnici sau vicleșuguri care îi permiteau să câștige timp: în 1401, la Damasc, a atras armata inamică în afara citadelei, apoi a incendiat zidurile fortăreței, după ce le-a umezit cu oțet, pentru a slăbi construcția și a deschide o breșă în cadrul apărării.

Timur Lenk nu a ezitat să folosească tehnici sau armament străin. De exemplu, după lupta cu sultanul de la Delhi, a folosit elefantul pentru tactica șocului (într-o manieră asemănătoare cu tancul din epoca modernă). Mai mult decât oricare dintre predecesorii săi, mari comandanți, Timur Lenk se înscrie printre precursorii Blitzkriegului sau războiului fulger, utilizat în Europa între cele două războaie mondiale, alături de mecanizare, și care se baza pe combinația dintre tanc, mobilitate, viteză, surpriză și puterea de foc. Acolo unde strategii secolului al XX-lea au pus accentul pe binomul tanc-avion, Timur Lenk a exploatat viteza calului, șocul elefanților, masa armatelor sale și „focul” arcurilor din stepă.

Desigur, tehnica sa era inspirată din cea a mongolilor și a altor călăreți arcași. Totuși, Timur Lenk a adăugat și tehnicile specifice populației sedentare, alături de propriile tehnici de război psihologic. Idealul lui Timur Lenk a fost să învingă adversarul cu cel mai mic efort posibil, știind că era capabil să distrugă totul la trecerea sa și de aceea estima cele necesare campaniei. Din această perspectivă, Timur Lenk este apropiat de Sun Tzu, vestitul strateg chinez care voia să dezechilibreze adversarul, astfel încât să nu mai fie capabil să lupte vreodată. Dar, în practică, putem regăsi la Timur Lenk marile linii directoare ale strategiei dezvoltate, mai târziu, de Carl von Clausewitz¹²⁷. De asemenea, în planul operațiunilor militare, Timur Lenk a dezvoltat o concepție proprie, iar în ceea ce privește mânuirea logisticii, nu a trădat principiile baronului de Jomini¹²⁸, un alt exeget al strategiei napoleoniene, una dintre figurile ilustre ale gândirii strategice din secolul al XIX-lea. În sfârșit, folosirea terorii ca instrument politico-strategic îi anunța pe Robespierre¹²⁹ și Saint-Just¹³⁰, Lenin și Stalin și marile mișcări teroriste din secolele al XIX-lea, al XX-lea și al XXI-lea.

Timur Lenk îi reunea pe toți cei menționați mai sus. Se poate spune că era „strategul complet” al tuturor timpurilor. Concluzia nu trebuie să ne surprindă, căci Timur Lenk era precum un cal care străbătea mai multe culturi, continente și respectiv mai multe epoci istorice. A avut entuziasmul tinereții – pe care îl va păstra până la moarte – și experiența acumulată de-a lungul deceniilor și, cu siguranță, în decursul campaniilor militare.

Îl regăsim activ pe toate planurile: războiul clasic, cu ciocnirea frontală între două armate, războiul indirect, care căuta efectul surpriză, războiul psihologic și tehnicile terorii, tehnica asediilor și războiul defensiv. Timur Lenk, călărețul arcaș, nu a neglijat nici războiul naval, pe care îl practica pe fluviile din Asia Centrală, mai ales la invazia Iranului, dar nici geniul militar, cu precădere cu prilejul ciocnirilor grele. Armatele sale erau organizate pe baza sistemului decimal al mongolilor, cu unități de 10, 100, 1 000, 10 000 de soldați (denumiți tūmen, pentru cel din urmă caz). Care era mărimea armatelor lui Timur Lenk? Este o întrebare dificilă la care nu avem decât răspunsuri aproximative. Este posibil ca Timur Lenk să fi dispus de 200 000 sau chiar 300 000 de soldați în unele campanii, în principal cele împotriva Hoardei de Aur. Indiferent care au fost cifrele reale, pe care nu le vom cunoaște niciodată, un lucru este sigur: armata lui Timur Lenk era impozantă și s-a plasat rareori într-o poziție defavorabilă. Când se întâmpla acest lucru, inteligența strategică a lui Timur Lenk compensa lipsurile.

Puterea armatei se afla în cavaleria ușoară. Dar nici infanteria nu era de neglijat. Totuși, armatele lui Timur Lenk realizau tot felul de activități și de strategii și dezvăluiau o diversitate mult mai largă decât în cazul armatelor tradiționale din stepă. În același fel în care Timur Lenk „a invitat” arhitecții, artiștii și intelectualii la Samarkand, pentru a contribui la înflorirea capitalei și culturii timuride, tot așa a inclus în aparatul său militar toți experții în tehnici de război, pe care i-a capturat în cursul campaniilor.

Trupele sale erau eterogene. În majoritate se regăseau turci, mongoli, perși, dar și georgieni, greci, indieni sau armeni, deci nu doar musulmani. Unitățile erau amestecate pentru a evita disensiunile. Solda se calcula în funcție de numărul de cai pentru soldatul simplu și în funcție de rangul militar pentru restul trupelor. Comandantul unității de 10 soldați primea de 10 ori mai mult decât soldatul simplu, cel al unității de 100 de soldați, de 20 de ori în plus, cel al unității de 1 000 de soldați, de 50 de ori în plus¹³¹.

Disciplina acestor armate era fără cusur, ceea ce îi permitea comandantului să adopte repede hotărârile și să le mențină. Disciplina, rigoarea în organizare, etica religioasă nu înseamnă nimic dacă nu amintim despre revoluția militară care a dat naștere, în Europa, marilor strategii protestanți din Provinciile Unite (Olanda), Suedia și Franța în secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Plata se efectua în mod periodic, ca și pensiile, iar soldații primeau un avans după campaniile lungi. Abaterile de la disciplină era riguros pedepsite.

În general, Timur Lenk își plasa trupele pe câmpul de luptă conform modelului tradițional, cu un centru și două aripi. Atunci când adversarul era mai liniștit, Timur Lenk inova: șapte divizii luptau contra Hoardei de Aur, în 1391, în bătălia de la Kunduz; Timur Lenk nu a ezitat să folosească drept apărare căruțele.

În lupta cu sultanul de la Delhi (1398), Timur Lenk s-a arătat și mai inventiv. Cu o noapte înainte, a decis să sape niște gropi pe care le-a acoperit cu crengi și în spatele acestora a ridicat un zid. Apoi a adunat bivoli și cămile pe care le-a încărcat cu paie unse cu ulei. Cavaleria sa ușoară era dispusă pe două aripi. Dimineața, în timp ce inamicul înainta cu masa de elefanți de luptă, Timur Lenk i-a împins pe călăreți în centru, înainte de a-i pune să facă stânga împrejur, pentru a da impresia că refuză să lupte. Indienii au intrat în capcană, elefanții separându-se de pedestrași și devenind ținta ofensivei lui Timur Lenk. Acesta a ordonat să fie aprinse paiele urcate de pe animale. Speriați, elefanții au pornit în toate direcțiile, semănând panică în rândul soldaților urcați pe aceștia. În timp ce inamicul a căzut în capcana gropilor, Timur Lenk a ordonat atacul cavaleriei sale pentru a îl prinde ca într-un clește. Șocul a fost dur, iar armata indiană s-a dezorganizat. De fapt, s-a dezorganizat chiar de la începutul luptei și nu s-a mai putut reface. Indienii s-au prăbușit și apoi s-au dezorganizat. Era debandadă. Timur Lenk a intrat triumfător în Delhi¹³². Cu această ocazie, a ordonat masacrarea a 100 000 de prizonieri indieni – cifra este probabil exagerată, dar dă măsura măcelului – musulmanii având „privilegiul” de a sfârși cu beregata tăiată, iar ceilalți compatrioți nefericiți au pierit arși.

Gustul lui Timur Lenk pentru distrugere și masacre, în special în rândul populației civile, era înrădăcinat în tradiția stepei, pe fundalul rivalității de secole dintre nomazi și sedentari. Deseori, s-a spus că Timur Lenk cel pios,

cel care s-a proclamat slujitor al lui Allah, în serviciul profetului Mahomed, și-a petrecut viața doar pentru a îi ucide pe toți musulmanii de pe pământ. Este adevărat, dar se uită că Timur Lenk era, mai înainte de toate, fiul stepei care îi ura pe sedentari și mai ales pe orășeni. Timur Lenk a purtat războaie în special împotriva celor din urmă, le-a adus distrugere, în timp ce el însuși era un sedentar și un orășean: Freud ar fi fost probabil fascinat de această persoană atât de paradoxală. O astfel de întâlnire ar fi adus o lumină prețioasă asupra motivațiilor profunde ale personajului. „De fapt”, ne spune Amin Maalouf, „în timp ce ne aplecăm, la zece secole distanță, asupra destinului acestui cuceritor, putem reține mai întâi toate slăbiciunile sale.”¹³³

Doar Tohtamîș, conducătorul Hoardei de Aur, se bucura de respect și chiar de simpatie din partea lui Timur Lenk, adversarul său. „Îi voi stima întotdeauna pe soldați, fie că luptă de partea mea, fie împotriva mea”, consemnează a zecea maximă a lui Timur Lenk.

Timur Lenk la vânătoare.

Însă, Timur Lenk era atras de orașe și de locuitorii acestora. De fapt, aceasta nu aparținea nici culturii de stepă, nici celei militare. Și aici atitudinea sa era ambiguă. Și iarăși Maalouf: „Fiul spiritual al lui Gînghis Han, de la care își revendica moștenirea și pe care îl lua ca model, Timur Lenk nu a încetat să se atașeze de vreun oraș. Acest călăreț al stepelor avea pentru cetățenii

orașului, pentru modul lor de viață, pentru meseriile lor, aceiași sfidare pe care o avea pentru animalele domestice; și odată ajuns în fața zidurilor unui oraș, nu se gândea decât cum să le distrugă. Și a făcut acest lucru nu o dată, fie că s-a gândit în mod special, fie din obișnuință. A ridicat la Ispahan și mai peste tot „piramide” de cranii. Dar aceste demonstrații sinistre de barbarie nu au putut face să fie uitată și cealaltă realitate: interesul pentru Samarkand. Interesant, și într-un fel civilizat. Atunci când ajungea să-și asmută oamenii într-un oraș cucerit pentru a jefui, avea mare grijă să îi pună la adăpost pe meșteșugari și constructori. Și, de asemenea, pe savanți. Pentru că aceștia puteau, la rândul lor, să înfrumusețeze Samarkandul”¹³⁴.

Născut într-o regiune agricolă, Timur Lenk a avut o legătură deloc inspirată cu agricultura, simbolul suprem al sedentarizării, și a admirat caracterul cultural al activității urbane, care îl fascina atât de mult. De exemplu, la Sistan, a distrus un sistem de irigații realizat pentru a face să înflorească orașul Khorezm și care nu a mai fost refăcut până în prezent. Totuși, Timur Lenk nu avea megalomania lui Stalin. Și a fost o ființă pragmatică. De aceea, s-a străduit să apere drumurile comerciale, încât negustorii să poată circula liberi pe teritoriile pe care le stăpânea și dincolo de acestea. Clausewitz ne va spune mai târziu că activitatea cea mai apropiată războiului este comerțul. Or, la Timur Lenk se simte un respect profund pentru această meserie, care nu vizează războiul, cel puțin în mod direct (în Europa Occidentală cultura cavaleriească respingea tot ceea ce se referă la comerț). Respectul pe care îl manifesta pentru comerț avea o justificare: noul drum comercial pe care l-a dezvoltat în sud, prin Iran, cuprindea puncte de vamă ale căror venituri serveau finanțării campaniilor sale militare și a marilor șantiere de la Samarkand. Dacă un negustor era jefuit, districtul unde se întâmplase evenimentul trebuia să îl recompenseze dublu pentru pierderile suferite, ceea ce însemna de cinci ori contravaloarea mărfurilor care era dată autorității centrale.

Libertatea comerțului făcea parte din strategia globală pe care Timur Lenk a dezvoltat-o. În imperiul său era absolut necesar să te poți deplasa cât mai repede și cât mai liber posibil, fie că erai soldat, negustor sau diplomat, atâta timp cât activitatea ta îl privea în mod direct pe Marele Emir. De exemplu, dispunea de până la 50 sau chiar 100 de cai gata să plece oricând. Să vedem ce spune de Clavijo: „Regula este că oricine se deplasează cu calul pentru a-l servi pe Timur Beg sau pentru a-i aduce mărfuri, pentru a-l vizita sau pentru

a-l reprezenta ca ambasador, are dreptul absolut să ia calul oricărui om pe care îl întâlnește. Acestea sunt ordinele lui Timur Beg și nimeni nu li se poate opune decât dacă vrea să își piardă capul. Se ajungea să poată fi rechiziționați chiar și caii celor din cavaleria lui Timur Beg; aceasta ni s-a întâmplat de câteva ori, spunându-ni-se că puteam lua și calul fiului sau soției lui Timur Beg, dacă nu găseam un altul în apropiere. Ni s-a povestit că recent fiul lui Timur Beg a cedat calul său ambasadorilor care mergeau la tatăl său”¹³⁵.

Cartea neagră a cuceririlor teritoriale

Lumea de astăzi aparține „cărților negre”: comunismul, colonialismul, terorismul etc. Am putea-o realiza și pe cea a lui Timur Lenk, vinovat de numeroase „crime contra umanității”, dacă ar fi să folosim terminologia contemporană. O astfel de lucrare ar fi foarte voluminoasă. Ar fi dificil să îi faci un rezumat. Să privim un exemplu.

Timur Lenk a impus deplasări de populație, în special în Transoxiana, pentru a controla mai bine țara. A distrus regiuni întregi, precum Horezm sau Sistan, care nu și-au mai revenit niciodată. În special orașele au suferit masacre, violuri, torturi, incendii, jafuri, distrugerii. Lista este lungă. Câteva exemple: Herat, Astarabad, Ispahan, Takrit, Delhi, Alep, Damasc, Bagdad, Brusa și încă multe altele. Unele au fost cucerite de câteva ori, dar orașele au posibilitatea de a se reconstrui. În unele regiuni, de exemplu în Georgia, care a fost invadată de șase ori, numele lui Timur Lenk face să tresară populația chiar și în secolul al XXI-lea. De fiecare dată, erau zeci de mii de victime: 70 000 de capete tăiate la Ispahan sau 90 000 la Bagdad. Adăugăm și alte cifre și numărul depășește repede milioanele de victime din rândul populației civile, fără a mai pune la socoteală masacrele soldaților sau urmările campaniilor repetate.

În acest registru sinistru, Timur Lenk este un campion al distrugerii de tip terorist sau, dacă preferați, al violenței politice organizate. Aceasta cel puțin până în secolul al XX-lea, când sistemul totalitar le-a permis lui Stalin, Hitler, Mao și alți Pol Pot¹³⁶ să depășească recordurile. Chiar cumplitul Război de 30 de ani (1618–1648), cu numeroasele sale masacre de civili, nu

poate rivaliza din acest punct de vedere cu alte războaie de trei decenii sau cu Timur Lenk.

Distrugerile provocate de Timur Lenk sunt fără precedent în istorie. Acestea se înscriu într-o continuare a războiului și a politicii cu alte mijloace, dar reprezintă și un sfârșit în sine. Întotdeauna distrugerile sunt controlate, spre deosebire de alte „războaie de opinie”, precum Războiul de 30 de ani. În acest sens, teroarea lui Timur Lenk se înscrie în șirul terorii de tip totalitar, pe care o anunța acțiunea lui Robespierre și care devine clasică în secolul al XX-lea. Există o diferență de mărime: dacă totalitarismul modern a atacat în special gândirea (este vorba despre intelectuali sau cei asemenea lor), teroarea lui Timur Lenk a lovit în tot ceea ce se referea la cultură și cunoaștere. Acolo unde totalitarismul a distrus trecutul pentru a făuri o ființă nouă, Timur Lenk, dimpotrivă, a încercat să realizeze o nouă cultură, rezultat al agregării de civilizații diferite, deci a încercat să păstreze capul, distrugând fundamentul. Această teroare sistematică, care a însoțit campaniile militare ale Marelui Emir, explică, de asemenea, necesitatea purtării unui război permanent, spre deosebire de imperiile tradiționale care vedeau în război un mijloc de a cuceri teritorii, dar și de pacificare.

La Timur Lenk se pot distinge două „tipuri” de activitate: una pașnică și una de război permanent. Transoxiana, și în special regiunea Samarkand, ca și ulusul ciagatai, erau puncte strategice care marcau imperiul, iar drumurile comerciale erau zone pașnice. În restul teritoriului, Timur Lenk utiliza războiul permanent, care era mijlocul principal sau aproape exclusiv pentru a-și păstra puterea, forța și influența. În aceste zone de violență permanentă, teroare figura ca un complement indispensabil și de nedespărțit al cuceririi (sau recuceririi) militare. În acest sens, statul lui Timur Lenk era mai mult un stat terorist, decât un stat bazat pe cuceriri sau era puțin din ambele, cu un echilibru care se modifica treptat, pe măsură ce timpul trecea, în favoarea celui dintâi.

În zonele strategice, Timur Lenk a numit administratori însărcinați cu reconstrucția regiunilor sau orașelor devastate. În general, Timur Lenk aștepta trei ani pentru a începe lucrările, interval pe care îl considera necesar pentru ca populațiile să își revină din șocul pe care îl produsese. Astfel a refăcut Zarangul, în provincia Sistan, sau a cerut nepotului său să refacă

Bagdadul. Distrugerea urmată de reconstrucție făcea parte din tehnicile de bază ale totalitarismului.

Dar orașelor, care erau distruse și reconstruite sau păstrate, li se impuneau sistematic taxe sau recompense, dacă nu aparțineau propriu-zis de imperiul lui Timur Lenk. O bună parte din bogăția lui Timur Lenk provenea din aceste impozite urbane, inclusiv din comerțul cu sclavi, iar Timur Lenk a depus multe eforturi pentru a face să funcționeze această mașinărie economică. La Damasc (1401), Timur Lenk a negociat predarea orașului, apoi populația a părăsit localitatea, înainte ca trupele să fie trimise să jefuiască, având ordinul strict de a nu ucide pe nimeni. La Loni, în timpul campaniei din India (1398), Timur Lenk a solicitat să fie evacuate câteva zeci de mii de prizonieri. Deseori, soldații lui Timur Lenk le răpeau pe tinerele femei și le foloseau ca sclave pentru sex, precum la Alep, la Tus sau în Rusia meridională. Drept urmare, numeroși copii erau abandonati și mureau. O cronică din epocă, denumită „Buletinul victoriei în zonele Siriei” descrie cucerirea Alepului: „Prăzi numeroase și bogății fără număr, cai arabi, cămile egiptene și siriene, capturi bogate au căzut în mâinile soldaților, atât de multe cum nu mai văzuseră de la expedițiile din Sistan, Hindustan, Mazandaran, Horezm, Shiraz, Togmaq și Mogulistan. [...] Totuși, nimic de pe urma acestei cuceriri nu era destinat Divanului; toate prăzile, bogățiile, caii și postavurile au fost date soldaților victorioși”¹³⁷.

Cucerirea orașelor a devenit, odată cu trecerea anilor, una dintre cele mai importante activități ale lui Timur Lenk. Strategiile sale erau complexe și elaborate. Așadar, se putea forța cucerirea unui oraș, pătrunderea soldaților și masacrarea populației civile sau, mai degrabă, negocierea cu locuitorii asediați, în general după afirmarea unui braț de fier în plan psihologic. În fața orașelor, Timur Lenk juca șah, pe o schemă foarte largă. La Herat (1381) a început cu eliberarea a 2 000 de prizonieri, pentru a demonstra că dădea dovadă de milă. La Bagdad (1401) a prelungit negocierile vreme de săptămâni, în ciuda părerii apropiatilor săi, în speranța că masacrul va fi evitat. În final, a fost violent: a ridicat 20 de piramide de crani.

În altă parte, la Tana, în fața creștinilor, Timur Lenk a făcut promisiuni pe care nu a putut să le onoreze. La fel la Astrahan, pe care l-a cucerit, deși a obținut răscumpărarea solicitată. Timur Lenk a jonglat cu imprevizibilul și cu forța absolută, pentru a impune teroarea în imperiul său, precum scrie

Jean Aubin: „Concomitent cu trupele sale, care se îndreptau către obiectivul propus, Timur Lenk făcea apel la căile secrete ale războiului psihologic și de aici toate stratagemele, promisiunile, sinceritatea convingătoare îi erau familiare. După zvonurile insinuate, urmau propaganda latentă a dervișilor¹³⁸ și negustorilor, încrederea amenințătoare și avertismentele generale. Convorbirile și târguielile se intersectau cu marșurile cele mai hotărâte, cu asediile”¹³⁹.

Cu toate acestea, teroarea impusă de Timur Lenk nu a împiedicat unele orașe să se răscoale, precum Herat (1383), Ispahan (1387), Tus (1388), Yazd (1396), Bagdad (1401). Represiunea care a urmat nu a fost sistematică: Yazd, centru al producției de mătase de lux în Iran, a scăpat masacrului. Din contră, la Ispahan, unde răscoala a izbucnit după ce s-a zvonit că o femeie a fost violată, trupele lui Timur Lenk au reprimat dur mișcarea, masacrând întreaga populație și tăind zeci de mii de capete – pentru a reveni apoi, căci Timur Lenk stabilise o cotă – și care au fost ridicate în grămezi. La Tus, șahul Miran, fiul lui Timur Lenk, a urmat același model, cerând ca fiecare soldat să aducă cel puțin cu cap de om, înainte de a termina distrugerea orașului. În cele două cazuri menționate, femeile, chiar și cele în vârstă, și copiii nu au scăpat masacrului. În alte părți, doar bărbații au fost măcelăriți. Astfel s-a întâmplat la Radkan (1388), Takrit (1393), Dipalpur (1398) și Aqsu (1400), unde femeile și copiii au fost capturați pentru a fi duși în sclavie.

Între altele, șahul Miran s-a distins inventând practica „minaretelor de cranii”, cu ocazia cuceririi orașului Herat (1383)¹⁴⁰. Oricum, aceasta a plăcut tatălui său, căci „minaretul” a devenit, începând de la această dată, o practică a războaielor pe care le-a purtat. În același an, Timur Lenk a ridicat o piramidă din oameni la Isfizar. A folosit intens acest procedeu în perioada campaniei din Istan. Piramide de cranii s-au ridicat în majoritatea orașelor citate mai sus: Bagdad, Ispahan, Tus, Delhi, Alep. Cu trecerea timpului, tehnica piramidelor s-a perfecționat: astfel, craniile au fost așezate cu fața către exterior, pentru ca simbolul să fie „mai grăitor”, precum remarca, cu un oarecare sarcasm, Jean Aubin.

Tema genocidului a apărut în limbajul contemporan pentru a desemna exterminarea sistematică a populațiilor. De fapt, acest termen este utilizat în mod greșit și cu riscul de a-și pierde sensul. Am convenit, astfel, că este bine

să fim prudenți în folosirea acestui concept care este foarte clar. Cu toate acestea, dacă privim metodele folosite de Timur Lenk, suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă masacrele îndeplinite pot fi încadrate în genocidul care a marcat secolul al XX-lea, știind că, de fapt, contextul din Asia Centrală, în secolul al XIV-lea, face dificilă orice comparație riguroasă și că absența datelor precise ne împiedică să dăm un răspuns fără echivoc la această întrebare. Nu rămâne decât caracterul repetitiv și sistematic al masacrelor la care au fost supuși locuitorii orașelor, în lunga istorie a războiului, din Antichitate până în zilele noastre (unul dintre ultimele exemple este cel de la Nanking, în 1937¹⁴¹).

Conform diverselor cronici ale epocii, inclusiv cele iraniene și armene, cucerirea unor orașe a constituit rezultatul unor veritabile campanii de exterminare. Cucerirea Bagdadului ar fi dus la exterminarea a circa 99% din populația orașului, dar unii membri ai clerului au fost cruțați. Acest exemplu, ca și altele, demonstrează că exterminarea a fost deopotrivă selectivă și controlată: Timur Lenk sau, după caz, unul dintre fiii sau nepoții săi – au stabilit regulile masacrelor, uneori în mod foarte clar pentru cei care trebuiau eliminați, precizând pe cei care trebuiau cruțați, mutați sau trimiși în sclavie. Pe baza surselor istorice, putem afirma că, în cazul lui Timur Lenk, nu găsim rigurozitatea birocratică a mașinii de război naziste, nici teroarea necontrolată a masacrelor cu sabia din genocidul din Ruanda¹⁴². Timur Lenk a fost mai aproape de un Pol Pot, alături de care a împărțit ura față de lumea orașelor, sau de un Stalin care, deschizând Gulagul pentru milioane de nevinovați, reușește să se erijeze în ochii concetățenilor săi ca ultima redută în calea terorii sistemului (care era al său).

Genocidul cuprinde tot felul de aspecte particulare. Dacă putem numi acțiunile sale genocid, Timur Lenk este unic în felul său. Genocidele au în comun faptul că depășesc motivația politică, indiferent care este aceasta, fără a putea răspunde vreodată, de manieră satisfăcătoare, la întrebarea, de altfel simplă, „de ce?”.

De ce a îndeplinit Timur Lenk masacre? În final, nimeni nu poate da un răspuns concludent. Căci vorbind în termeni de strategie sau de politică, chiar economici, nimic nu îl obligă pe cuceritor la astfel de abuzuri. Am putea invoca megalomania, precum în cazul lui Hitler sau Stalin, dar Timur Lenk nu a părut atins de un astfel de rău. Poate ura față de orășean? Dar

explică aceasta atât de multă înverșunare? Poate fi religia? Probabil. Dar relația lui Timur Lenk cu religia a fost ambiguă și nu i-a îndepărtat întotdeauna pe musulmani, nici chiar pe „bunii” musulmani (cei care corespundeau criteriilor stabilite).

General vorbind, nebunia totalitară este greu de înțeles și singurele explicații plauzibile se pot afla în rădăcinile complexe ale istoriei unei societăți particulare, la care se adaugă hazardul pe care îl cuprinde și oamenii pe care îi reprezintă. Istoria Asiei Centrale din secolul al XIV-lea este cu atât mai complicată cu cât datele precise lipsesc. Nu ne rămâne decât omul și temperamentul său marcat de „gustul pentru ordine și pentru monumental”¹⁴³, cum spune Jean Aubin care a descifrat mai bine ca oricine natura lui Timur Lenk, într-o evocare care se poate aplica și lui Stalin. „Timur Lenk și-a îngrozit contemporanii și posteritatea căci, vreme de un sfert de secol, a dorit, în mod conștient și, mai târziu, aproape conștient, în ciuda dorinței celor apropiați, dornici de liniște, să cultive gustul pentru spectacolul pus în scenă minuțios, în ceea ce privește creșterea puterii sale distrugătoare care s-a exercitat asupra maselor, asupra celor buni, ca și a celor răi. Dominat de autoritatea sa de origine divină, fără vreo obligație, niciodată respins la jocul de șah, Marele Emir a folosit teroarea ca un instrument de guvernare, prin excelență”¹⁴⁴.

Precum toate experiențele totalitare, cea a lui Timur Lenk a fost de scurtă durată și a dispărut odată cu el, la fel ca și imperiul său efemer. Moștenitorii săi, ca și în cazul URSS și al Chinei, după moartea lui Stalin și a lui Mao Zedong, au încercat să refacă un sistem pe care îl păstrau, pentru a încerca să găsească unul care să fie apropiat de normal. Am putea atunci afirma că Timur Lenk este un precursor al totalitarismului? Problema rămâne deschisă. Din punctul nostru de vedere, am avea tendința să răspundem afirmativ, cu unele rezerve, probabil, privind folosirea termenului de genocid, acest corolar care pare că însoțește toate acțiunile totalitare.

Este greu de spus dacă teroarea este un instrument ale cuceririi sau dacă cucerirea servește teroarea. În general, tentația imperială însoțește atitudinea totalitară. Și, încă o dată – din fericire exemplele sunt puține – ne gândim la Stalin și la Hitler. Dar comparația se oprește aici, căci dacă cei trei au în comun o anumită idee de politică prin teroare, au puține în comun în domeniul cuceririlor militare. Stalin a fost un cuceritor politic, înainte de a fi

unul militar, iar Hitler, deși redutabil în organizarea și conceptualizarea aparatului său militar, a fost un strateg slab pe câmpul de luptă. Dimpotrivă, Timur Lenk a fost mai ales un mare războinic.

Timur Lenk și religia

Dacă vorbim despre totalitarism, nu putem evita ideologia. Timur Lenk și-a afirmat propria ideologie, în special cea religioasă. În secolul al XIV-lea nu putea fi altfel. Pentru Timur Lenk aceasta a fost islamismul. Deseori ne gândim că ideologia a fost o invenție a secolului al XVIII-lea. Astăzi, când se pune problema violenței promovată de islamismul radical, ideologia, în versiunea sa religioasă, pare apropiată de cea seculară care s-a afirmat vreme de 200 de ani, între 1789 și 1991. Or, reîntoarcerea la „religios” nu schimbă în mod esențial datele problemei. Totuși arată că ideologia, în special cea revoluționară, nu este o invenție a Revoluției franceze, nici a mișcărilor laice.

Religiile, și în special marile religii monoteiste, bazate pe un fundament etic riguros, au dezvoltat un cod de comportament strict pentru indivizi, iar comunitățile se revendică și ele de la acesta, determinând violență și ură împotriva principiilor de bază ale acestor religii. Paradoxul acesta pare să se construiască pe o problemă complexă care depășește cu mult cadrul acestei biografii. Oricum, cazul lui Timur Lenk face parte din istoria lungă, agitată și deseori contradictorie, la care comunismul, pretinzând că acționează în mod criminal împotriva religiei, a adus anumite clarificări interesante, demonstrând că se poate construi un iad totalitar, promițând paradisul.

Căci, dacă putem vorbi despre un Timur Lenk „bun” sau „rău”, din punct de vedere religios, un lucru este sigur: Timur Lenk s-a imaginat drept marele apărător al islamului și cel care reunește comunitatea credincioșilor. Că a comis numeroase abuzuri în numele islamului, chiar dacă a atacat alți musulmani, este un lucru banal din perspectivă istorică. Acesta este o discuție veche, reanimată de experiența comunistă: determină religia și versiunea sa seculară o violență naturală, încât poate favoriza extremele? Sau, mai bine zis, poate deveni aceasta, în anumite momente, un instrument

al puterii care produce o transformare ce nu este nici naturală, nici obișnuită? Astăzi, cei ce denunță „sovietismul”, prin raport cu comunismul, folosesc argumente care nu sunt diferite de ale celor care apără cauza islamului „moderat” în raport cu cel extremist.

Și atunci ce facem cu Timur Lenk? Ca un musulman „obișnuit”, a fost moderat și a practicat religia fără exagerări sau neglijări. Devenind purtătorul de drapel al islamului sau, mai degrabă, al mânușii sale, Timur Lenk a fost excesiv și de o rară violență. În ceea ce privește rezultatele acțiunilor sale, dacă obiectivul a fost reunificarea lumii musulmane, aventura sa a fost un eșec nimicitor, mai ales dacă avem în vedere numărul de musulmani care au pierit din cauza sa. Dar Timur Lenk a contribuit într-o manieră proprie la renașterea culturală a islamului, servind cauza unei comunități pe cale de unificare.

Căci islamul, ca urmare a invaziilor mongole, a suferit un șoc cumplit și din care nimic nu arăta că se va reface. Din punct de vedere politic, mongolii i-au deposedat pe musulmani de putere. Dar mongolii nu aveau capacitatea culturală și religioasă necesare pentru a rivaliza cu islamul și s-au lăsat integrați, fără a încerca să impună altceva musulmanilor. Mongolii care, de la caz la caz, au adoptat pentru moment o formă sau alta de creștinism sau de budism, s-au convertit unii după alții la religia musulmană. De la suirea pe tron a lui Timur Lenk, a cărei familie se convertise deja, teritoriul ocupat anterior de Gînghis Han, cu excepții notabile, precum China – care se elibera de dinastia Yuan, de origine mongolă – era predominant musulman. Odată ce conducătorii mongoli s-au convertit, au antrenat și popoarele pe care le cuceriseră, dezavantajând vidul religios pe care îl creaseră, ceea ce a permis mișcărilor religioase de factură mistică să se impună, în special în Asia Centrală. În jurul Persiei, prinții iranieni au fost foarte activi pentru a da strălucire religiei lor. În acest context al restaurației și renașterii religiei musulmane s-a afirmat Timur Lenk, pe scena politică a Asiei Centrale.

Într-un anumit sens, Timur Lenk a fost un fanatic. Dar fanatismul său a vizat domeniul politico-militar, în plan religios nu a fost un fanatic. Atitudinea sa în acest domeniu a fost așa cum se putea aștepta lumea de la un conducător turco-mongol: în tradiția lumii stepelor, aprecia dezbaterile privind religia, în cursul cărora îi plăcea să-i provoace el însuși pe participanți. De asemenea, diferite izvoare istorice îl prezintă înconjurat de teologi cu care se întreținea

pe marginea a numeroase subiecte, uneori foarte complicate. Este dificil de știut dacă religia – vorbim despre religia lui Timur Lenk – ar fi putut să îl determine să reducă numărul actelor de violență colectivă – și datele par să indice că nu era posibil acest lucru – sau dacă a avut un efect mobilizator, ca atunci când religia sau ideologia seculară l-au convins pe călăul care era în elementul său și prin care își justifica acțiunile.

Poate că Timur Lenk se considera un urmaș spiritual al lui Mahomed, însărcinat de instanțele superioare să protejeze islamul într-o nouă epocă de aur? Oricum, problema pare că l-a preocupat, iar cronicile și biografiile din epocă l-au înfățișat ca fiind interesat să își justifice acțiunile prin intermediul religiei, aducând argumente atunci când alții păreau că nu se îndoiau de nimic.

Atitudinea sa uneori ambiguă cu privire la religie se explică prin personalitatea complexă, dar și prin dubla sa apartenență identitară: Timur Lenk era musulman, dar mai ales turco-mongol. Deci dacă se respecta șaria¹⁴⁵, trebuiau respectate și legile și obiceiurile din stepă (yasak) stabilite de Gînghis Han. Dacă exista o oarecare compatibilitate între aceste două legi, cele două coduri de conduită se deosebeau deseori foarte puțin. Tradiția de a bea a mongolilor, de exemplu, a fost întreținută de Timur Lenk, aceasta făcând parte integrantă din cutuma militară a călărețului arcaș din stepă. Pe de altă parte, cupa plină cu vin era un vechi simbol al tradiției de stepă, imposibil de eliminat. Timur Lenk a preferat compromisul, autorizând consumul de vin, dar în împrejurări deosebite, pe care le stabilea el însuși. Totuși, spectacolul sărbătorilor de la Samarkand i-a surprins pe mulți musulmani veniți din străinătate.

Este o realitate că Transoxiana era la o încrucișare de drumuri, la frontiera dintre dar Islam¹⁴⁶ și respectiv dar al-harb¹⁴⁷, unde se întâlneau musulmanii religioși, în general de tradiție persană, ciagataii turco-mongoli și respectiv mongolii recent convertiți – și care nu abandonaseră total tradițiile păgâne din stepă – ca și triburile nemusulmane care stârneau interesul misticilor ce aparțineau unor confrerii averse să îi convertească.

Pentru călătorul musulman care pătrundea în Transoxiana, prima impresie putea fi derutantă. Astfel, ținutele vestimentare din Transoxiana erau mult mai apropiate de ținutele din stepă – cu pălăria mongolă – decât de cele din

majoritatea țărilor musulmane. Dar influența islamului s-a manifestat foarte rapid în arhitectura marilor centre urbane, unde Timur Lenk și descendenții săi au decis să practice religia pe pereții moscheilor și în școlile coranice.

Ceea ce constituie o particularitate a lui Timur Lenk și care explică în parte ambiguitățile sale în ceea ce privește religia, este faptul că el nu era un descendent al lui Gînghis Han, chiar dacă legitimitatea sa de conducător al mongolilor nu a fost decât parțială. Acest om aflat în permanentă căutare de legitimitate a căutat în islam o compensație pentru legitimitatea sa politică și a pretins de multe ori că a dorit să facă din aceasta cea dintâi religie a lumii. A cheltuit fără limită pentru a construi monumente sacre, în schimb, în focul luptei, atunci când războinicul de stepă dădea măsura sa deplină, atitudinea sa era mai puțin sfântă. Nu se pot număra moscheile distruse de soldații săi, nici atrocitățile comise împotriva femeilor, bărbaților și copiilor musulmani.

În contextul conflictului fundamental care îi opunea pe șiiți și sunniți¹⁴⁸, poziția lui Timur Lenk a fost dictată de considerente politice. Uneori îi proteja pe primii, alteori pe ceilalți, în funcție de interesele sale. În orice caz, la Timur Lenk nu se regăsește acea fuziune a elementului de strategie cu cel religios, care îi însoțește pe marii comandanți protestanți: Mauriciu de Orania¹⁴⁹ și Gustav Adolf, regele Suediei, între alții, în Europa secolelor al XVI-lea – al XVII-lea. Triumful islamului în Asia Centrală a fost realitatea cu care s-au confruntat descendenții lui Timur Lenk, aceiași care au întors spatele spiritului de cucerire în favoarea culturii, științei și religiei.

Marile etape ale cuceririlor lui Timur Lenk

Este dificil să prezinți 35 de ani de lupte, de cuceriri și recuceriri neîncetate. Or, prezentarea cuceririlor lui Timur Lenk implică o enumerare fără de sfârșit de nume de bătălii, locuri, oameni și chiar popoare, iar lista părea de neterminat și cu atât mai mult cu cât, pentru publicul din Europa Occidentală, aceste nume nu înseamnă nimic. Ne propunem deci să evităm spectrul suprainformării, pentru a ne concentra asupra etapelor principale ale cuceririi timuride, mai precis campaniile din Iran, cele contra Hoardei de Aur, invadarea Indiei, înfrângerea mamelucilor și, pentru a termina, bătălia

fără de pereche de la Ankara, care a pus capăt campaniei din Anatolia. Toate acestea înseamnă o listă frumoasă.

Aceste evenimente au o oarecare logică cronologică, chiar dacă Timur Lenk a luptat aproape întotdeauna pe mai multe fronturi și trebuia să muncească pentru a termina opera, ceea ce făcea de fiecare dată. Căci dacă s-a spus că Timur Lenk trebuia să își refacă în mod sistematic campaniile militare, să nu uităm că toate victoriile sale la un loc au avut un preț și că mare parte dintre popoarele înfrânte au sfârșit definitiv. Este important să înțelegem obiectivele campaniilor sale, căci Timur Lenk părea interesat de exercitarea unei influențe care a impus imperiul său într-un teritoriu determinat.

Într-un fel, viziunea sa despre cuceriri este modernă: aceasta este apropiată, de exemplu, de ceea ce era politica SUA la începutul secolului al XXI-lea, cu toate rezervele pe care o astfel de comparație le implică. Folosind un termen modern, viziunea sa a fost imperialistă, fără a fi însă imperială. Aceasta ar fi mai degrabă „hegemonică”. Capacitatea de a reflecta asupra evenimentelor și de a-și impune voința în fața altora era mult mai importantă pentru el decât mărimea teritoriului stăpânit. Timur Lenk este, într-un fel, antiteza unui Leopold al Belgiei¹⁵⁰ a cărui cucerire a statului Congo (care a fost paradisul său privat) era legitimată din perspectiva politică europeană a epocii, dar total formală. De unde și alegerile sale în domeniul strategiei. Or, istoricii au dorit, în mod sistematic, să îl plaseze pe Timur Lenk în categoria cuceritorilor tradiționali.

Pentru a înțelege cuceririle lui Timur Lenk este necesar ca obiectivele sale să fie analizate cu precizie. Baza de acțiune era Transoxiana și întreaga sa viață a dorit să asigure liniștea acestui teritoriu. De aceea s-a lansat, imediat după preluarea puterii, în campaniile de cucerire din Mogolistan și Horezm, care erau vecine, refăcând astfel vechiul hanat ciagatai și totodată și legitimitatea proprie asupra popoarelor din stepă. Campania din Iran a fost deopotrivă economică și politică: pe acest teritoriu a constituit baza economică a imperiului său. Ca urmare, a preferat să păstreze intactă puterea politică a acestui obiectiv: influența psihologică, pe care a menținut-o asupra populațiilor și conducătorilor, trebuia să fie puternică. În acest scop, Timur Lenk a fost obligat să exercite o oarecare presiune, de aici repetarea campaniilor și masacrelor în acest teritoriu, ca și în toate punctele strategice (porturi și zone comerciale).

Se pierde foarte ușor din vedere faptul că Timur Lenk avea nevoie de armata sa pentru a lupta și că nu dispunea realmente de mijloace pentru a menține trupe de ocupație. Cuceririle sale au vizat spații sedentarizate, iar o politică reală de pacificare ar fi implicat resurse de care nu dispunea. Cu alte cuvinte, strategia războiului permanent s-a dovedit mai oneroasă decât o politică de pacificare eficientă. Timur Lenk, economistul, dornic să respecte bugetele alocate, era perfect conștient de acest lucru. Este sigur că îi plăcea să se războiască. Dar temperamentul său belicos nu trebuia să mascheze imperativele politico-economice care l-au ghidat toată viața în opțiunile sale în plan strategic.

În India și Anatolia – regiuni îndepărtate – scopul lui Timur Lenk a fost de a demonstra că era cel mai puternic. Campaniile sale au fost rapide, dar nu a încercat să exploateze victoria și din punct de vedere politic. În raport cu Baiazid, șocul a fost în principal psihologic: Timur Lenk a vrut să demonstreze că era stăpânul lumii musulmane. Odată obiectivul atins, le-a lăsat otomanilor posibilitatea de a se reface, opusul a ceea ce ar fi făcut un adevărat cuceritor. În raport cu Hoarda de Aur, Timur Lenk a încercat mai întâi să limiteze acțiunile adversarului său cel mai periculos pe plan militar, singurul care era capabil să amenințe integritatea imperiului său, înainte de a fi anihilat. Lupta contra mamelucilor a fost un amestec de strategii, căci reprezentau o forță militară considerabilă, iar teritoriul lor era important din punct de vedere economic și religios. Obligat să amestece aceste obiective, Timur Lenk a fost silit să fie mereu în luptă, mai ales că a delegat foarte puține sarcini fiilor și nepoților săi. Deoarece campaniile erau purtate din ce în ce mai departe de bazele sale de acțiune, a fost obligat să facă nenumărate drumuri dus-întors, pentru a menține ordinea în imperiu și pentru a-l proteja de invazii.

Dacă privim mai de aproape, aventura sa este cu atât mai remarcabilă cu cât se definește dincolo de planul imperial cu care eram obișnuiți și care se rezuma la cucerire, urmată de pacificare, o schemă simplă în raport cu marea strategie inventată de Timur Lenk. Iar noutatea, dacă aceasta nu este chiar concepția modernă despre putere a Timurizilor, uimește și chiar produce confuzii printre cei mai inteligenți. Căci René Grousset nu vede în campaniile lui Timur Lenk decât o succesiune illogică de raiduri la scară mare: „Expedițiile lui Timur Lenk erau neînsemnate, deoarece în raport cu Ginghis Han care, pe unde trecea, distrugea tot, Timur Lenk, în toate

campaniile sale, cu excepția celor din Horezm și Persia, părăsea teritoriul cucerit fără a rezolva problemele. [...] În aceste condiții, campaniile lui Timur Lenk «trebuiau să reînceapă mereu» și, de fapt, reîncepeau fără încetare. Astfel, în ciuda pregătirii minuțioase din punct de vedere strategic, în ciuda impecabilei execuții în plan tactic, campaniile prezentau, din perspectiva istoriei pur politice, un aspect puțin studiat, cea ce dădea impresia de haotic, mai precis de incoerență, fără alt interes decât personalitatea romantică a eroului”¹⁵¹. În mod ciudat, istoricul reia această teză fără a cunoaște logica lui Timur Lenk, regroupându-i campaniile, „din motive de claritate cronologică”, „plecând din Transoxiana pentru a ajunge la periferie”.

Deci, dacă urmărim cronologia epocii lui Timur, putem vedea că a început prin a-și asigura baza de acțiune, limitând amenințarea Hoardei de Aur, înainte de a o distruge. În același timp, a pus, în Iran, bazele economice ale imperiului său – astăzi am putea compara aceasta cu interesele petroliere ale unor state din Orientul Mijlociu, în special Iranul – și apoi și-a întins influența către zonele de periferie, în India și Anatolia.

Pentru o mai bună înțelegere, putem spune că Timur Lenk s-a apropiat, prin acțiunile sale, de cavalerii din Europa Occidentală, înainte de a-i dezvălui acesteia forța sa, folosind demonstrația pentru a dezvolta schimburi comerciale. Și mai mult, nu este nimic diferit de ceea ce se poate observa în politica americană sau sovietică din Războiul Rece, și anume că Timur Lenk nu avea rival și că sistemul politic pe care l-a instaurat pe seama decăderii mongolilor nu a vizat deloc un raport de echilibru de forțe. Și nu este vorba despre niciun imperiu, ci despre o zonă de influență. Una reală. Forța celui care controlează această zonă este imensă și putea face să pălească de invidie pe mulți împărați.

Deci imperiul lui Timur Lenk nu era cu adevărat așa ceva, iar conducătorul său nu a dorit el însuși să fie în fruntea unui imperiu. Am putea spune chiar că aventura sa are ceva revoluționar în ceea ce privește dorința de a dezvolta o nouă civilizație cu pretenții universaliste, ca și în relația sa ambiguă cu o ideologie, și anume islamul, cu care se identifica, fără a avea însă voința de a aplica principiile directoare ale acesteia.

Atunci cum se poate explica planul de cucerire al Chinei? A fost aceasta o expediție de pedepsire, precum cea împotriva lui Baiazid? Știm din relatarea lui de Clavijo, că Timur Lenk și energicul împărat al Chinei erau de mult la cuțite. A fost oare acesta ultimul vis al unui Timur Lenk dornic de a-și afirma posteritatea alături de Gînghis Han? A fost aceasta prelungirea logică a unei viziuni geopolitice care nu a încetat să extindă influența liderului ce nu a cunoscut niciun eșec militar? A fost acest din urmă adversar, adică China, cel care i-a învins pe toți ceilalți? A fost oare simbolul suprem al victoriei asupra sedentarilor? Deoarece expediția nu a izbutit, nu vom cunoaște niciodată adevăratele motive, care l-au animat pe Timur Lenk, la sfârșitul vieții, nici ceea ce spera de la o victorie militară asupra Chinei. Cu toate acestea, invazia din China părea să fie urmarea logică a acțiunilor unui om care rămăsese neînvins sau aproape neînvins pe câmpul de luptă.

Odată cu trecerea timpului, marea strategie a lui Timur Lenk a urmat o logică implacabilă. În ce măsură s-a gândit el la strategia preluării puterii? A evoluat această strategie pe etape, fiecare victorie fiind un nou episod al luptei purtate? Foarte probabil, Timur Lenk a avut, mai mult sau mai puțin, idee despre planurile sale de lungă durată. Planul s-a cizelat odată cu trecerea anilor, cu victoriile repurtate, precum și dificultățile întâlnite. Altfel, hazardul și-a jucat rolul: oare l-ar fi atacat Timur Lenk pe Baiazid dacă cel din urmă nu îl provoca? Ar fi invadat China mai devreme, dacă înfrîngea mai repede Hoarda de Aur? Sunt atâtea întrebări care rămân fără răspuns.

Indiferent cum a fost, Timur Lenk a reacționat cu prudență. Nu s-a expus niciodată cât timp nu și-a consolidat bazele de acțiune. De asemenea, a preferat să atace Iranul, înainte de a lupta cu Hoarda de Aur. Cât timp nu a eliminat amenințarea reprezentată de Tohtamîș, Timur Lenk a acționat cu prudență, pentru a nu se descoperi prea mult. Și, în sfârșit, înainte de a-și arunca toate forțele în luptă, Timur Lenk s-a mulțumit să ducă lupte contra Hoardei de Aur, fără a se lansa într-o campanie decisivă. În prezent, zeci de mii de persoane sunt folosite pentru a calcula, în birourile ministerelor, parametrii care permit unui stat să se angajeze într-un război, pe mai multe fronturi, pentru a nu-și pierde echilibrul vital. Timur Lenk a reușit singur, timp de 35 de ani, să mențină acest echilibru precar, luptând în stînga și în dreapta, determinînd, concomitent, natura campaniilor sale viitoare, dar și mijloacele de finanțare.

Operațiunile „externe” ale lui Timur Lenk au debutat odată cu ascensiunea sa la putere, după înlăturarea lui Hussein. Fără a pierde timpul, s-a angajat în refacerea vechiului hanat ciagatai. Baza sa de acțiune nu era încă solidă, iar forța militară era totuși limitată. I-au trebuit zeci de ani pentru a cucerii Mogolistanul la est și Horezmul la vest. Lupta a fost dificilă. Nu trebuie uitat ce s-a întâmplat în Transoxiana. În timp ce întorcea spatele unui adversar sau altul, a invadat Samarkandul. Într-un alt moment, aliații săi s-au răsculat. Între bătălii și campanii, Timur Lenk a negociat. Dar diplomația era precară, iar înțelegerile nu erau respectate. Campaniile s-au succedat, slăbind treptat forța inamicilor care au fost măcinați de lupte interne.

În 1379, conform cronicii Zaf er Name, Timur Lenk a reacționat la provocarea unuia dintre adversarii săi, Yusuf Sufi, stăpânul Horezmului, a cărui fiică, Khanzade, se căsătorise cu Djahangir, fiul cel mare al lui Timur Lenk. Yusuf Sufi a fost încolțit în orașul Urgenci (situat la sud-est de Marea Aral, pe teritoriul actualului stat Uzbekistan) de trupele lui Timur Lenk. Yusuf Sufi a propus un duel. Timur Lenk a acceptat, în ciuda sfaturilor celor apropiați. Suit pe cal de către oamenii săi, Timur Lenk l-a înfruntat singur pe Yusuf. Conform cronicii, „și-a pus platoșa lejeră, s-a încins cu sabia, și-a pus scutul de umăr, s-a suit pe cal, purtând coiful regal, și a pornit către oraș. Încredințându-se forței divine, a ajuns la marginea unui șanț, de unde l-a chemat pe Yusuf să se măsoare în luptă cu el. Dar, Yusuf, preferând viața onoarei, nu a dat niciun răspuns”. Timur Lenk, care se afla singur în fața orașului fortificat, în fața arcașilor uimiți ai inamicului, ar fi spus: „Cel care își încalcă cuvântul de onoare, își pierde viața”. Într-adevăr, după câteva luni, Yusuf a murit de boală. Legenda despre Timur Lenk s-a consolidat. Cât despre cavaleria lui Timur Lenk, a invadat țara, a prădat teritoriile căzute în mâna lui Timur Lenk și i-a masacrat pe locuitorii de la Urgenci, unul dintre primele orașe pentru care, precum se știe, nu s-a oprit din drum¹⁵².

În ceea ce privește Mogolistanul, strategia lui Timur Lenk se înscrie în rândul campaniilor defensive pe care le-a purtat în Transoxiana. Urmare a înfrângerilor suferite, hanul mongol a fost înlocuit, iar țara a căzut pradă anarhiei politice. Oricum, a fost nevoie de câteva campanii pentru ca Timur Lenk să-l reducă la tăcere pe vecinul său. Supunerea Mogolistanului, care era vitală pentru „securitatea națională” al lui Timur Lenk, a constituit o prioritate în primii ani ai cuceririlor. În fața unui adversar viclean, precum Kamar el-Din, Timur Lenk și-a rafinat strategia din campanii. Învățămintele

sale au fost foarte utile în războiul împotriva Hoardei de Aur. Purătate în regiuni abrupte, în special în munții de la nord de lacul Issik-Kul (în Kirgizia și Kazahstanul de astăzi), războaiele din Mogolistan s-au purtat de-a lungul deceniului al optulea al secolului al XIV-lea și mai târziu. În 1375, Timur Lenk a reușit să nu fie luat prizonier, în cursul unei ambuscade provocată de adversarul său.

În același timp, Timur Lenk a încercat să oprească amenințarea pe care părea să o reprezinte rivalul lui Kamar el-Din, și anume Khizr Hoja. Acesta din urmă, care era un moștenitor al ciagatailor, se suise pe tronul mongol în 1390, după ce Kamar dispăruse și i se pierduse urma pentru totdeauna în munți, unde era urmărit de către Timur Lenk. A fost încheiată o pace și, în 1397, Timur Lenk s-a căsătorit cu fiica lui Khizr Hoja, pe nume Tukul-Khanum, înainte de a porni campania din India, în anul următor.

[123 Alexandr Vasilievici Suvurov \(1729–1800\) – general rus \(n. tr.\).](#)

[124 Francisc I de Habsburg \(1768–1835\) – ultimul împărat al Sfântului Imperiu Romano-German \(1792–1806\), primul împărat al Austriei 1806–1835 \(n. tr.\).](#)

[125 Autorul se referă la Gînghis Han \(n. tr.\).](#)

[126 David Nicolle, The Age of Tamerlane, Wellingborough, UK, 1990, pp. 21–22.](#)

[127 Carl von Clausewitz \(1780–1831\) – general și strateg prusac \(n. tr.\).](#)

[128 Antoine Henri, baron de Jomini \(1779–1869\) – general și scriitor elvețian de origine italiană \(n. tr.\).](#)

[129 Maximilien de Robespierre \(1758–1794\) – om politic francez. Figură importantă în cadrul Revoluției franceze 1789–1794 \(n. tr.\).](#)

[130 Louis de Saint - Just \(1767–1794\) – om politic francez. Figură importantă în cadrul Revoluției franceze 1789–1794 \(n. tr.\).](#)

[131 Jean - Paul Roux, op. cit., p. 294.](#)

132 David Nicolle, op. cit., p. 20.

133 Amin Maalouf, op. cit., p. 49.

134 Idem, p. 48.

135 La Route de Samarcande, op. cit., p. 179.

136 Pol Pot (1963–1998) – lider al khmerilor roșii din Cambodgia (n. tr.).

137 Aubin, op. cit., p. 108.

138 Derviş – călugăr (cleric) musulman (n. tr.).

139 Aubin, op. cit., p. 95.

140 Această practică a avut un precedent, în anii 1340, tot în orașul Herat. Vezi Aubin, op. cit., p. 118.

141 Autorul se referă la masacrul săvârșit, în 1937, de către trupele japoneze, atunci când au cucerit orașul chinez Nanking (n. tr.).

142 Genocidul din Ruanda desemnează masacrarea, în vara anului 1994, a aproximativ 800 000 – 1 000 000 de etnici tutsi și etnici hutu moderați, de către două miliții hutu, Interahamwe și Impuzamugambi, în urma revoltei populației hutu împotriva etniei tutsi (n. tr.).

143 Jean Aubin, op. cit., p. 121.

144 Idem, pp. 21–22.

145 Legea sfântă la musulmani (n. tr.).

146 Casa islamului la musulmani (n. tr.).

147 Casa războiului la musulmani (n. tr.).

148 Principalele orientări din religia islamică (n. tr.).

149 Mauriciu de Orania Nassau (1567–1625) – stadthouder al Țărilor de Jos (1585–1625) și comandant al armatei olandeze în lupta contra Spaniei (n. tr.).

150 Leopold al II - lea (1835–1909) – rege al Belgiei 1865–1909 (n. tr.).

151 Grousset, op. cit., p. 497–498.

152 Oricum, există îndoieli cu privire la această întâmplare și este posibil ca masacrele menționate să fi avut loc puțin mai târziu, către 1388. Vezi J. - P. Roux, op. cit., p. 82.

Marile cuceriri

Este întotdeauna un avantaj în faptul că un cuceritor îi urmează pe alții.

Cuceririle unor teritorii devin mult mai ușoare în măsura în care sunt mai frecvente.

A. DE TOCQUEVILLE

Campaniile din Iran și Irak

Campaniile militare din Iran au urmat imediat după războaiele din Horezm și Mogolistan și după toate incursiunile care, precum toate operațiunile militare ale lui Timur Lenk, reîncepeau mereu. Cu toate acestea, putem afirma că, după un deceniu de lupte, Timur Lenk și-a atins obiectivele în Horezm și Mogolistan, ceea ce i-a consolidat statutul politic în Transoxiana, aflându-se în fruntea unui puternic aparat militar, gata să purceadă la cuceriri. Fiii săi au crescut și s-a conturat un anturaj fidel lui Timur Lenk, care cuprindea generali de mare calitate, dintre care cei mai mulți aveau să îl însoțească de-a lungul aventurii sale. Transoxiana atrăgea numeroși oameni dornici să se alăture proiectului timurid. Samarkandul a devenit un oraș cosmopolit, centru cultural, religios și intelectual din Asia Centrală, cu care doar Heratul putea să rivalizeze, apoi să îl înlocuiască, prin urmașii lui Timur Lenk.

Între timp, marea strategie al lui Timur Lenk a căpătat formă, cu doi poli distincți de activitate, dar legați indisolubil între ei: politica și războiul. În domeniul politic, a reușit să stăpânească ulusul ciagatailor, al cărui stăpân de necontestat era. Având o sarcină complexă, într-o țară caracterizată de o

putere descentralizată, aflată în mâinile unor indivizi geloși, Timur Lenk și-a atins scopul cu ajutorul războaielor neîncetate pe care le-a desfășurat vreme îndelungată. De acum înainte, țara stăpânită de ciagatai a devenit un aparat militar gigantic aflat la dispoziția sa: cucerirea a dus la menținerea puterii sale în cadrul ulusului ciagatailor. Această dinamică a determinat în mod natural continuarea războiului permanent, de care Timur Lenk nu se putea despărți decât prin înfrângere sau moarte. Beatrice Forbes Manz a sintetizat astfel această strategie: „Timur Lenk nu a realizat siguranța noii sale ordini prin intermediul unei structuri noi, ci prin intermediul unor uneltiri constante și mișcări similare cu activitățile sale în sânul ulusului ciagatai”¹⁵³.

Cucerirea propriu-zisă, mai precis războiul în afara teritoriului ciagatai, nu a vizat stepa mongolă – în care Timur Lenk a investit mai târziu – ci sudul, către marea civilizație din zonă, Persia. Desigur, Persia din secolul al XIV-lea nu era cea a lui Darius, dar semnificația sa culturală, economică și chiar politică nu era de neglijat și faima sa a rămas uriașă. Pentru turco-mongolul Timur Lenk aceasta era o bijuterie a cărei strălucire fascina și nu înceta să fascineze.

De la finele deceniului opt al secolului al XIV-lea, Timur Lenk a început să facă raiduri din ce în ce mai adânci în teritoriul iranian, deci la sud-vest de Transoxiana, în Afganistanul, Turkmenistanul și Iranul de astăzi. Acest spațiu, contrar celui cucerit de Ginghis Han, era divizat și dădea naștere la numeroase disensiuni între cei ce stăpâneau zona. Regiunea nu era mai puțin omogenă din punct de vedere cultural, deoarece îi pune în lumină, în special, pe afgani și pe perși. Nu exista niciun fel de solidaritate culturală sau politică ce ar fi permis unirea acestor popoare împotriva invaziei turcilor sau mongolilor. Așa cum a procedat atunci când a cucerit puterea în Transoxiana, apoi în Horezm și în Mogolistan, Timur Lenk a fost extrem de prudent înainte de a porni în campaniile sale. A început prin a delega puterea șahului Miran, înainte de a se impune el însuși în teatrul de luptă.

Zona răsăriteană a Iranului era dominată de trei forțe: kartizii din Herat, sarbadarii din Sarbadars și de tribul Bjuan-i Kurban din Tus. Timur Lenk a hotărât să îi atace succesiv pe adversarii săi, astfel încât să nu lase Transoxiana fără apărare. Știind că niciuna din cele trei forțe menționate nu

va sări în ajutorul celorlalte, a putut acționa în mod metodic. Disensiunile interne din Khorasan, zonă de mare importanță, i-a determinat pe unii stăpâni feudali să facă apel la Timur Lenk. Astfel, stabilise contacte cu această zonă și putea spera să primească ajutoare. Sarbadarii, dintre care o ramură trăiau la Samarkand, s-au înțeles cu Timur Lenk, în orașul menționat anterior. Timur Lenk putea deci spera să găsească un teritoriu în care să se înțeleagă cu verii săi din Sarbadars, pentru puținul pe care îl reprezenta atunci autoritatea sa.

Orașul Herat a fost prima țintă a Timurizilor. A încercat să reziste, dar a fost repede cucerit. Șahul Miran a avut, probabil, ideea cu piramida de cranii, deoarece Heratul suferise această umilire cu câțiva ani în urmă, atunci când fusese vorba despre „minaretele de cranii”. A fost ceva aparte în inițiativa șahului Miran? Era o nebunie din partea unuia deja cunoscut pentru cruzimea sa? A fost, dimpotrivă, un prim pas către o strategie teroristă care caracterizează episodul reprezentat de Timur Lenk și urmașii săi? Putem presupune că șahul Miran nu a anticipat consecințele psihologice ale acțiunii sale barbare față de ceilalți adversari. Tactica s-a dovedit mereu eficace, căci emirul de Sarbadars a capitulat fără luptă, pentru a se alia cu Timur Lenk, rămânându-i alături până la moarte. Este adevărat că, între timp, ultimul element al triumviratului, Ali Beg, conducătorul tribului Bjuan-i Kurban, a fost spulberat de armata lui Timur Lenk (1382), după ce a ales să reziste, atunci când acesta s-a reîntors la Samarkand, la moartea fiicei sale, Eke Beki – eveniment care l-a copleșit de durere pe cel care era foarte apropiat de familia sa, cu precădere față de femei, surori, soții și fiice. Orașul Sarbadars a fost cruțat și s-a bucurat de o oarecare autonomie pentru o lungă perioadă. Un alt oraș din Khorasan, care purta numele de Sarbadars și respectiv Isfizar, a fost distrus de armatele lui Timur Lenk și istoricii au crezut multă vreme că era vorba despre orașul cu același nume menționat mai sus și că Timur Lenk nu și-a ținut cuvântul de a-l cruța. Într-un alt oraș, tot cu numele de Sarbadars, Timur Lenk a ordonat ca prizonierii să fie zidiți de vii în turnuri.

După distrugerea orașului Sarbadars / Isfizar, Timur Lenk a continuat lupta și a atacat regiunea Sistan. În mai puțin de cinci ani, a cucerit Mazandaran, o bună parte din Khorasan și Sistanul. Zarendj, capitala Sistanului, a fost în întregime devastată. Conform cronicii Zafer Name, Timur Lenk „a ucis

locuitorii, bărbații, femeile, tinerii și bătrânii, de la bătrânii de 100 de ani până la pruncii din leagăn”. Cu această ocazie a distrus sistemul de irigație care alimenta deșertul. „Când a ajuns pe malul râului Hilmend, a distrus digul, zis al lui Rustem, și nu a mai rămas niciun vestigiu din acea lucrare veche”. După Sistan, Timur Lenk a cucerit Kandaharul (1383) și s-a debarasat de conducătorul Mazandaranului, pe nume Emar Wali, care îi dăduse fiul să îl însoțească, totodată distrugând capitala Asterabad și pe locuitorii acesteia. Campaniile lui Timur Lenk din Persia au fost completate cu Războiul de trei ani (1386–1388), Războiul de cinci ani (1392–1396) și de o manieră efemeră, cu războiul zis de „șapte ani”, care a început în 1399. De fapt, Timur Lenk nu a încetat să invadeze Persia care, precum alte zone, a capitulat sub loviturile sale repetate.

Precum și în alte ocazii, a folosit un pretext neverosimil pentru a întreprinde campania sa cea mai sângeroasă: atacul tâlharilor asupra pelerinilor. Represaliile nu au întârziat să apară și tâlharii au fost izgoșiți din munți. În mod logic, Timur Lenk a forțat nota, mai întâi către Azerbaidjan (1386), al cărui rege, Bagrat al V-lea, a fost cruțat doar pentru că a promis că se va converti la islam. Fiind o regiune muntoasă, Georgia a rezistat, dezlănțuind lupta de gherilă, ceea ce a pus în dificultate cavaleria. Dar Timur Lenk era prea puternic și georgienii au capitulat și au suferit masacrele obișnuite, foarte sângeroase de această dată. Apoi a venit rândul turkmenilor și, în sfârșit, cel al Armeniei. La Van, care a rezistat câteva săptămâni, în comparație cu Erzurum, care a capitulat în 24 de ore, Timur Lenk i-a masacrat pe locuitori, dărâmând zidurile peste ei.

După aceasta, a atacat Persia, dar între timp Tohtamîș a întreprins și alte acțiuni militare. Și, încă odată, a fost un pretext – tratamentul inadecvat acordat ambasadorilor săi – care a justificat invazia în Persia stăpânită de dinastia Mosaferidă. Timur Lenk și-a mobilizat toată armata pe care a forțat-o să mășăluiască 1 500 km până la Ispahan, supunând pe drum și Hamandan. Frumosul oraș Ispahan și-a deschis porțile, în urma unei capitulări negociate. Din nefericire, s-a răspândit un zvon cum că un soldat al lui Timur Lenk a violat o femeie. Populația s-a răsculat și a ucis câteva sute de soldați. Timur Lenk a ripostat, organizând un masacru sistematic, după ce i-a pus la adăpost pe fruntașii orașului, pe meșteșugari și intelectuali. Odată distrus Ispahanul, Timur Lenk s-a îndreptat către Shiraz,

care și-a deschis și el porțile. Se pare că acum l-a întâlnit Timur Lenk pe marele poet persan Hafiz (1325–1390). În acest moment a trebuit să se întoarcă în Transoxiana, care era atacată la rândul său, și nu a mai revenit în Persia până în 1392.

Prizonier legat. Brațul și gâtul îi sunt prinse într-un jug de lemn. (Secolul al XVI-lea. Muzeul Topkapî, Istanbul)

Timur Lenk a fost nevoit să recucerească unele teritorii cucerite anterior. A doua campanie din Persia a debutat, ca și prima, prin alungarea tâlharilor din regiunea Luristan. A trecut încă o dată prin Mazandaran, încercând să-i silească pe șiiții ismailiți să treacă la sunniți (ismailiți înființaseră secta Asasinilor, care fusese decimată de mongoli, dar lăsase o moștenire importantă). În Iran, șahul Mansur, din dinastia Mosaferizilor, reușise să preia puterea și controlul la Shiraz și Ispahan, după ce le scosese ochii propriilor veri. Confruntarea dintre Timur Lenk și Mansur a avut loc în apropiere de Shiraz, în mai 1393. Mansur și-a surprins adversarul, înainte ca acesta să ajungă la Shiraz. Atacând frontal, a reușit să străpungă forțele lui Timur Lenk.

Ajuns față în față cu Timur Lenk, se pare că Mansur a reușit să îi dea câteva lovituri de sabie, ceea ce a făcut să-i cadă casca. Șahul Rokh, tânărul fiu al lui Timur Lenk, în vârstă de 17 ani – cel care avea să îi fie urmaș – a intervenit el însuși, ucigându-l pe Mansur, capul acestuia rostogolindu-se la picioarele tatălui său. Conducătorul fiind mort, armata persană nu a putut rezista armatei lui Timur Lenk, mult superioară și mobilizată de curajul acestuia și de victoria sa în fața lui Mansur.

Viața lui Timur Lenk s-ar fi putut încheia în acest moment, dacă sabia lui Mansur ar fi lovit cu câțiva centimetri mai sus sau mai jos. Dar coiful a rezistat și Timur Lenk a supraviețuit acestei campanii, care s-a terminat prin intrarea sa triumfală în capitala Mosaferizilor. Mansur centralizase puterea în Persia. După ce i s-a tăiat capul – în sensul real al expresiei – Imperiul Persan s-a prăbușit în fața turco-mongolului Timur Lenk. Anecdota despre Timur Lenk care se juca folosind sabia lui Mansur a contribuit, o dată în plus, la legenda conform căreia acesta era protejat de forțe divine.

Timur Lenk a organizat festivități la Shiraz, care au durat o lună, înainte de a relua campania împotriva Ispahanului, apoi Hamadanului, unde și-a instalat curtea. Armata sa a fost din nou angrenată în operațiuni de pacificare împotriva nomazilor turkmeni, apoi s-a îndreptat către Bagdad, în Irak (la vest de Ispahan și la sud-vest de Hamadan, la o distanță relativ apropiată), care era controlat de un oarecare Ahmed Djelair, descendent mongol din dinastia Djelairizilor, care s-a predat fără a opune rezistență.

Timur Lenk a cucerit și alte orașe de mai mică importanță, ca de exemplu în Kurdistan – unde a murit fiul său, șeicul Omar, înainte de a porni din nou către Georgia care se afla în plină răscoală (1394). În anul următor, georgienii l-au înfrânt pe șahul Miran, dar Timur Lenk l-a răzbunat patru ani mai târziu. De această dată a distrus bisericile georgiene (1403), precum și câteva sute de sate. Timur Lenk a dovedit o feroare fără pereche în a-i masakra pe georgieni, care se poate explica, poate, prin „mila ce venea din Coran”¹⁵⁴. De fapt, considera războaiele sale din Georgia un fel de război sfânt¹⁵⁵. Dar teroarea nu are limite și Timur Lenk a consumat la fel de multă energie masacrându-i pe musulmani. Ca întotdeauna, războiul contra creștinilor a fost doar un pretext pentru campania sa de teroare care a însoțit „marea strategie”.

Timur Lenk a revenit în zonă, într-o perioadă activă a vieții sale, în timpul căreia a avut de luptat cu două mari puteri musulmane, mamelucii și otomanii. Deși îmbătrânise puțin, nu a pierdut din energia, ambiția și plăcerea de a purta un război. După cum a revenit de câteva ori în Georgia, la fel s-a reîntors în Irak, unde Ahmed Djelair se răsculase, atacând pe guvernatorul pe care Timur Lenk îl instalase la Bagdad. În primăvara lui 1401, a condus personal asediul Bagdadului, care a durat 40 de zile, după care populația a fost masacrată, iar orașul parțial distrus, inclusiv fortăreața (la 10 iulie). În timp ce Timur Lenk lupta contra otomanilor, Ahmed Djelair a revenit, având sprijinul conducătorului turkmen, Qara Yusuf. Dar acesta l-a alungat din Bagdad, care a intrat sub controlul său, înainte ca Abu Bakr, nepotul lui Timur Lenk să intervină. Cei doi s-au regăsit în închisoare, apoi Ahmed a revenit la Bagdad, după care a fost înfrânt de Qara Yusuf, de data aceasta definitiv, și apoi executat, iar turkmenii, prin intermediul fiului lui Yusuf, au preluat controlul orașului în 1411.

Războiul împotriva Hoardei de Aur

În termeni strict militari, războiul împotriva Hoardei de Aur a constituit, probabil, apogeul aventurii lui Timur Lenk. Acest război sau mai precis aceste războaie, căci au fost mai multe, au ocupat un loc aparte în strategia lui Timur Lenk. În general, au avut un caracter defensiv, în comparație cu

alte conflicte în care Timur Lenk s-a implicat, căci teritoriul Hoardei de Aur nu a prezentat interes pentru el. De fapt, lupta a început-o Tohtamîş, nu Timur Lenk. Indulgenţa de care a dat dovadă cel din urmă a dus la prelungirea conflictului, ceea ce a condus la dispersarea forţelor, a resurselor şi la pierdere de timp. Fapt rar pentru Timur Lenk, strategia pe care a utilizat-o pentru a-l impune pe Tohtamîş în fruntea Hoardei de Aur s-a întors împotriva sa şi dacă nu ar fi fost un mare comandant militar, ar fi dus la distrugerea sa.

Arcaș mongol (Secolul al XVI-lea. Miniatură persană. Muzeul Topkapî, Istanbul)

Totul a pornit de la dorința lui Timur Lenk de a-și proteja domeniile din Transoxiana, apoi în ansamblul ulusului ciagatai, dar și Horezmul și Mogolistanul, care erau supuse. L-a acceptat Timur Lenk pe Tohtamîș din respect pentru un moștenitor autentic al lui Gînghis Han sau dintr-un simplu

calcul politic? Pentru istoricul H.R. Roemer, a doua ipoteză se impune în fața celei dintâi¹⁵⁶. Aceasta pare plauzibilă, chiar dacă umbra lui Gînghis Han nu dispăruse cu totul din mintea lui Timur Lenk. Se știe că tânărul Tohtamîș a găsit refugiu la Timur Lenk atunci când era încolțit de adversarii săi, în timpul unei lupte pentru putere, care ne amintește de cea pe care a purtat-o Timur Lenk în Transoxiana. Susținând un viitor aliat de la nord de statul pe care îl stăpânea, Timur Lenk a sperat să-și protejeze hotarele cu stepa mongolă, care părea că nu îl interesează prea mult. Din documentele de epocă reiese că Timur Lenk a avut o oarecare afecțiune față de Tohtamîș, pentru care a fost un fel de naș politic. Nimic nu lasă să se înțeleagă că afecțiunea a fost reciprocă. În alte ocazii, Tohtamîș s-a arătat interesat de raportul cu Timur Lenk, dar, atunci când a apărut ocazia, a mușcat mâna care l-a hrănit. Din nefericire pentru el, această mână, care la un moment dat i-a fost întinsă, a rămas o mână de fier care nu s-a lăsat pur și simplu devorată.

Hoarda de Aur, la un moment dat cunoscută sub numele de Hoarda Albastră (care cuprindea Hanatul Kipciak, de la numele conglomeratului de nomazi turci supuși de către mongoli), a fost întemeiată de Batu, nepotul lui Gînghis Han și fiul lui Joci, a cărui iurtă era lucrată cu fir de aur, de unde se pare că rușii au dat numele clanului său (călătorul Guillaume de Rubrouck menționează interesul lui Batu Han pentru aur și nestemate). Întemeiată în 1236, Hoarda de Aur se întindea din estul Europei până în Siberia, cuprinzând Rusia și Ucraina. După ce a traversat Polonia și Ungaria (1241), hanul Batu a ajuns în Silezia – un corp expediționar se apropiase chiar de Viena – când a aflat de moartea lui Ogodei¹⁵⁷. După moartea hanului Batu și mai ales a succesorului și fratelui său, Berke, Hoarda de Aur s-a scindat în câteva hanate rivale, dar, în ciuda tuturor greutăților, a supraviețuit, grație alianței sale cu mamelucii. De fapt, Berke s-a convertit la islam și a afirmat că face parte din familia musulmană și nu din cea mongolă. În această calitate, a luptat cu Hulagu, ilkhan¹⁵⁸ al Persiei, căruia i-a adus o mare înfrângere (1236). În 1295, ilkhanii din Persia, conduși de Gazan, s-au convertit și ei la islamism, în timp ce ciagataii s-au turcizat și islamizat. Între Hoarda de Aur și hanatul ciagatailor, Hoarda Albă, mult mai modestă, a jucat un rol minor în luptele pentru putere și cele dintre mongoli, care s-au desfășurat în cursul secolului al XIV-lea. Orda, fratele vitreg al lui Batu și Berke, a fost primul conducător. Moștenitorul, al șaptelea han al Hoardei

Albe, pe nume Oros (1361-1377), a fost abordat de unul dintre prinții săi, nepot sau văr, conform surselor istorice (poate descendent al unui alt frate al lui Batu, Tuqai Temur) însuși Tohtamîș, tânăr ambițios, gata de orice pentru a prelua puterea în Hoarda Albă, mai ales că, între altele, se pare că tatăl său fusese asasinat de Oros.

Tohtamîș a cerut sprijinul viitorului stăpân al Transoxiane. Ideea era bună: Timur Lenk a fost omul momentului și legitimitatea sa, atâta timp cât nu se lega de Ginghis Han, era ca și inexistentă. Deoarece Oros pretindea stăpânirea asupra Hoardei de Aur, Timur Lenk dorea să distrugă acest potențial adversar. Astfel, l-a primit cu brațele deschise (către 1376) pe acest descendent autentic al lui Ginghis Han, oferindu-i un teritoriu protejat, la frontiera dintre Transoxiana și Hanatul Hoardei Albe, pe râurile din ținutul Sâr-Daria, pe teritoriul actualului stat Kazahstan, cu trei orașe: Otrar, Sabran și Sigrak. Numaidecât, Oros și-a atacat rivalul căruia îi lipseau mijloacele de apărare. Tohtamîș s-a întors la Timur Lenk care l-a instalat la Sabran. Dar totul a fost, încă o dată, în zadar.

A treia tentativă a fost reușită. Este adevărat că, de această dată, Timur Lenk s-a implicat personal în acțiune și l-a alungat pe Oros în stepă. Fiii acestuia au intrat și ei în luptă dar, în final, au cedat. Tohtamîș era noul stăpân al Hoardei Albe (1378). Dar deoarece Timur Lenk stăpânea hanatul ciagatailor, Tohtamîș a dorit să refacă vechiul Hanat Joci, deci să stăpânească și Hoarda de Aur, pentru a împlini visul pe care Oros nu l-a realizat din cauza lui Timur Lenk. Stăpânul Hoardei de Aur, hanul Mamai se afla atunci în luptă cu feudații din Rusia. Tohtamîș a profitat de aceasta pentru a-l ataca și a-l înfrânge la malurile râului Kalka (aproape de Marea Azov și de orașul Mariupol, la frontiera dintre Rusia și Ucraina), acolo unde Subotai și Jebei, generalii lui Ginghis Han, obținuseră o victorie zdrobitoare asupra rușilor (1223). După ce a preluat controlul asupra Hoardei de Aur, Tohtamîș a refăcut hanatul lui Kipciak, același pe care îl stăpânise fiul vitreg al lui Ginghis Han. Pentru a-și afirma drepturile asupra moștenirii lui Ginghis Han, Tohtamîș a profitat de avântul pe care îl luase, pentru a se repezi către Moscova, unde a pătruns, la 26 august 1382, după ce a incendiat orașul și a masacrat populația, în cel mai pur stil timurid. Moștenitor al lui Ginghis Han și fiu spiritual al lui Timur Lenk, Tohtamîș a cunoscut un parcurs asemănător cu cel al protectorului său, scăpând de

controlul acestuia care, dorind să slăbească cele două state ale mongolilor, denumite și hoarde, nu a reușit decât să le unifice sub conducerea unui lider mai puternic decât Oros sau hanul Mamai. Timur Lenk, care pe câmpul de luptă nu avea rival, și-a demonstrat încă o dată slăbiciunile sale în plan politic.

În acest spațiu al mongolilor, unde a obținut o serie de victorii importante, militare și mai ales politice, Tohtamîș dorea acum să se debaraseze de un adversar incomod și ilegal în ochii săi. Timur Lenk, care la rândul său a refăcut hanatul ciagatailor, nu era un urmaș al lui Ginghis Han și părea ca un uzurpator, de care Tohtamîș încerca să se repropie, pentru a reface puțin câte puțin imensul imperiu al predecesorului său. Dacă ambițiile imperiale ale lui Timur Lenk erau ambigue, cele ale lui Tohtamîș nu erau la fel. Adevăratul moștenitor politic al lui Ginghis Han era Tohtamîș. Politician fin, strateg remarcabil și războinic redutabil, Tohtamîș nutrea ambiții fără margini și avea mijloace să le realizeze.

Mai mult decât Timur Lenk, Tohtamîș avea potențialul de a trece prin foc și sabie fostul teritoriu al mongolilor, înainte de a reface imperiul distrus. În general, avea mai multe atuuri decât Timur Lenk, pentru a domni în spațiul stăpânit altădată de iluștrii săi predecesori. Singurul obstacol, dar nu cel din urmă, de care s-ar fi ocupat, era Timur Lenk. Acesta, care veghease asupra copilăriei lui Tohtamîș, a fost cel care l-a distrus, împiedecându-l totodată să își îndeplinească ambițiile și să intre în istorie pe ușa din față. Și ca o jignire supremă, numele lui Tohtamîș nu a supraviețuit decât grație celui căruia i-a furat gloria.

Tohtamîș l-a atacat pe Timur Lenk în cursul anului 1387. Acesta se odihnea după campania sa dificilă din Georgia. Cronicile consemnează că a fost surprins de acest atac departe de bazele sale de aprovizionare. Poate așa a și fost. Ideea este că în acest timp lăsase descoperită apărarea Transoxianeii. Totuși, afirmarea lui Tohtamîș, pe care îl protejase, nu putea decât să îl îngrijoreze. Dar poate că Marele Emir credea că prietenul său se mulțumea cu întinsele spații din stepa mongolă și din Rusia. Poate se gândea în mod naiv că Tohtamîș îi era recunoscător pentru sprijinul pe care i-l acordase în momentele dificile. O astfel de naivitate ar părea deplasată în contextul politic din aceea perioadă, în Asia Centrală, dar oare așa să fi fost? Timur

Lenk, care întotdeauna a reacționat în aceeași manieră ca și Tohtamîș, s-a văzut confruntându-se cu o nouă problemă, dar oare, de această dată, chiar din partea protejatului său? Oricum, în epocă, dorința de putere rivaliza cu duplicitatea rafinată de care dădeau dovadă toți conducătorii și претенdenții politici, într-un context în care posibilitățile de a cucerii puterea și teritorii noi erau infinit mai mari, dar unde, totodată, securitatea și viața celor sus puși era de o precaritate proporțională cu puterea sau ambițiile lor.

Oricum a fost, cu un an înainte, Timur Lenk anexase Azerbaidjanul care, după doi ani, a fost invadat de Hoarda de Aur. Cu această ocazie, mongolii din stepă l-au înlăturat rapid pe Ahmed Djelair, care a preluat rapid teritoriile cucerite de Tohtamîș. Pentru prima dată, Tohtamîș și Timur Lenk s-au confruntat pe același teritoriu. Poate că aceasta este semnificația simbolică a celor scrise în cronică: Timur Lenk se afla la vânătoare când a aflat că Tohtamîș urma să îl atace...

Tohtamîș a înaintat către Azerbaidjan cu o armată puternică; ea reunea, conform cronicii, numeroși prinți din familia lui Ginghis Han. Ne imaginăm această armată sigură pe sine, mergând să-l distrugă pe acel „turc” uzurpator, pentru a reface imperiul marelui Ginghis Han.

Numaidecât, Timur Lenk a trimis avangarda pentru a opri înaintarea inamicului. Dar forțele sale erau insuficiente pentru a spera să respingă Hoarda de Aur. Șahul Miran, anunțat de tatăl său, a sosit cu un corp expediționar important și a reușit să refacă echilibrul. Tohtamîș, văzând că efectul surpriză nu a avut rezultatul scontat, a preferat să se retragă. În tradiția mongolilor, retragerea nu era considerată, precum în Europa Occidentală, un semn de slăbiciune, ci un mijloc de a reface raportul de forțe în favoarea celui care a inițiat-o.

Timur Lenk a înregistrat o primă victorie, dar nu pe cea decisivă. Era clar că Tohtamîș nu se va opri aici. Era conștient că, cruțând viața generalilor capturați de șahul Miran, ar fi putut tempera avântul adversarului său, decât să îl provoace în vederea unei lupte viitoare. Probabil că a gândit pe termen lung, evitând să-i înstrăineze pe generalii care, într-o bună zi, puteau intra în serviciul său. A jucat întotdeauna rolul părintelui binevoitor față de Tohtamîș, un rol umilitor pentru cel care se considera urmașul lui Ginghis Han și al lui Joci. De aceea, i-a trimis înapoi pe prizonieri cu avutul și caii

lor și, conform cronicii șerifului el-Din, le-a spus: „Cum se face că un prinț, pe care l-am considerat precum fiul meu, s-a angajat fără niciun motiv în luptă și a produs nenorocirea a mii de musulmani? Să se abțină în viitor de la acțiuni așa de puțin convingătoare, să respecte aiudoma tratatele și să nu deschidă vechile răni”. Ipocrizia acestor vorbe va fi apreciată mai târziu. De partea cealaltă, este lesne de înțeles furia lui Tohtamîș.

De fapt, conducătorul Hoardei de Aur a decis, câteva luni mai târziu, la sfârșitul toamnei anului 1387, să dea o lovitură de pumnal chiar în inima Transoxianeii, amenințând Samarkandul.

Tohtamîș a lăsat să treacă primăvara și vara, pentru a încheia alianțe cu Mogolistanul, desigur, iar aparatul său militar să se consolideze. Probabil că aceasta a fost cea mai bună armată pe care un conducător mongol a izbutit să o strângă vreodată. Cât despre Timur Lenk, acesta s-a refăcut la Shiraz, în urma campaniilor sale victorioase din sudul Caucazului și din Persia.

Ca urmare a noii ofensive, fiul lui Timur Lenk, șeicul Omar, rămas în Transoxiana, a fost nevoit să fugă din calea invadatorilor mongoli care asediau Bukhara. Această lovitură l-a afectat pe Timur Lenk. Trebuia să restabilească situația neîntârziat. A părăsit Shirazul și trupele sale au mărșăluit, avansând în timp record, pentru a-și surprinde adversarul. Generalii convocați de Timur Lenk l-au sfătuit să apere punctele strategice și să aștepte primăvara pentru a declanșa contraofensiva. Armata sa, obosită după campaniile neîncetate, avea nevoie de refacere, în special în ceea ce privea caii. Timur Lenk a ascultat sfaturile generalilor săi, dar ca urmare a consiliului de război, a decis să atace fără a mai aștepta: poate sfatul acestora i-au dezvăluit adevăratele intenții ale lui Tohtamîș. Din acest motiv sau poate un altul, Timur Lenk a adoptat o strategie opusă sfaturilor primite, cu scopul de a-l surprinde pe Tohtamîș. Aceasta s-a realizat printr-o manevră îndrăzneță care a divizat armata dușmană. Decât să lupte dintr-o poziție strategică inferioară, Tohtamîș a decis, încă o dată, în mod prudent, să se replieze. Timur Lenk a profitat pentru a regrupa forțele și să pedepsească Horezmul care se aliase cu dușmanul său.

Tohtamîș, informat de sosirea lui Timur Lenk, a plecat către nord, pentru a-și reorganiza armata, în vederea marii ofensive pe care dorea să o desfășoare în Transoxiana. Confruntarea a avut loc în iarna foarte grea care

a lovit regiunea în 1388–1389, la 300 km nord de Samarkand. Timur Lenk a decis să își împartă armata în câteva corpuri mobile de luptă, cel al șeicului Omar fiind însărcinat să atace inamicul pe la spate, în momentul în care Timur Lenk ar fi lovit pe centru. Acest plan l-a favorizat pe Timur Lenk, care și-a regrupat forțele în timp record și, grație concentrării deosebite a forțelor sale, a atacat inamicul. Tohtamîș a rezistat, a dat înapoi, în timp ce șeicul Omar l-a lovit pe la spate. Dintr-o singură lovitură, Hoarda de Aur s-a dezmembrat. Solul era acoperit de câteva rânduri de zăpadă, când cei învinși se retrăgeau către fluviul Sâr-Daria, înainte de a se întoarce în stepă. Timur Lenk a obținut prima sa mare victorie asupra Hoardei de Aur. Știa deja că aceasta nu avea să fie ultima.

Pentru viitor, Timur Lenk a decis să se organizeze pentru a face față acestei amenințări, care nu avea să dispară definitiv decât atunci când își va fi zdrobit adversarul. Cu această ocazie, Timur Lenk a pus pe picioare o veritabilă organizare a armatelor sale, care îi va servi ca model și pentru alte războaie. A început prin a stabili modul de recrutare al soldaților, cu obiective precise pentru fiecare trib. Arsenalele au fost reorganizate astfel încât să furnizeze tot echipamentul necesar călăreților: cuțite, săbii, arcuri lungi și scurte, lanțuri de luptă, căști, lănci, javeline, scuturi. Au fost pregătiți pentru campanie 350 000 de cai. Soldații au primit solda pe un an în avans. În același timp, Timur Lenk a consolidat administrația sa politică și militară, în special în ceea ce-i privea pe guvernatorii și administratorii militari ai diferitelor regiuni sau orașe, care aveau să gireze problemele curente pe o perioadă lungă, în timpul absenței lui Timur Lenk. În sfârșit, a creat brigăzi de soldați agricultori, care au avut ca misiune să semene cele necesare pentru hrana cailor din timpul campaniei militare. A fost organizat un sistem de informare demn de numele său, pentru a obține indicații despre intențiile lui Tohtamîș și să anticipeze mișcările de trupe și specificul alianțelor sale politice. La est, către China (Sin Kiang) și în Mongolia, au fost organizate campanii în stepă, pentru a ține la respect triburile mongole care puteau să îl sprijine pe Tohtamîș. La Samarkand, Timur Lenk l-a înlocuit pe han cu fiul acestuia, la fel de supus și docil ca și tatăl său.

Tohtamîș, care începuse să se îndoiască de capacitatea sa de a îl elimina repede pe adversar, a trimis, în final, o ambasadă ca să negocieze. Dar răspunsul lui Timur Lenk, cel puțin cel care apare în cronică, a fost fără

echivoc: „Cât îl domină dorința de pace! Nu mă voi odihni până când ochii săi nu vor înceta să mai strălucească în spectacolul răzbunării mele! Nenorocire lui! A înviat zeii războiului când eu însumi sunt sabia providențială!”.

După căsătoria fiului său, șeicul Omar, în toamna anului 1390, Timur Lenk a convocat o adunare pentru a pregăti campania, apoi a plecat către Tașkent, înainte de a se apropia de viitorul teatru de luptă (care s-a situat în regiunea Samara și Orenburg din Rusia, la vest de Munții Ural, nu departe de frontiera cu actualul stat Kazahstan). Fiind bolnav, campania militară a întârziat câteva săptămâni.

La începutul anului 1391, Timur Lenk a dat ordinul de plecare armatei sale uriașe. Obişnuiți cu războiul fulger, soldații săi au trebuit să fie temperați. Nu ne mai aflăm în regiunile sedentarizate, pline de orașe și de fortărețe, ci în stepă. Se făcuse foarte frig. Aprovizionarea era dificilă. Se avansa într-o zonă necunoscută: nimeni nu știa unde se afla Tohtamîș, pierdut în imensitatea stepei. Obiectivul acestuia era să îl obosească pe Timur Lenk, într-un joc de-a șoarecele și pisica, în care cel din urmă să își piardă forțele, moralul și să se îndepărteze de punctele de sprijin. Era, de fapt, vechea strategie a războinicilor nomazi, de atâtea ori victorioasă, mai ales contra armatelor sedentare, puțin obișnuite cu acest tip de confruntare. Dar Timur Lenk a rămas un om al stepei și în ciuda dificultăților, a păstrat controlul asupra armatei, grație exercițiilor (vânări, manevre etc.), al căror număr a sporit, pentru a le da de lucru soldaților în acele momente dificile, când foamea le făcea mâțele să chiorăie.

Acest tip de abordare este foarte vechi. A demonstrat marile calități psihologice ale conducătorului, aceleași pe care Xenofon¹⁵⁹ le-a descris în lucrarea sa *Anabasis*, în legătură cu celebra „retragere a celor 10 000” sau pe care, într-un alt context, le-a demonstrat exploratorul Ernest Shackleton, în timpul călătoriei sale nefericite la Polul Sud, la începutul secolului al XX-lea. În momentele de cumpănă totul se poate prăbuși. În cazul acesta, după o lungă perioadă de noncombat, de incertitudine, Timur Lenk s-a dovedit un conducător remarcabil. Niciodată nu s-au îndoit soldații săi de comandantul lor. După multe luni de inactivitate, în zonele izolate din Siberia, au fost semnalate, cu puțin noroc, unele mișcări inamice, probabil

dintre trupele de recunoaștere ale lui Tohtamîș. Timur Lenk s-a simțit reconfortat, precum navigatorul care zărește pământ, după ce rătăcise vreme îndelungată pe mare, prin furtuni.

Oricum, după aceste luni de neliniște, confruntarea dintre cei doi putea să mai aștepte. Vremea, în acea lună de iunie, era neobișnuită și o furtună de zăpadă a întârziat marea confruntare. Odată cu lupta dintre Timur Lenk, războinicul din stepă, acest nomad sedentar, acest mongol care vorbea limba turcică și Tohtamîș, un călăreț arcaș al stepei și veritabil moștenitor al mongolilor cuceritori din secolul al XIII-lea, se confruntau două lumi. Cu această ocazie, probabil că formidabilii războinici nomazi și-au jucat ultima carte, după ce timp de milenii desenaseră granițele geostrategice ale continentului eurasiatic. În mod sigur, se va mai vorbi despre ei, ici și acolo, până în secolul al XVIII-lea – bineînțeles, și în China – dar ora lor de glorie apusese, în dauna celor care îi dușmăneau, deoarece aveau propria lor imagine negativă.

Se presupune că lupta s-a desfășurat la Kunduz. Acesta pare că a fost numele bătăliei. Este sigur faptul că a fost confruntarea decisivă din aventura lui Timur Lenk – după alții, a fost vorba despre bătălia de la Ankara – dar nu se știe cu exactitate unde s-a desfășurat lupta dintre cele două armate. Nu se știe nici care a fost efectivul forțelor celor două tabere. Se spune că armata lui Tohtamîș era superioară, dar oare cu cât anume? Orice s-ar spune, armatele au fost numeroase, câteva zeci de mii de soldați și de cai, poate 200 000 pentru forțele Hoardei de Aur. Cele două armate au fost formate, în principal, din călăreți. Pe câmpul de luptă s-au aflat doar militari, spre deosebire de alte campanii purtate de Timur Lenk, unde civilii constituiau o parte componentă a conflictului.

De fapt, bătălia de la Kunduz s-a dat între doi maeștri ai războiului indirect, adică, înainte de toate, a fost o luptă crâncenă, dintre cele clasice. Dincolo de mărimea forțelor mongole și turcice, nu suntem departe de războaiele din Europa, din Evul Mediu, în care avea loc atacul decisiv al cavaleriei, unde arcul cu săgeți a jucat deseori un rol esențial (este adevărat, era utilizat de pedestrași).

Tohtamîș, ca un bun mongol, și-a plasat trupele într-o formație clasică, centrul fiind flancat de două aripi în formă de semilună, apoi rezerva care

avea rolul de a termina lupta. Șocul inițial, învăluirea, apoi al doilea șoc, cu rezervele: acesta era planul strategic al lui Tohtamîș, de fapt un lucru logic, dacă ne gândim că armata lui Timur Lenk era mai numeroasă, dar și mai obosită. De cealaltă parte, adversarul său a adoptat cunoscutul său sistem divizionar, cu șapte divizii autonome și una mobilă, plasată în spatele centrului forțelor militare și care, la început, nu trebuia să ia parte la luptă, misiunea sa fiind de a acorda rapid sprijin, oricâreia dintre cele șase divizii, în funcție de nevoi și de împrejurări. Ca întotdeauna, Timur Lenk a condus operațiunile militare. A comandat în mod direct divizia mobilă. Această autonomie i-a conferit o mai mare flexibilitate, dar l-a obligat să conteze pe generali, între care și fiii săi, să ia mai multe hotărâri.

În ajunul bătăliei, Timur Lenk a decis să întindă corturile și să le decoreze cu covoare elegante, ca și cum ar fi vrut să rămână timp îndelungat în acele locuri. Intoxicarea aceasta, dacă se poate spune așa, a demoralizat adversarul. Deși nu se spune acest lucru, înșelătoria deliberată părea ceva normal la mongoli, în fața unui adversar a cărui reputație de invincibilitate domina lumea stepelor.

Lupta se apropie și nopțile sunt scurte. A început în zorii zilei de 19 iunie 1391, deci foarte devreme¹⁶⁰. A durat trei zile și ceea ce a impresionat a fost forța armatelor și înlănțuirea rapidă a evenimentelor. Câmpul de luptă era acoperit de zăpadă și era frig. Lumina zilei abia răzbătea, iar vizibilitatea era slabă din cauza ceții. Spectacolul acestor mii de călăreți care abia se zăreau, înșirați pe kilometri întregi până la linia orizontului, trebuie să fi fost uimitoare. Timur Lenk se afla și el pe cal, în fața soldaților. A sărutat pământul înainte de a-l invoca pe Allah. Un mollah¹⁶¹, pe nume Sayid Baraka, s-a prosternat, la rândul său, și a citit cu voce tare un fragment din Coran. Apoi s-a îndreptat spre mongoli, insultându-i: „Chipurile voastre poartă semnul înfrângerii”. Apoi s-a întors către Timur Lenk și a spus: „Mergi acolo unde Cel Bun îți seamănă, căci vei fi învingător”. În sunetul trompetelor și tobelor, cele două armate s-au îndreptat repede una împotriva celeilalte, rupând tăcerea care precedase lupta.

Se cunosc puține amănunte despre confruntare și nu se pot face decât supoziții despre etapele bătăliei. Armata lui Timur Lenk a lansat atacul, pe aripa stângă a adversarului, lovit zdravăn de șahul Miran și apoi de o altă

divizie, probabil cea a lui Timur Lenk. Drept răspuns, aripa stângă a lui Timur Lenk a fost atacată puternic de Tohtamîș, care a traversat liniile Timurizilor, pentru a-i lovi de la spate. Totuși, în fața soldaților lui Timur Lenk, cavaleria mongolă a fost incapabilă să realizeze o șarjă masivă. Dezechilibrată rapid, generalii au pierdut controlul. Astfel, Tohtamîș a fost izolat în spatele liniilor inamice, comunicarea cu forțele sale era întreruptă, iar ai săi l-au crezut mort sau prizonier. Fără conducător, armata mongolă s-a risipit, mai ales că se crease confuzie, așa cum o spune descrierea din cronica Zafer Name, desigur, puțin instructivă, dar ilustrativă pentru amploarea șocului: „Cele două armate, căci soldații erau mai numeroși decât firele de nisip din deșert, s-au aruncat una asupra celeilalte, pentru a face – cu sabia ridicată și steagul fluturând – să curgă râuri de sânge. Au luptat cu sabia, pumnalul și cu lancea. Pământul părea o mare agitată, unde valurile erau aruncate dintr-o parte în alta. Soarele era acoperit de nori de nisip, apoi de valuri de călăreți furioși care țipau dezlănțuiți, în această încreștare, acoperind fața lunii și părea că pământul s-a deschis și că fumurile din infern au întunecat cerul”.

Tohtamîș a fugit, iar armata i s-a dezorganizat. Timur Lenk a profitat de victorie pentru a-i recompensa pe soldații săi, care nu s-au lăsat copleșiți de această campanie militară. Toate bunurile armatei mongole – ale soldaților – au căzut în mâinile învingătorilor, în timp ce, conform obiceiului, un număr de soldați inamici au fost masacrați. Armata lui Timur Lenk a sărbătorit victoria timp de o lună, înainte de a se întoarce în Transoxiana, intrând triumfătoare în Samarkand. Între timp, Timur Lenk s-a ocupat de divizarea Hanatului Hoardei de Aur în trei regate, pe ai căror conducători i-a numit el însuși, între aceștia aflându-se și nepotul lui Oros, un anume Temur Qutlugh, care avea să devină adversarul lui Tohtamîș, căci acesta nu abandonase lupta.

De fapt, Timur Lenk a luat decizia de a abandona ținuturile kipciakilor, pentru a rezolva probleme care, în opinia sa, erau mai importante. Odată înlăturată amenințarea mongolă, Timur Lenk a dorit să se dedice activităților sale vechi, pe care le abandonase pentru o perioadă. Lumea stepelor nu îl interesa. Persia, Irakul, India, China, turcii otomani: iată ce îl atrăgea și nu acele spații goale și austere din Siberia, Rusia sau din Mongolia. Am insistat asupra lui Timur Lenk și a lui Ginghis Han, pentru a

se înțelege faptul că cel dintâi nu avea, de fapt, nicio pretenție de a realiza un imperiu nomad. Tohtamîș era învins. Timur Lenk ardea de nerăbdare să se întoarcă la Samarkand, pentru a reflecta asupra urmărilor „marelui său plan”.

Cu cât a dorit să scape de Tohtamîș, cu atât i-a subestimat capacitatea de a renaște din propria-i cenușă. După plecarea lui Timur Lenk, conducătorul mongol și-a reorganizat forțele, pentru a-și recupera teritoriile, ceea ce a făcut foarte repede. Trecem peste amănuntele privind recucerirea puterii de către Tohtamîș, în care a fost sprijinit de marele cneaz al Moscovei și s-a folosit de rivalitățile dintre cei numiți pe tron de către Timur Lenk. Oricum, în 1395, Tohtamîș și-a refăcut puterea și armata pentru a se lupta cu Timur Lenk.

De această dată, Tohtamîș s-a decis să atace inamicul în regiunea Caucaz, unde știa că ura contra Timurizilor era foarte mare și unde populațiile din zonele montane nu capitulasera niciodată în fața lui Timur Lenk. Acesta atinsese vârsta de 60 de ani și nu dădea semne de slăbiciune, așa cum se văzuse într-o luptă anterioară. Nu se știu multe despre această bătălie, decât că s-a desfășurat la 15 aprilie 1395, între Marea Caspică și râul Terek. Este cunoscut faptul că Timur Lenk a fost obligat să se apere prin lupta corp la corp, înainte ca întăririle să ajungă să îl salveze. Armata lui s-a demonstrat încă o dată puternică și Tohtamîș a trebuit să fugă.

Urmărit de Timur Lenk, care a profitat de ocazie pentru a jefui teritoriile Hoardei de Aur – inclusiv orașul Sarai, victima unui masacru ca în zilele bune – ale Caucazului și ale unei părți din Rusia, Tohtamîș nu și-a mai revenit niciodată din această ultimă înfrângere, chiar dacă a scăpat cu fuga din fața trupelor timuride care îl urmăreau. Cel care ar fi putut deveni un nou Gînghis Han era doar un aventurier dezorientat, aproape precum fusese și Timur Lenk, în vremurile proaste, cu Hussein. Tohtamîș a fost incapabil să-și recâștige puterea de odinioară, chiar dacă, inițial, îl vedeam cucerind puterea. Apoi, înfrînt de Temur Qutlugh, a căutat refugiu la principele Lituaniei, după care a fost ucis de succesorul lui Temur Qutlugh, Shadî Beg, la Tiumen, Siberia, în 1406. Se pare că i se adresase lui Timur Lenk, încă din anul precedent, cu puțin înainte să moară, și acesta îi promisese că îl va ajuta¹⁶².

În ciuda distrugerilor pe care Timur Lenk le-a adus în teritoriile Rusiei, în cadrul campaniei de teroare care a urmat înfrângerii lui Tohtamîș, cel care a distrus Hoarda de Aur a favorizat, indirect, puterea Rusiei, pregătită, în sfârșit, să se elibereze de sub dominația mongolă, care o apăsa de mai mult de două secole. În acest sens, Ivan cel Groaznic, țar al Rusiei (1530–1584), a luat-o pe urma lui Timur Lenk, cu care avea și alte asemănări, și a prins gustul pentru teroare.

Cucerirea Indiei

Spre deosebire de alte cuceriri, Timur Lenk nu a avut un pretext pentru a invada India. De aceea, a decis să pornească războiul sfânt, ultimul său atu, căci nu mai avea altul. Era un război sfânt ciudat, căci sultanul de la Delhi era și el musulman și se pare că-și exercita religia foarte corect. Religia a jucat, ca și în cazul altor hotărâri luate de Timur Lenk, o importanță secundară și nu a servit decât ca sprijin pentru ambiția sa de a stăpâni, cel puțin în cadrul lumii musulmane.

India l-a atras, ca și marile culturi ale Asiei, precum Persia și China. Cultură străveche, cu un trecut bogat, India era supusă de ceva timp turcilor islamizați. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, sultanatul de la Delhi domina, practic, întregul ansamblu al Indiei, dar, în decursul ultimelor decenii, Delhi pierduse controlul asupra unor regiuni, care se eliberaseră. Imperiu în plină degringoladă, India avea nenorocul să se afle sub un conducător slab și ineficace. Dacă sultanii de la Delhi rezistaseră expedițiilor mongole din trecut, părea puțin probabil ca India să poată respinge un atac al armatei lui Timur Lenk. De fapt, ofensiva lui s-a desfășurat fără nicio surpriză.

Precum avea obiceiul, Timur Lenk a trimis o mică forță de recunoaștere, condusă de unul dintre apropiații lui. Astfel, nepotul său, Pir Mahomed, a traversat fluviul Indus și a cucerit Multanul, după un asediu de câteva luni (mai 1398). În urma sa, Timur Lenk a pus în mișcare o armată puternică, poate chiar 100 000 de oameni, care s-au deplasat pe un drum foarte întortocheat – astăzi magnifica autostradă M-39 – care lega Samarkandul

de India. A trecut prin Derbent, Termez, Balkh, apoi Kabul, unde s-a oprit ceva timp, pentru a-și regrupa forțele și unde i s-a prezentat prada strânsă în campania din Persia. Înaintarea a fost dificilă, mai ales pentru cai, în trecătorile din munți, pe drumurile cu pietriș, pe care Timur Lenk a mers alături de soldații săi. După ce a plecat de la Kabul, a împărțit armata în trei corpuri, apoi și-a continuat marșul. La 24 septembrie 1398, a atins fluviul Indus și a făcut joncțiunea cu Pir Mahomed, la Multan. Acesta a fost recompensat de bunicul său, care i-a oferit comanda aripii drepte a armatei sale și un cadou constând în 30 000 de cai. Armata s-a deplasat repede către Delhi, prădând regiunea Punjab și astfel prevenindu-l pe adversarul pe care îl aștepta.

Am relatat mai sus modalitatea în care Timur Lenk s-a folosit de sultan și de elefanții săi de luptă în timpul bătăliei de la Delhi și despre masacrul de nedescris care a urmat. La Delhi, a găsit imense bogății strânse de către sultani. De asemenea, după ce prada i-a fost prezentată la Kabul, Timur Lenk și-a umplut repede visteria. În aceste condiții, putea plănui noi campanii militare și să se ocupe de marile lucrări de la Samarkand, mai ales că luase prizonieri sute de meșteșugari indieni pe care i-a trimis direct în capitala sa. Timur Lenk a rămas 15 zile la Delhi, apoi a dat semnalul de plecare. A părăsit orașul însângerat, mulțumit de cuceririle sale și de bogățiile capturate, dar fără nicio ambiție politică pentru această bijuterie distrusă.

De asemenea, dorea să își continue acțiunea teroristă în restul Indiei. Pe când colonii întregi de muncitori specializați, artiști și meșteșugari luau drumul Samarkandului, armata lui Timur Lenk a obținut nu mai puțin de 20 de bătălii victorioase în nordul Indiei, urmate, în general, de masacre, unele mai atroce decât altele. După trecerea lui Timur Lenk, zone întregi s-au luptat cu foametea și epidemiile. Au fost necesare decenii pentru ca aceste regiuni să se refacă după câteva luni de carnaj. Iar rănilor nu au dispărut niciodată din memoria colectivă.

În primăvara lui 1399, la un an de la cucerirea Multanului, Timur Lenk i-a regăsit pe ai săi, adică și soțiile și restul familiei, la Termez. După ce s-a închinat la mormântul tatălui său, și-a făcut intrarea triumfală în Samarkand. „Acest om, relativ cultivat”, afirmă Grousset, „iubitor de

literatură persană și de artă iraniană, care a luat parte la una dintre civilizațiile cele mai rafinate ale lumii vechi, s-a comportat ca un șef de bandă, jefuind, masacrând și distrugând pentru că nu înțelesese valorile culturii. Acest ciudat campion al islamului a lovit pe la spate avangarda islamului din regiunile Indiei”¹⁶³.

Războiul împotriva mamelucilor

Cucerirea Siriei, unde mamelucii de origine turcică se instalaseră ca și în Egipt, de la jumătatea secolului al XIII-lea, a fost asemănătoare cuceririi Indiei. Timur Lenk a făcut un raid la scară mare, a masacrat populația orașelor, a strâns o pradă bogată, i-a luat cu forța pe toți lucrătorii capabili să înfrumusețeze Samarkandul și a plecat către alte aventuri. Între incursiunile sale războinice și campaniile de teroare, Timur Lenk a găsit timp să discute îndelungat cu teologi și alți intelectuali, precum Ibn Khaldun, cu care a avut o serie de întrevederi, în care au vorbit despre resorturile istoriei și despre Maghreb¹⁶⁴. Discuțiile au fost animate și, conform lui Ibn Khaldun, care a relatat întâlnirile în amănunt, au fost și inteligente¹⁶⁵. Ele au avut loc atunci când Timur Lenk cucerise Damascul, îl transformase în cenușă, iar istoricul menționat negocia siguranța clerului din oraș. În momentul despărțirii, Timur Lenk și-a surprins gazda, propunându-i să-i cumpere catârul, pe care Ibn Khaldun s-a grăbit să i-l ofere (Timur Lenk i-a dat, în schimb, o mare sumă de bani). Cu această ocazie, viitorul cronicar al aventurii lui Timur Lenk, pe nume Arabchah, a căzut prizonier la Timur Lenk. Avea 12 ani.

Precum sultanatul de la Delhi, formidabilii mameluci din Siria se aflau, în acest secol al XIV-lea, în decădere. Totuși, deși nu mai reprezentau o forță, erau o formidabilă mașină de război, deoarece puterea lor provenea exclusiv din forța militară. Această populație de origine turcică fusese alcătuită din sclavii capturați în lupte. Luați de ultimul sultan din dinastia Ayyubizilor, adică Saladin, au fost încorporați în garda sa personală, iar apoi au preluat puterea, punând bazele unui imperiu militar.

Mamelucii au strâns și alți turcofoni din Asia Centrală, în special dintre membrii populației Kipciak, și trăiau în izolare, căsătorindu-se cu femei turce. Aparatul lor militar dădea măsura coeziunii și disciplinei lor, adică o mare armată. Conducătorul lor de seamă a fost Baibars, un kipciak luat ca sclav, născut în 1228 și care a domnit între 1260–1277. Mamelucii îi dominau pe creștinii din Levant¹⁶⁶ – cronicarul francez, Joinville, relatează formidabila confruntare cu mamelucii, din 1250 și, mai ales, cum au reușit să îi oprească pe mongoli (lupta de la Ayn Jalut, 1260), ceea ce le-a adus un imens prestigiu. Înainte ca Timur Lenk să le ia urma, au îmbinat forța războinicilor nomazi cu rafinamentul strategic al sedentarelor, adică arabii. Mamelucii au cunoscut apogeul între 1250 și 1375, înainte ca disensiunile interne să le afecteze organizarea militară. Mamelucii, de origine turcică, au reușit să domine o populație arabă, grație legăturilor care facilitau comunicarea între mase și elite. Dacă de-a lungul a trei secole au pierdut puterea, aceasta a fost din cauză că au acordat o atenție cu totul specială prosperității economice, încurajând schimburile comerciale internaționale.

În concluzie, acești turci sedentarizați din Asia Centrală semănau, ca să nu zicem că se confundau, cu societatea creată de Timur Lenk. Cuceritorului nu-i plăcea să-și vadă imaginea în oglindă. Este de înțeles că i-a atacat pe mameluci. În fața lui Timur Lenk, aceștia au suferit un mare eșec, ceea ce a provocat decăderea măiestriei lor militare, chiar dacă au reluat, mai apoi, frâiele puterii, după cum s-a întâmplat de multe ori în cazul armatelor lui Timur Lenk.

Mamelucii iubeau tipul de luptă specific mongolilor, cu un centru și două aripi. Au fost adepții loviturii de forță, cu cei 2 000 sau 3 000 de „mameluci regali” și cu băătăia decisivă care avea loc într-o singură zi. Caii lor erau mai mari decât cei ai mongolilor și foloseau dromaderul pentru transportarea bagajelor (fiecare combatant având propriul său dromader). Pentru a face față acestei armate redutabile, Timur Lenk a decis să utilizeze elefanții strânși în perioada campaniei sale din India, cu tot ce însemna șocul produs de aceștia.

Pretextul războiului nu a fost religios, ci politic, de data aceasta. Noul conducător al mamelucilor, Faradj, care se suise pe tron în 1399, pune la îndoială legăturile de vasalitate pe care Timur Lenk le impunea

mamelucilor. În consecință, Timur Lenk a decis că era momentul propice pentru a invada acest teritoriu turco-musulman.

De ce mamelucii mai degrabă decât otomanii? Poate era vorba despre motive legate de simpla proximitate geografică, Siria fiind mai aproape de Irak și de Iran decât Anatolia. Poate că Timur Lenk socotea că acest adversar era mai puternic decât celălalt. Poate dorea, pur și simplu, să profite de recenta schimbare de putere la mameluci. De fapt, sultanul otoman, Baiazid, începuse să devină un rival serios pentru Timur Lenk; cei doi conducători schimbaseră solii și erau pe punctul de a începe ostilitățile. Timur Lenk îl insultase pe sultanul otoman, spunând că strămoșul său era „un marinar turkmen”. Drept răspuns, Baiazid îi scrisese: „vom vedea cine va fi înlăturat printr-o înfrângere rușinoasă”.

Din punct de vedere strategic, părea logic ca Timur Lenk să înlătore elementul cel mai slab sau, în orice caz, cel mai puțin solid, în acel moment al istoriei, în care mamelucii se prăbușeau, iar otomanii căpătau prestigiu. Cu alte cuvinte, Timur Lenk i-a atacat pe mameluci deoarece a simțit slăbiciunea acestora, iar apoi pe otomani deoarece îl îngrijora creșterea puterii lor. Oricum, trebuia să acționeze rapid, înainte ca cele doua puteri să se alieze pentru a-i rezista. Cum confruntarea cu Baiazid părea inevitabilă și chiar dorită de cei doi conducători, Timur Lenk dorea să înlătore orice potențiali aliați ai adversarului său. Și, totuși, în ciuda decăderii lor, mamelucii rămâneau un adversar prestigios. Dacă deciziile erau luate în funcție de considerente psihologice, ca și geopolitice, aceasta nu avea nici cea mai mică importanță. Deci totul era pregătit ca Timur Lenk să înceapă o nouă campanie militară.

Dacă spera că se putea odihni după campania sa din India, aceasta nu a fost de plăcere. Șahul Miran, căzut din ce în ce mai mult în patima beției, era pe cale să piardă controlul Georgiei, în mod clar regiunea care punează cele mai mari probleme armatei lui Timur Lenk, care după câteva campanii nu reușise să stăpânească gherila din Caucaz. Furios pe fiul său, pe curtea acestuia și pe poporul georgian, Timur Lenk s-a așezat în fruntea armatei sale, care terminase recent campania din India, și s-a îndreptat către Caucaz, unde a făcut ordine, strunindu-și fiul – care a fost reintegrat în armată – dar înlăturându-i pe consilierii acestuia, care au fost uciși pe loc iar populația

georgiană a devenit, încă odată, victima unei campanii de teroare deosebit de atroce.

În aceste condiții, Timur Lenk a decis să înceapă campania din Siria. Pe drum, a prădat Armenia, a cucerit orașul Sivas, unde a îngropat de vii câteva mii de armeni, masacrând femeile, legându-le de caii care galopau, în timp ce copiii erau călcați în picioare de copitele acestora¹⁶⁷. Conform părerii istoricului sirian din secolul al XV-lea, Ibn Taghri Birdi, Timur Lenk, care le promisese locuitorilor orașului că nu va face să curgă sânge, ar fi declarat: „Mi-am ținut cuvântul, căci nu am făcut să curgă sângele niciunuia dintre aceștia”¹⁶⁸. Promisiunea putea să-i privească pe bărbați, dar nu și pe femei și copii. Baiazid, furios că Timur Lenk a cucerit orașul, s-a decis să reacționeze, dar acesta plecase deja, spre o destinație necunoscută.

Precum Napoleon, în preajma bătăliei de la Iena, Timur Lenk era să își găsească sfârșitul într-un incident (Napoleon a fost ochit de o santinelă de-a sa, atunci când inspecta noaptea tabăra). Armata lui Timur Lenk asedia o fortăreață de mai mică importanță, pe drumul către Damasc. Conducătorul se odihnea în cortul său, când s-a hotărât să efectueze o inspecție. Atunci, un proiectil de piatră tras din fortăreață s-a zdrobit de cortul pe care Timur Lenk îl părăsise cu câteva secunde înainte. Această întâmplare i-a întărit convingerea că era protejat de Allah și i-a cruțat pe locuitorii fortăreței. Apoi a luat drumul către Alep, unde se concentrase armata mamelucilor care, informată de marșul lui Timur Lenk, îl aștepta în fața citadelei.

Imaginea celor două armate față în față nu era chiar obișnuită, mai ales dacă menționăm elefanții acoperiți de armurile aurite, care se aliniau în spatele lui Timur Lenk. Acesta comanda, ca de obicei, centrul armatei. Ofensiva sa a urmat trei pași: victoria împotriva armatei mamelucilor, asediul orașului, care a precedat masacrul și jafurile. La Alep, comandantul orașului, un anume Timurtaş, s-a hotărât să capituleze. Discursul său, redat parțial sau total de cronica Zafer Name, este admirabil prin realismul său și amintește de celebrele dialoguri meliene ale lui Tucidide (cu un deznodământ asemănător în ceea ce privește lupta):

„Dușmanul care se află sub zidurile noastre este cel mai redutabil din prezent. A obținut victorii asupra a numeroase popoare. Spuneți-mi ce au devenit sultanii din Horezm, Turkistan, Khorasan, Kabulistan, Indii, cele

doua Irakuri, din Persia, Armenia, Media, Diyarbakir, Georgia, provinciile de la Marea Caspică și de la Munții Caucaz? Decât să îndurăm ororile unui asediu, de care nu vom fi scutiți de către dușman, ar fi de preferat să le dăm ce vor, pentru ca să se întoarcă în Asia Mică, ce poate va fi mormântul lor, deoarece se vor confrunta cu armatele otomane ale invincibilului Baiazid”.

Generalii mameluci erau mai puțin convinși. Răspunsul lor nu s-a lăsat așteptat:

„Noi nu ignorăm nici vitejia, nici faptele lui Timur Lenk. Dar nu poate să existe un inamic atât de redutabil, care să nu își afle nașul. Oare teama este atât de mare încât nu vă gândiți decât să capitulați în fața cuceritorului și să acceptați, mulțumindu-i pentru generozitate, lanțurile pe care vi le va pune la picioare? Să îndrăznim să îi rezistăm și vom putea să oprim cursul norocului său. Nu suntem noi cei mai mândri mameluci, cavalerii lui Allah, pe care nicio armată nu ne-a oprit, indiferent dacă a fost la fel de mare ca nisipul din deșert?”

La 30 octombrie 1400, evenimentele i-au dat dreptate nefericitului Timurtaş, mamelucii cedând la prima lovitură a adversarului, la puțin timp după ce armatele s-au năpustit una către alta, strigând „Allah Akbar” (Allah este mare!). Aripile armatei mamelucilor au fost distruse repede, în timp ce nucleul a fost dezmembrat sub lovitura elefanților și a cavaleriei lui Timur Lenk. A urmat o retragere dezordonată, soldații sirieni fugind spre poarta strâmtă a citadelei. Sirienii s-au călcat în picioare, blocând intrarea. Călăreții lui Timur Lenk și-au croit drum cu caii, în oraș.

La prânz, victoria era clară. Timur Lenk îi învinsese pe fabuloșii mameluci, care nu își vor mai reveni niciodată. Cu această ocazie, a ridicat piramide de capete, de această dată tăind capetele soldaților încă vii, demonstrând, încă odată, o imaginație bogată în ceea ce privește teroarea și cruzimea. Cum principiul terorii și al terorismului prevedea ca fiecare act de teroare să fie mai dur decât cel precedent, pentru a provoca un șoc psihologic, se poate spune că Timur Lenk a sesizat în mod remarcabil dinamica strategiei teroriste, pe care a practicat-o nu doar cu gust, ci și inteligent și cu un oarecare rafinament al ororii.

Rămânea citadela de sus care, înconjurată de gresie alunecoasă și de un șanț, încă rezista. Dar foarte repede săgețile soldaților lui Timur Lenk au frânt voința asediaților, în timp ce geniștii se pregăteau să se apropie de ziduri. Văzându-și soarta pecetluită, locuitorii au capitulat, fără să mai aștepte altceva.

În timp ce capetele oamenilor se înălțau în piramide, Timur Lenk discuta cu teologii din Alep. Ca întotdeauna în aceste ocazii – cum le-a descris, între alții, Ibn Khaldun – Timur Lenk făcea uz de ascendența sa asupra oamenilor, peste care avea drept de viață și de moarte, pentru a le pune tot felul de întrebări fără răspuns. Ca și cum ar fi fost membrul unui juriu în cadrul un examen oral important, în fața unor elevi înspăimântați și neputincioși, puneă întrebări de un caracter pervers: „Care dintre soldații timurizi căzuți în lupta cu mamelucii merită mai mult titlul de martir?”.

În aceste condiții, Timur Lenk a reluat drumul Damascului. Hama, Homs și Baalbeck s-au predat fără luptă, după ce au aflat împrejurările în care a fost cucerit Alepul. Apoi a venit rândul Beirutului. Timur Lenk și-a făcut timp să viziteze această regiune plină de istorie. Totuși, la Damasc, Faradj s-a luptat să își respingă adversarul. A încercat, în prealabil, să-l asasineze pe Timur Lenk, prin intermediul sectei Asasinilor sau ceea ce mai rămăsese din ea, dar acești teroriști profesioniști nu mai aveau de mult eficiența care le permisesese să îl înlăture pe vestitul vizir Nizam al-Mulk (în 1092).

Lupta din împrejurimile Damascului a fost confuză. Timur Lenk a deplasat forțe pentru asigurarea liniilor de comunicație. Inamicul a interpretat acest gest ca fiind o ocazie pentru a-l ataca. De fapt, aceasta a fost o ocazie pentru Timur Lenk de a se reorganiza în viteză pentru a provoca o înfrângere gravă adversarului său, care gândise în mod greșit un atac. Cuprins de frică, Faradj a decis să fugă la miezul nopții. Marea confruntare dintre Timur Lenk și conducătorul mamelucilor nu a mai avut loc niciodată. În urma plecării sale, locuitorii Damascului au fost stupefiați să constate că armata lor a dispărut. Orașul a trebuit să se predea – aceste evenimente au avut loc între 25 decembrie 1400 și începutul lui ianuarie 1401 –, dar numai după ce au încercat să reziste, în zadar, timp de o lună și jumătate. În final, Damascul a fost devastat de un incendiu care a distrus marea moschee a Omeiazilor¹⁶⁹, unde se refugiaseră o parte dintre locuitori. După ce i-a

înfrânt pe mameluci cu o ușurință surprinzătoare, Timur Lenk se putea întoarce acum către adversarul său cel mai periculos, Baiazid, supranumit Fulgerul sau Invincibilul, a cărui reputație era la fel de mare ca și a sa. După Tohtamîș, Timur Lenk avea să se confrunte cu un nou rival pe măsură.

Bătălia de la Ankara

Înainte de a îl ataca pe sultanul Baiazid, Timur Lenk a trecut prin Bagdad. Încă o dată, armata sa nu s-a putut odihni. Oricum, la fel cum a procedat pentru a-l înfrânge pe Tohtamîș, și-a reorganizat armata la Samarkand, pentru a dispune de o forță, dacă nu reînnoită, cel puțin întărită. A trimis spioni în Anatolia, pentru a strânge informații despre situația din Imperiul Otoman. Le-a cerut ambasadorilor săi din zonă să strângă legăturile cu membrii activi ai ligii antiotomane, care reunea diferite regiuni creștine din zonă.

Timur Lenk și Baiazid schimbaseră solii. Cei doi conducători erau interesați nu să evite războiul, pe care îl considerau inevitabil, ci să se asigure că va avea loc la momentul oportun și în condițiile cele mai favorabile. Pentru moment, condițiile nu erau îndeplinite nici pentru unul, nici pentru celălalt; aceste schimburi epistolare și diplomatice aveau rolul de a întârzia confruntarea. Această scrisoare a lui Timur Lenk, menționată în cronica Zafer Name, spune multe despre natura acestor schimburi: „Crede-mă, tu, care nu ești decât o furnică, să nu cauți să te bați contra elefanților, căci te vor strivi sub picioarele lor: porumbelul care întărită un vultur împotriva unui vultur își va pierde capul. Se poate lupta un mic prinț, ca tine, contra noastră?”.

Destinul otomanilor, precum al multor popoare din Asia Centrală, se afla în mâinile mongolilor. Alungați din Khorasan, au ajuns în Anatolia occidentală, apoi au profitat de prăbușirea turcilor selgiucizi, ca urmare a acelorași mongoli, pentru a domina regiunea din zona Imperiului Bizantin. Osman I a fondat dinastia otomană la finele secolului al XIII-lea. După Brusa (1326), otomanii au cucerit Gallipoli (1352) și Adrianopole (1361).

În timpul domniei lui Baiazid, începând din 1389, otomanii au început cu adevărat să fie interesați de stăpânirea regiunii.

În 1389, Baiazid a repurtat o victorie remarcabilă asupra țarului sârbilor, la Câmpia Mierlei (Kossovopolje), cea ce i-a dat mână liberă în Peninsula Balcanică. În 1396, coaliția creștină, în care Franța a jucat un rol important, a fost înfrântă la Nicopole¹⁷⁰. Înainte de confruntarea cu Timur Lenk, Imperiul Bizantin era gata să cadă în mâna inamicului otoman. Acesta controla deja o parte din Anatolia centrală, toată Anatolia occidentală și o mare parte din Peninsula Balcanică. Puterea lui Baiazid reprezenta o adevărată amenințare, nu doar pentru Imperiul Bizantin, ci și pentru europeni. Imperiul Otoman nu aștepta decât căderea Imperiului Bizantin, pentru a se impune ca stăpânul absolut al Asiei Mici.

Dinastia otomană a ajuns, într-un timp foarte scurt, să amenințe existența unui imperiu milenar, precum cel Bizantin. Această dezvoltare s-a datorat și rivalității dintre latini și greci¹⁷¹. Otomanii se așezaseră în zonă cu sprijinul bizantinilor, pentru a opri pericolul reprezentat de țaratele bulgare și sârbești, care aveau să fie ocupate de către otomani înaintea Bizanțului. După ce va ocupa Imperiul Roman de Răsărit¹⁷², Baiazid se gândea și la Europa Occidentală, când spunea: „Calul meu va mânca fân din altarul lui Sf. Petru de la Roma”. Nimic nu părea că putea să îl oprească.

După bătăliile de la Câmpia Mierlei și Nicopole, Baiazid se bucura de o faimă fără de pereche în zonă și în Europa Occidentală. Nu doar că îi înfrânsese pe creștini, pe sârbi și pe bulgari, dar reușise să îi domine și pe karamani, în Anatolia. Avându-l în frunte pe acest extraordinar om politic, strateg și războinic, otomanii aspirau la rangul de superputere. Puteau risca să piardă totul într-o clipă. Dar Baiazid și-a luat revanșa față de istorie. Imperiul lui Timur Lenk va dispărea puțin după moartea sa. Otomanii își vor reveni din această înfrângere umilitoare și își vor reorganiza armata, recrutând, cu precădere, din statele creștine, în principal din Peninsula Balcanică, pentru a-și întări armata de ieniceri. Otomanii au dominat câteva secole, care au culminat cu domnia sultanului Soliman Magnificul (1520–1566), înainte ca imperiul să intre într-un declin iremediabil, pentru a sfârși la începutul secolului al XX-lea.

Timur Lenk se afla în regiunea Caucazului, atunci când s-a decis să îl atace pe Baiazid. Și-a pus soțiile la adăpost și împreună cu armata sa a luat drumul Anatoliei. A obținut sprijinul tacit al creștinilor care veniseră la Avnik (Turcia), unde își ridicase cortul. Italienii se angajaseră să intervină în strâmtoarea Bosfor, pentru a paraliza flota otomană. Cu sprijinul oamenilor săi, Timur Lenk a întors opinia publică din Anatolia, ca și cu dervișii care au desfășurat o campanie de propagandă în favoarea lui, pe care îl considerau „un musulman mai bun” decât Baiazid.

Ca întotdeauna, ostilitățile au început de la o armată de avangardă, condusă de un nepot al lui Timur Lenk, Mahomed, care a cucerit fortăreața de la Kemakh, obiect de dispută dintre Timur Lenk și Baiazid. Apoi, Timur Lenk a înaintat el însuși către Sivas, alături de solii otomani. De cealaltă parte, Baiazid era la Ankara. Aflând că Timur Lenk se îndrepta către nord (regiunea Tokat), a preluat comanda trupelor, pentru a-l încercui într-o regiune abruptă, pe care acesta urma să o traverseze. Armata otomană cuprindea o infanterie de prim rang și Baiazid se gândea că aceasta ar putea să constituie un avantaj în fața armatei lui Timur Lenk, formată, în principal, din călăreți arcași.

Dar Timur Lenk și-a schimbat brusc direcția de deplasare, efectuând un ocol care l-a dus către Cezareea și Kirşehir, unde a întins tabăra pentru ca soldații săi să se odihnească. A ajuns apoi la Ankara, ceea ce l-a surprins pe Baiazid, care a fost obligat să revină în fugă. Această manevră a permis armatei lui Timur Lenk să ocupe poziții și chiar să profite de un timp de odihnă, în timp ce otomanii, grăbiți să revină la Ankara, au început să resimtă oboseala. În căldura lunii iulie, câteva mii de oameni mureau de sete și de oboseală. Armata era extenuată de deplasările neîncetate. De cealaltă parte, Timur Lenk a asediat orașul Ankara, dar a renunțat la apariția avangardei otomane.

Odată ajuns la Ankara, Baiazid a fost încurajat de consilierii săi să atace imediat. A preferat însă să aștepte zorile. Cele două armate și-au întins taberele la mică distanță una de alta, așteptând cu nerăbdare confruntarea teribilă. Acest duel dintre turci este formidabil. Aproape că se poate spune că imperiul turc din Occident se confrunta cu Imperiul Otoman din Orient. Înfruntarea era gigantică pentru ambele părți. Într-o singură zi, unul dintre

cei doi va pierde totul deodată, ceea ce fusese achiziționat vreme de decenii, după lupte și cuceriri extenuante. Din punct de vedere diplomatic, confruntarea ar fi putut fi evitată cu ușurință și cele două părți puteau încheia un acord. Timur Lenk era interesat de Orient, Baiazid de Occident. Doar astfel se puteau opri micile dispute cu privire la teritoriile reduse și secundare care declanșaseră acest război, ca de exemplu cucerirea Erzindjanului, care era deținut de un vasal al lui Timur Lenk. Dar aceste certuri nu au fost probabil decât un pretext, căci orgoliul celor doi conducători, foarte asemănători, va determina una dintre confruntările cele mai de seamă din istoria războiului.

Războiul era, de asemenea, mai mult decât de obicei, fructul modificărilor geopolitice care, provocate de cele două puteri în ascensiune, au condus la un șoc previzibil în această zonă care se consolidase în jurul celor doua imperii, de-a lungul cuceririlor unora și altora. Spre deosebire de luptele dintre Sparta și Atena, dintre SUA și URSS, cea de față s-a desfășurat între două superputeri omogene, în plan politic și ideologic (și militar), motiv pentru care consecințele conflictului nu vor fi atât de remarcabile pe cât ne-am fi așteptat.

Din punct de vedere teritorial, imperiul lui Timur Lenk era mult mai vast decât cel al lui Baiazid. Dar Imperiul Otoman era plasat într-o zonă strategică, de primă importanță, pe malurile Mării Mediterane și ale Mării Negre, între Asia și Europa, nu departe de coastele africane. Centrul imperiului, căruia îi lipsea, desigur, Constantinopolul, era solid, motiv pentru care a supraviețuit înfrângerii, spre deosebire de imperiul lui Timur Lenk care va cădea fără să sufere vreun real eșec militar.

Imaginea este spectaculoasă: zeci de mii, poate sute de mii de oameni, se găseau față în față în acea zi de 28 iulie 1402. Bătălia de la Ankara (sau Angora) este într-un fel echivalentul bătăliei de la Lepanto, care i-a opus, în 1571, pe otomani unei coaliții europene. Din acel moment, cele două armate erau cele mai teribile. Celebrele bătălii dintre englezi și francezi de la Crécy¹⁷³, Poitiers¹⁷⁴ sau Azincourt¹⁷⁵, care s-au desfășurat cam în aceeași epocă, nu suportă comparație, în raport cu acest spectacol extraordinar. Precum se întâmplă în cazul marilor bătălii, nu vom cunoaște niciodată cu exactitate numărul combatanților. În acest caz, cifrele variază mult, în

funcție de cronici. Schiltberger, care a fost prezent la luptă, vorbește de 1 400 000 de soldați doar pentru armata lui Timur Lenk. Însă cronicile otomane notează 800 000 de soldați. Pentru Baiazid, cronicile dau cifre mai mici, între 100 000 și 500 000 de oameni. În opinia majorității cronicarilor, această armată a fost formată din cavaleri, pentru alții din fantasini¹⁷⁶, această ultimă ipoteză fiind probabil cea mai apropiată de realitate. Cifrele cele mai ridicate sunt de aproape 2 000 000 de soldați pentru ambele armate.

Istoricul Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca¹⁷⁷, al cărui studiu detaliat cu privire la bătălia de la Ankara constituie o lucrare de referință cu privire la acest subiect, folosește cifre mult mai modeste: 140 000 de soldați pentru armata lui Timur Lenk și 85 000 pentru Baiazid. Aceste cifre reluate de majoritatea istoricilor contemporani se bazează pe calculele cronicarilor și istoricilor militari. Și totuși, bazele de date sunt relative, chiar dacă aceste cifre nu sunt prea departe de realitate. În concluzie, erau pe câmpul de luptă mai mult de 200 000 de oameni, poate cu un avantaj numeric important pentru Timur Lenk, bazându-și strategia pe cavalerie și pe mobilitatea armatei sale.

Dar a fost această bătălie uitată de europeni, decisivă? A fost, dar într-un mod negativ. Se știe deja cum putea Timur Lenk să exploateze victoriile sale. Am putea să ne gândim că ar fi fost altfel, fiind vorba de Baiazid. Probabil că cel din urmă ar fi fost cel puțin tentat să preia teritoriile cucerite de Timur Lenk în Irak, Persia, Caucaz, poate în India. Mai ales, Baiazid s-ar fi putut folosi de această victorie magistrală pentru a ocupa Constantinopolul și să înainteze către vest, cu consecințe care ar fi fost greu de imaginat, schimbând radical cursul istoriei. Căci Europa, în acea epocă, era mai puțin puternică și mai puțin organizată decât a fost în deceniile următoare. Poate că Timur Lenk, această „sabie a lui Allah”, a salvat Europa Occidentală de cucerirea musulmană.

Față în față, cei doi conducători războinici invincibili prezentau o înfățișare foarte diferită. Timur Lenk se apropia de 70 de ani și poate îi și depășise. Înalt, slab, cu fața brăzdată de riduri și ochi pătrunzători, Timur Lenk cunoscuse toate experiențele, de la umilirea din tinerețe până la gloria de a fi învins cele mai mari armate ale epocii, sau aproape cele mai mari, mai

ales că turcii otomani și chinezii lipseau din tabloul său de vânătoare. Resimțind din ce în ce mai mult genunchiul afectat, îi era greu să se deplaseze mergând pe jos.

De cealaltă parte, Baiazid era mai tânăr cu vreo 20 de ani. Chior, mic de statură, înfofolit, avea un nas proeminent. Baiazid era un sedentar. Avea sânge regal, era moștenitor direct și legitim al puterii imperiale otomane. Dacă armatele sale foloseau încă anumite tactici derivate din originile lor îndepărtate, din stepă, cultura strategică otomană era impregnată de elemente din toate colțurile Pământului, bineînțeles europene și iraniene. Cavaleria era cea mai importantă, dar infanteria domina. Arcul cu săgeți era arma preferată. Uniforma nu era total diferită de cea a armatei lui Timur Lenk, chiar dacă în privința dimensiunilor era riguroasă, ceea ce nu se întâmpla în cazul celor din Transoxiana. Diferența se vedea în ceea ce privea culoarea: argintiu și negru pentru otomani, bej deschis, galben, bleu pentru soldații lui Timur Lenk. Cuplul cal-călăreț era mai mobil la Timur Lenk decât la otomani. Scopul călărețului arcaș din Asia Centrală era foarte clar și știa să facă totul. Otomanii, mai moderni, aveau trupe eteroclite și intraseră deja într-un ciclu de specializare, chiar dacă procesul nu fusese încă pus la punct. De ambele părți, forțele armate erau de calitate, chiar dacă tehnicile de fabricație, în special pentru săbii, aveau aceleași origini (Iran, Irak).

Diferența dintre cele două armate nu era nici tehnică, nici culturală, nici chiar de logistică. Ea consta în raportul cavalerie-infanterie, organizarea generală a armatei, omogenitatea-eterogenitatea trupelor și, mai ales, opțiunile strategice și tactice ale comandanților. De ambele părți, aceștia erau apropiați de comandantul suprem, în majoritatea cazurilor, prin legături de sânge. Dar, în comparație cu Baiazid, autoritatea lui Timur Lenk era de necontestat. Loialitatea fiilor și nepoților, a generalilor și a ofițerilor, a tuturor soldaților era deplină. Baiazid, vom vedea aceasta de-a lungul luptei, era un om singur.

Ca și Timur Lenk, Baiazid pune accentul pe surpriză și pe rapiditatea mișcării, fiind capabil să dea o lovitură dură armatei inamice. Spre deosebire de Timur Lenk, Baiazid își planifica victoria în cele mai mici amănunte, cu o strategie de distrugere dusă aproape de perfecțiune. Ca și în

cazul mamelucilor, trupele de elită otomane erau supuse unui antrenament de o rigoare exemplară. Spre deosebire de Tohtamîș, Baiazid nu pierduse niciodată o bătălie. Statutul lor era egal. Din punct de vedere psihologic, invincibilitatea a jucat un rol important în cazul celor doi conducători, convinși și unul și celălalt că sunt protejați de o forță divină.

Dacă otomanii și soldații lui Timur Lenk erau deopotrivă turci și musulmani, proveneau totuși din lumi complet diferite. Armata lui Timur Lenk era alcătuită din călăreți arcași de stepă, antrenați în metodele sedentarelor. Ca întotdeauna, trupele erau recrutate și antrenate în Transoxiana. Otomanii erau sedentarii care cunoșteau resorturile strategiei turco-mongole. În ambele cazuri, trupele erau dominate de elementul turc, cu numeroase adăugiri: mongoli și perși la Timur Lenk, europeni la otomani. Conform părerii lui Arabchah, elementul tătar și mongol trebuie să fi fost foarte puternic în armatele otomane. Dată fiind reputația excelentă de care se bucura Timur Lenk în rândul acestora și având în vedere și activitatea de propagandă realizată în prealabil de spionii săi în rândul populațiilor din stepă așezate în Anatolia, este posibil ca numeroși soldați tătari din armata otomană să își fi pierdut elanul chiar înainte de luptă, mai ales că nu fuseseră recrutați decât recent. În orice caz, aceasta este una dintre explicațiile date, de-a lungul secolelor, pentru problema bătăliei.

Timur Lenk, cum îi era obiceiul, se afla la comanda centrului. Șahul Miran, reabilitat de tatăl său, comanda aripa dreaptă, iar fratele său, șahul Rokh, pe cea stângă. Acesta înfrunta cavaleria ușoară sârbă, comandată de Ștefan Lazarevici. Cei doi frați erau precedați de două avangarde, acestea fiind comandate de membri ai familiei lor, precum Hussein, nepotul lui Timur Lenk, reabilitat și el, după un episod puțin glorios la Damasc. Nepotul Mahomed, în care Timur Lenk vedea un posibil succesor – dar care va muri câteva luni mai târziu – comanda corpul mobil plasat în ariergardă și avea misiunea de a interveni pentru sprijin. Trupele lui Mahomed erau noi – acestea proveneau direct de la Samarkand.

În prima linie, elefanții de luptă trebuiau să producă prima lovitură. Timur Lenk căuta să lovească centrul, pentru a permite apoi aripilor sale să prindă adversarul într-un clește. Armata lui Baiazid era organizată ca un corp compact, unde se amestecau cavaleriștii cu infanteria. Cu o cavalerie

impozantă, Timur Lenk dispunea de superioritate militară și mobilitate mai bună. Planul său era de a provoca foarte repede confuzia în liniile inamicului și de a face ca o parte a contingentului advers să se răscoale împotriva lui Baiazid.

De ambele părți au bătut tobele și au sunat trompetele. Bătălia putea începe. Ne aflăm la nord-est de Ankara, pe o vastă câmpie. Arcașii lui Timur Lenk lansează o ploaie de săgeți, iar șahul Rokh avansează împotriva cavaleriei sârbe. Lupta este deschisă. Cavaleria ușoară a sârbilor, recunoscută prin negrul platoșelor purtate de călăreți, rezistă bine, dar se separă de blocul central, înainte de a fi chemată la ordine de Baiazid, ceea ce îi permite șahului Rokh, într-un moment dificil, să preia inițiativa. Ștefan Lazarevici a refuzat, la început, să respecte ordinul primit, ceea ce a încurajat trupele șahului Rokh să creeze o breșă în frontul inamic. De-a lungul zilei, în frontul otoman, trupele sârbe s-au arătat cele mai slabe și cele mai curajoase, probabil grație conducerii lui Ștefan Lazarevici, câștigat de partea cauzei otomanilor, spre deosebire de alți generali.

În centru, otomanii au rezistat bine ofensivei trupelor lui Timur Lenk, grație dispunerii lor, dar un grup de trupe auxiliare turkmene, așa cum a prevăzut Timur Lenk, au schimbat poziția pe câmpul de luptă, ceea ce a dezorganizat armata otomană, obligată să-și arunce toate forțele în luptă, cu riscul de a se dezorganiza. În acest moment, a fost jucată cartea bătăliei: Timur Lenk a păstrat o parte din trupe. Pentru moment, părea că otomanii rezistă, mai ales că unul dintre comandanți, Mehmed Celebi, a pornit o contraofensivă îndrăzneță, respingând asalturile soldaților lui Timur Lenk și restabilind echilibrul de forțe. Mahomed, văzând că elanul își schimbă tabăra, i-a cerut lui Timur Lenk să intre în luptă cu corpul său mobil. Timur Lenk a acceptat și nepotul său s-a aruncat asupra centrului otoman, sprijinit de contingentele sârbești care rezistau loviturilor succesive ale adversarului. Acesta a fost punctul culminant al luptei. Totul părea că trece dintr-o parte în alta. Calitatea trupelor era foarte asemănătoare. Totuși, lipsa de coeziune internă a armatei otomane și conducerea lui Baiazid, care nu a putut reuni trupele disperate într-un bloc de neclintit, a afectat radical eficiența armatei sale. Prin comparație, Timur Lenk s-a arătat încă o dată fără rival. Armata sa era unită, iar oamenii săi gata să se lupte până la moarte pentru comandantul lor. Superioritatea „forței morale” a armatei lui Timur Lenk a fost strălucită,

într-un moment crucial al bătăliei și chiar al carierei lui Timur Lenk, care a trăit atunci, probabil, cea mai importantă victorie a vieții sale.

Dintr-o singură lovitură, probabil către mijlocul zilei, armata otomană s-a prăbușit. În fața mulțimii de soldați odihniți ai lui Timur Lenk, care se izbeau precum valurile, forțele otomane s-au destrămat, în timp ce moralul trupelor era tot mai scăzut. Din toate părțile, unitățile capitulau și o rupeau la fugă. Statul major al lui Baiazid, inclusiv fiul său cel mare, Soliman, care dorea să preia puterea de la tatăl său, și Ali Pașa, care a înțeles pierderea cauzei, au dat bir cu fugiții. Repede, armata s-a destrămat. Doar sârbii lui Lazarevici au rezistat până la capăt, câștigând admirația lui Timur Lenk. Acesta a dat ordin rezervelor să lanseze ultima ofensivă menită să distrugă armata otomană. A fost secondat de șahul Miran și de șahul Rokh. Cele doua aripi otomane dispăruseră literalmente. Restul armatei, cu excepția câtorva ieniceri din jurul lui Baiazid și al sârbilor lui Lazarevici, a fost distrusă sau fugea.

La sfârșitul zilei, doar garda lui Baiazid continua să se bată, cu o forță disperată. Baiazid a luptat până în ultimul moment. Cu prețul unei incursiuni fantastice în rândul armatei inamice, Ștefan Lazarevici a reușit să scape pentru a i se alătura, implorându-l să fugă. Unul dintre apropiații săi îi adusese o ținută care să-l ajute la deghizare. Dar orgoliul l-a împiedecat să o facă. Afectat de faptul că apropiații și fiul său fugiseră, a rezistat aproape singur pe o colină, în fața soldaților lui Timur Lenk. Obosiți, însetați, cei câțiva tovarăși ai săi – poate 200-300 de oameni – încercau să reziste ofensivei frontale a lui Timur Lenk.

Când s-a înserat, Baiazid a fost obligat să fugă cu câțiva camarazi de arme. Cu sabia în mână, înainta precum omul care a pierdut totul. Urmărit de inamic, a fost prins când calul s-a împiedecat de un obstacol, prăbușindu-se sub el. Baiazid a fost făcut prizonier de hanul Mahmud, rege vasal al lui Timur Lenk. A fost legat și adus în cortul acestuia. Nu știm ce s-a întâmplat între cei doi aflați, în sfârșit, față în față. Ne putem imagina că întrevederea a fost dramatică. Dialogul care apare în cronica Zafer Name este probabil inventat, dar surprinde acest moment: „Râzi că mă vezi. Ești doritor să îți bați joc de nenorocirea mea. Să nu uiți niciodată că Allah este singurul care împarte imperiile și că îți poate lua mâine ceea ce ți-a dat azi!”, ar fi spus

Baiazid, la care Timur Lenk ar fi răspuns: „Știu. De asemenea, nu te insult. Dacă nu mă pot opri să râd este deoarece Allah dă imperiile unor ființe așa de dizgrațioase ca noi. El împarte lumea între un chior ca tine și un șchiop ca mine”. Baiazid a murit în captivitate, în anul următor, în urma unei embolii. Oricum, a încercat să evadeze și Timur Lenk l-a ținut într-o cușcă de fier – mai precis o litieră cu zăbrele – în timpul deplasărilor. Istoria nu a reținut decât această cușcă, uitând chiar și cuceririle sale fabuloase. Erou tragic, Baiazid a sfârșit cucerind Occidentul în felul lui, alături de multe personaje care s-au inspirat din destinul său și pe care le vom revedea pe marile câmpuri de luptă din Europa.

După această imensă victorie, Timur Lenk a continuat o adevărată campanie de teroare în întreaga Anatolie, asemănătoare cu celelalte de până atunci. Armata sa a început să prade Bursa, la vest de Ankara, pe atunci capitala otomană, înainte de a masacra populația. Este adevărat că Soliman trecuse prin capitală, recuperând tezaurul, înainte de a fugi sub protecția Genovei. Apoi a venit rândul Niceei, ca și al altor orașe, între care Efes, Focea, Pergam.

Campion autoproclamat al islamului, Timur Lenk a dorit să demonstreze, cu această ocazie, că nu ataca doar alți musulmani. La Smirna, în fața cavalerilor de la Rodos, pe care Baiazid nu-i putuse înfrânge, în ciuda atacurilor succesive, Timur Lenk a organizat un asediu după toate regulile unei arte pe care începuse să o practice cu competență și cu o experiență deosebită. Fără a dispune de flotă, a construit un dig care a împiedecat vasele să acosteze. Apoi a efectuat lucrări în apropierea fortificațiilor orașului. În ciuda vremii cumplite – era în luna decembrie – și a atacurilor repetate ale apărătorilor, soldații și geniștii au deschis o spărtură în ziduri, prin care armata timuridă a intrat în cetate. Smirna a căzut după două săptămâni, după ce rezistase ani lungi atacurilor otomane.

Cât despre Imperiul Otoman, Timur Lenk l-a împărțit, punând la conducere mici seniori, totul pentru a întreține luptele interne între претенденти la tronul lui Baiazid. Aceste eforturi nu au fost în zadar. Dar ar fi trebuit să le continue. Ca întotdeauna, Timur Lenk avea și alte ambiții și nu îi rămăseseră decât puțini ani de trăit. Probabil că a mai trecut prin această

zonă o dată sau de două ori. Urmașii săi nu au arătat interes pentru regiune. Otomanii au refăcut imperiul și Mahomed¹⁷⁸ a cucerit Constantinopolul.

Ultima mare bătălie a lui Timur Lenk, cea de la Ankara, este probabil cea mai prestigioasă, în ceea ce privește calitatea adversarului său – reputația Imperiului Otoman. Mai apoi, a fost o bătălie clasică, cu o confruntare fără asediu, fără masacre de civili, susceptibilă de a umbri posteritatea măreției sale. Spre deosebire de alte campanii cu repetiție ale lui Timur Lenk, bătălia de la Ankara a cunoscut în aceeași seară deznodământul, mai ales că Imperiul Otoman a supraviețuit.

Timur Lenk a fost un jucător, un om care dorea să înfrângă, chiar dacă poate că nu voia să cucerească un teritoriu. Ca și cum, în final, totul nu ar fi fost decât un mare turnir, în care Timur Lenk a căutat să conducă precum un stăpân absolut, distrugând inamici, unul după altul, ca un alergător genial. De fapt, mai degrabă decât să își consolideze acest imperiu fantastic, Timur Lenk a preferat să își consacre ultimele momente unui alt adversar, împăratul Chinei. Între timp, îl vedem dialogând cu europenii, considerați niște adversari de slabă calitate și deci nedemni de o confruntare militară, dar utili din alte puncte de vedere.

Relațiile cu Europa

Ca urmare a înfrângerii otomanilor, Europa a luat cunoștință brusc de puterea lui Timur Lenk și de consecințele pe care prezența sa ar fi putut să le aibă pentru securitatea europeană. Dar între bătălia de la Ankara și moartea lui Timur Lenk s-au scurs doar doi ani și nu le-a rămas timp europenilor și cuceritorului să dezvolte contacte durabile. Mai mult, au existat deschideri diplomatice din partea Franței și mai ales a Spaniei.

Puțin înainte de moartea lui Timur Lenk, atunci când se pregătea să invadeze China, o ambasadă spaniolă a sosit în capitala sa de la Samarkand. Europa creștină manifesta interes pentru această putere perturbatoare din Asia Centrală, care acționa ca o contrapondere în fața amenințării reprezentate de Imperiul Otoman în Europa, în lumea arabă și în spațiul Mării Mediterane. Și chiar dacă imperiul lui Timur Lenk îmbrățișase religia

musulmană, era vorba de termeni geopolitici și nu religioși – am putea spune chiar și ideologici – pe care monarhii europeni îi aveau în vedere (un pic din modalitatea în care SUA s-a aliat în perioada Războiului Rece cu China comunistă, pentru a îngrădi amenințarea sovietică).

Franța lui Carol al VI-lea¹⁷⁹ și Spania lui Henric al III-lea de Castilia¹⁸⁰ au schimbat scrisori cu „victoriosul prinț Timur Beg”. Regele Franței i se adresa în următorii termeni „realiști” lui Timur Lenk: „Nu este contrar legii, nici credinței, nici dreptății că putem considera utilă curtoazia unei legături de bunăvoință și de prietenie reciprocă între regi și seniori, chiar și de credințe și limbi diferite, mai ales dacă, grație acesteia, supușii lor s-au bucurat de pace și de siguranță”¹⁸¹.

În acest joc al alianțelor, Spania, care încă se afla în conflict cu arabii care stăpâneau Peninsula Iberică, s-a arătat mai întreprinzătoare decât Franța, deoarece a considerat că merită să trimită o delegație oficială în zone atât de îndepărtate. De pe urma acestei misiuni, unul dintre plenipotențiarilor castilieni a alcătuit un caiet de însemnări, deopotrivă viu și instructiv. *Relation du voyage de l’ambassade de Castille à la cour de Timour Beg* constituie unul dintre documentele cele mai prețioase de care dispunem despre curtea lui Timur Lenk și viața cotidiană dintr-un imperiu care se născuse cu câteva decenii mai înainte. Redactat de Ruy González de Clavijo, pe care l-am menționat deja, acest lung raport prezintă amănunțit călătoria întreprinsă de ambasada spaniolă între 1403 și 1406.

Această călătorie corespunde cu sfârșitul domniei lui Timur Lenk; mica echipă trimisă la Samarkand a avut de depășit o serie de obstacole provocate de moartea subită a acestuia și de schimbările politice și profunde pe care acest deces le-a antrenat. În acest sens, structura politică și respectiv geopolitică, construită cu mână de fier de către Timur Lenk, ne aduce aminte de structurile monstruoase cu care ne-a obișnuit secolul al XX-lea și care au dispărut odată cu inițiatorul lor. Căci, de fapt, este vorba despre un uriaș castel de nisip, pe care Timur Lenk s-a străduit să îl construiască, prin forța pumnului, dar și a religiei musulmane.

De fapt, marile victorii militare pe care le-a obținut, precum Alexandru cel Mare, Hannibal sau Napoleon, au schimbat destinul lumii, dar fără să fie însoțite de organizarea unor structuri durabile care puteau asigura

continuitatea imperiului. Căci cuceririle lui Timur Lenk făceau parte dintre acele mari aventuri care marchează spiritele, dar a căror speranță de viață nu o depășește pe cea a inițiatorilor lor. Imperiul lui Timur Lenk nu a fost Roma Antică, nici măcar Bizanțul. Precum imperiul napoleonian sau cel sovietic, acesta reprezintă un „moment” al istoriei, nepotrivit și bizar, aproape atemporal, unde sublimul coabitează cu monstruosul.

González de Clavijo și tovarășii săi au avut șansa de a observa de aproape această anomalie geostrategică pe care au înțeles-o cu greutate și căreia i-au atribuit trăsăturile unei culturi exotice pe care nu o cunoșteau, aspectele culturale neexplicând decât o parte a imperiului lui Timur Lenk. Căci „momentul Timur Lenk” constituie un „prototalitarism”, care nu displace politologilor și filosofilor secolului al XX-lea, care au perceput fenomenul totalitar ca un produs al modernității. Totalitarismul lui Timur Lenk se hrănește dintr-o ideologie specifică, amestecând moștenirea mongolă cu islamul, prin ideea războiului permanent, prin voința de a instaura un sistem de valori universal și prin utilizarea terorii ca mijloc al politicii și, mai mult, ca un scop în sine.

Grupul din Castilia a sosit la Samarkand atunci când Timur Lenk se afla spre sfârșitul vieții, lucru de care era conștient. Grăbit să termine marea lucrare a vieții sale, s-a ocupat, pe rând, de administrația imperiului, de dezvoltarea arhitecturală a Samarkandului și de succesiunea la tron, pregătindu-se pentru expediția cea mai ambițioasă a vieții sale. În ciuda acestor fapte, Timur Lenk a organizat sărbătoriri și banchete – cu scopul de a-și aduna aliații – unde au fost invitați trimișii spanioli cu care a avut chiar timp să discute. De Clavijo ne-a lăsat o descriere insipidă a stăpânului de la Samarkand, care se deosebește de cele privind splendorile arhitecturale ale orașului. Este adevărat că Timur Lenk nu avea, în epocă, o înfățișare fizică impresionantă. Aflăm, de sub pana castilianului, că Timur Lenk avea un aer obosit, iar pleoapele grele îi cădeau peste ochi...

De ce să primești o astfel de delegație, în momentul cel mai puțin oportun, când îți pregătea nu doar campania din China, dar și succesiunea la tron, când planurile sale fuseseră puternic date peste cap prin moartea nepotului său, Mahomed? Ca urmare a victoriei sale asupra lui Baiazid, Timur Lenk trezise un mare interes amestecat cu teamă și curiozitate în rândul

europenilor. Imperiul Bizantin, după câteva secole de ascensiune și de decădere, era amenințat cu dispariția de către turcii otomani care erau din ce în ce mai puternici.

În 1402, Bizanțul părea să fi obținut o amânare. Cu toate acestea, moștenitorul Imperiului Roman reușise, în decursul istoriei, să depășească situații inextricabile și disperate și se putea spera că zeii erau încă cu el. În schimb, se știa că otomanii, pe care europenii fuseseră incapabili să-i oprească la frontiere, suferiseră acolo o mare înfrângere. Aceasta nu putea provoca decât o mare ușurare în rândul europenilor, care încă nu își reveniseră din umilința de la Nicopole, cu șase ani înainte. Europenii, neavând în acest moment resursele pentru a exploata această situație a otomanilor, încercau o deschidere către Timur Lenk Lenk, mai ales deoarece cuceritorul își demonstrase lipsa de interes pentru Europa Occidentală.

După victoria de la Ankara, când Timur Lenk își trimitea trupele pentru a distruge focarele de rezistență de pe teritoriul otomanilor, zvonurile fondate despre piramidele de capete, pe care trupele sale le lăsau în urmă, ajunseseră în Europa și au cauzat o oarecare teamă. Împăratul de la Constantinopol a reînnoit acordul pe care îl avusese cu Baiazid, de a-i plăti un tribut, în timp ce Trebizonda se angaja să respecte statutul de vasal. Orașele italiene, Genova și Veneția – aflate în raporturi secrete cu Timur Lenk – ca și suveranii Castiliei și Franței, au trimis urări de bine și felicitări învingătorului lui Baiazid. În acest moment, Timur Lenk, răspunzând în mod pozitiv dovezilor de prietenie pe care i le-au arătat aliații săi, a dorit să își arate puterea distrugându-i pe cavalerii de la Rodos care îl supăraseră atât de mult timp pe Baiazid.

Curțile europene au reacționat trimițând ambasadori pentru a cerceta situația, care pentru moment era îngrijorătoare, căci Timur Lenk întruchipa pericolul absolut din epocă, fiind deopotrivă turc, musulman și urmaș al mongolilor. Dacă spaniolii nu s-au arătat cei mai activi, Timur Lenk a trimis la regele Franței un călugăr dominican, de origine italiană, care a plecat imediat după victoria asupra lui Baiazid.

Călugărul Jean a sosit la Paris în mai 1403, după care a urmat o călătorie de câteva săptămâni. Apoi a plecat în Anglia și în Italia. S-a prezentat la curtea

lui Carol al VI-lea al Franței, în calitate de arhiepiscop de Sultania, în Iran (ceea ce și era) – sub numele de Jean al III-lea, cu scrisori în limba persană din partea lui Timur Lenk și a șahului Miran. După ce a confirmat victoria cuceritorului, arhiepiscopul s-a implicat în dezvoltarea relațiilor comerciale dintre Franța și Transoxiana. În scurta sa scrisoare, Timur Lenk l-a prezentat pe trimisul său, menționând înfrângerea dușmanului comun, Baiazid, și susținând importanța comerțului internațional, în termeni foarte apropiați de cei pe care i-a folosit mai târziu Montesquieu. Nu putem ști dacă acesta a cunoscut scrisoarea lui Timur Lenk, astăzi la Arhivele Naționale ale Franței și de aceea, iată cele două aspecte importante:

„Fratele Jean, arhiepiscop de Sultania, a fost trimis să vă explice ceea ce s-a întâmplat. Dar, în prezent, așteptăm a ne liniști pentru acest mare rege, de la care ne sunt trimise frecvent mesaje solemne și care ne asigură, în ceea ce privește starea sa de sănătate, că este bine.

Este și mai important ca negustorii voștri să fie trimiși în regiunile noastre și ne angajăm să-i tratăm cu onoare și respect și chiar și negustorii noștri să meargă în regiunile voastre și să fie primiți cu onoare și respect. Ca nimeni să nu-i atace sau să îi supună la taxe (este vorba despre taxe mai mari decât cele pe care trebuie să le plătească), căci datorită negustorilor lumea prosperă”¹⁸².

Este interesant de văzut, în acest mesaj, importanța pe care Timur Lenk le acorda comerțului și liberului schimb. Și aceasta explică concepția sa generală despre politică și societate. Departate de a îl denigra pe negustor, un personaj puțin respectabil în viziunea războinicilor nomazi, Timur Lenk vedea în el o piesă importantă în societate. Desigur, negustorul nu este un soldat, dar există în el ceva legat de curaj, căci viața în permanentă mișcare nu se poate desfășura fără a nu aminti de cea a nomazilor. Mai ales că negustorul contribuie la creșterea economiei și, de aceea, permite o mai bună pregătire a războiului. Mai mereu, în concepția lui Timur Lenk, dorința de hegemonie includea și o dimensiune economică și comercială importantă, intenția sa fiind de a extinde drumurile comerciale și de a fi sigure și libere. Samarkandul urma să fie nu doar un oraș de muzee, administrativ sau un centru de garnizoană; ci mai ales un centru de comerț și de schimb, un veritabil simbol al vestitului drum al mătăsii.

În această Europă, în care nu nutrea nicio ambiție politică, Timur Lenk vedea, mai întâi de toate, o piață formidabilă, cam cum este astăzi China – raiul comercianților și al industriașilor occidentali. Gânditorii liberali nu l-au respins pe acest mare cuceritor care, posibil, era și un economist avizat sau care, mai degrabă, avea bune intuiții în acest domeniu. Fenomenul merită subliniat: cuceritorii au rareori pricepere în treburile economice. Libertatea, fie că era politică sau economică, le era străină. Timur Lenk face excepție. Libertatea economică pe care o apăra era invers proporțională cu duritatea prin care își conducea imperiul.

Pentru a corobora aceste idei, Timur Lenk a alcătuit o altă scrisoare, în aparență aproape identică cu a sa, și i-a atribuit-o șahului Miran. Poate aceasta era o modalitate de a îl păzi pe cel pe care îl vedea urmașul său, știind că relațiile cu Europa constituiau o problemă pe termen lung și că poate nu mai era acolo pentru a culege roadele. Dacă așa stau lucrurile, demersul demonstrează importanța pe care a acordat-o acestui contact cu Europa. Șahul Miran se adresa în termenii următori lui Carol al VI-lea:

„Puterea noastră, care este deja foarte mare, s-a îndreptat contra dușmanului nostru comun; am luptat cu el, l-am distrus și încă facem acest lucru, precum știți. Mulțumim lui Allah și dorim ca prietenia să se lege între noi și voi.

Părintele nostru, văzând loialitatea arhiepiscopului față de noi, l-a trimis la voi, pentru că, fiind la curent cu aproape totul, vă va informa atât despre puterea noastră neînfrântă, cât și despre faptele și gesturile noastre, ca și despre avantajele regiunilor de aici.

Cât despre negustori, vrem ca ei să vină la noi în siguranță, la fel ca acum, și ca ai noștri la voi și ai voștri la noi să se simtă la fel. În sfârșit, deși între noi există diferențe de credință, vrem să păstrăm prietenia pentru beneficiul tuturor și, în special, al negustorilor”¹⁸³.

Vom menționa că fiul lui Timur Lenk nu a mai insistat, precum a făcut-o tatăl său, asupra puterii armatelor sale și a revenit la libertatea comerțului în termeni asemănători. Spre deosebire de Timur Lenk, șahul Miran a introdus religia ca un subiect de discuție în corespondența sa, pentru a o elibera de aspectele politice și economice, căci, în opinia sa, primau diferențele

culturale. Se pare că realismul plutea în epocă, dar realpolitikul machiavellian încă își aștepta inițiatorul¹⁸⁴.

Care a fost răspunsul regelui Franței? Adresat lui Timur Lenk (în limba latină), examina problemele ridicate de șahul Miran cu privire la diferențele religioase, subliniind cu insistență victoria lui Timur Lenk asupra lui Baiazid. În ceea ce privește libertatea comerțului, regele Carol vedea în aceasta mai mult un mijloc de a realiza schimburi interpersonale, depășind cadrul economic, mai ales că pentru Timur Lenk și fiul său comerțul era rațiunea de a fi a acestei misiuni. Iată liniile principale ale scrisorii suveranului francez, în care se regăsește de multe ori termenul de „creștin”:

„Carol, prin grația lui Dumnezeu, rege al Franței, mărețului și foarte victoriosului prinț Timur Beg, salutări și pace.

Măreț și foarte victorios prinț! Nu este contrar nici legii, nici credinței, nici în dezacord cu dreptatea pe care o putem considera utilă, curtoazia unei legături de bunăvoință și de prietenie reciprocă între regii și seniorii muritori, chiar cu credințe și limbi diferite, dacă, grație acesteia, supușii lor se bucură de pace și de siguranță.

Și aceasta este adevărat, mărețe și foarte victorios prinț, grație scrisorilor primite din partea înălțimii voastre, prin intermediul fratelui Jean, arhiepiscop al întregului Orient. Prin el, ați vrut să ne transmiteți un mesaj de salut, ne informați despre întinderea statului și forțele regatului și noi ne alăturăm victoriei pe care, cu sprijinul lui Dumnezeu, ați obținut-o asupra lui Baiazid. Să știți că aceste scrisori ne-au produs o satisfacție deloc mică, deoarece place înălțimii voastre că negustorii noștri și alți creștini pot face comerț cu supușii voștri, realiza și conduce schimburile fără piedici de ambele părți și că au acces deplin pe pământurile voastre și în locurile supuse autorității voastre, după cum ne spuneți, așa cum a fost și în perioada bunilor noștri predecesori. În schimb, noi vă răspundem, de asemenea, cu bună inimă și cu aceeași dorință ca, prin reciprocitate, ai voștri să vină să facă comerț pe pământurile și în posesiunile noastre, precum ai noștri la voi”.

Cu totul altul este caracterul corespondenței dintre Timur Lenk și regele Castiliei, Henric al III-lea. Aici nu este vorba despre comerț. Timur Lenk, în

schimb, face o prezentare a înfrângerii lui Baiazid și mai ales a motivelor atacului său, pentru a-l asigura pe interlocutor despre caracterul defensiv al acțiunii sale:

„Vă aduc la cunoștință că fiul lui Osman, depășindu-și drepturile prin provocarea de incidente și lansarea de ordine violente, pentru a semăna confuzia și pentru a agresa prinții și seniorii, a ignorat avertismentele pe care i le-am adresat și nu a arătat nicio frică; atunci noi am făcut să avanseze stindardele noastre împotriva lui, în numele celui Atotputernic. Am mărsăluit cu armatele noastre către pământurile regilor creștini, pentru a-l alunga, am eliberat multe orașe și castele de creștini și am încredințat zbaterea noastră unei bătălii”¹⁸⁵.

Cu alte cuvinte, Timur Lenk justifică atacul contra lui Baiazid, prin motive de ordin politic și etic (Baiazid căuta necazul). Ceea ce înseamnă că trebuie spus din nou că Timur Lenk nu era nici belicos, nici agresiv, ci avea datoria – de cuceritor și de musulman – de a stabili o zonă care îi aparținea, pentru a fi pacificată. Dar scrisoarea este și un avertisment, care amintește de puterea armatelor lui Timur Lenk și hotărârea conducătorului de a înlătura obstacolele de pe teritoriul său.

Relatările se opresc mai toate aici: Timur Lenk va muri peste doi ani. Doar ambasadele castiliene au păstrat relatările lui de Clavijo, un document esențial care este însă insuficient.

[153 Vezi Beatrice Forbes Manz, op. cit., p. 67](#)

[154 Grousset, op. cit., p. 513.](#)

[155 Autorul se referă la un război sfânt purtat de musulmani contra creștinilor, care erau georgienii \(n. tr.\).](#)

[156 „Ultimul, adică Tohtamîș, după ce s-a luptat cu prinții Kipciak, a vrut să se refugieze la Timur Lenk, care l-a primit cu bunăvoință, nu din pricina descendenței sale din Chinghizi, dacă i-ar fi respectat pe aceștia, ci deoarece a întrezărit posibilitatea de a slăbi pozițiile vecinilor săi de la nord, Hoarda Albă, și dacă era posibil și Hoarda de Aur”. Vezi H.R. Roemer,](#)

„Timur în Iran”, în Peter Jackson și Lawrence Lockhart, The Cambridge History of Iran, vol. 6, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 57.

157 Ogodei (1186–1241) – al doilea fiu al lui Ginghis Han. Mare han al tătarilor 1229–1241 (n. tr.).

158 Ilkhan – titlu purtat de urmașii lui Hulagu (n. tr.).

159 Xenofon (cca 427–355 î.H.) – scriitor și istoric grec (n. tr.).

160 Unii istorici menționează data de 18 iunie 1391.

161 Mollah – cleric la musulmanii șiiți (n. tr.).

162 Grousset, op. cit., p. 523.

163 Grousset, op. cit., p. 526.

164 Nume generic dat Nordului Africii (n. tr.).

165 Vezi, de exemplu, Walter J. Fischel, Ibn Khaldoun and Tamerlane, Berkeley, University of California Press, 1952.

166 Denumirea în limba franceză a Orientului Apropiat (n. tr.).

167 Roux, op. cit, p. 135.

168 Justin Marozzi, Tamerlane, Sword of Islam, Conqueror of the World, London, Harper Collins, 2004, p. 228.

169 Omeiazi – dinastie conducătoare a arabilor din Siria la începuturile Evului Mediu (n. tr.).

170 La lupta de la Nicopole a luat parte și Mircea cel Bătrân, voievodul Țării Românești 1386–1418 (n. tr.).

171 Autorul vizează contradicțiile dintre statele europene și Imperiul Bizantin pe tema unirii religioase (n. tr.).

172 Imperiul Bizantin (n. tr.).

173 Crécy – bătălia din 1346 din Războiul de 100 de ani (n. tr.).

174 Poitiers – bătălia din 1356 din Războiul de 100 de ani (n. tr.).

175 Azincourt – bătălia din 1415 din Războiul de 100 de ani (n. tr.).

176 Infanteriști (n. tr.).

177 La campagne de Timur en Anatolie, Londres, Varorium Reprints, 1977 (1937), pp.112–115.

178 Este vorba despre Mahomed al II - lea, sultan otoman 1451–1481 (n. tr.).

179 Carol al VI - lea – rege al Franței 1380–1422 (n. tr.).

180 Henric al III - lea – rege al Castiliei 1390–1406 (n. tr.).

181 La Route de Samarcande, op. cit., p. 297.

182 Traducere în limba latină de Silvestre de Sacy, în limba franceză de Michel Mollat de Jourdin.

183 Traducere contemporană din limba persană (M.D.J. Mahdoub, D. Boganovic, L.Kehren), la Route de Samarkand, op. cit., p. 294.

184 Lucrarea Principele a fost alcătuită un secol mai târziu, către 1513.

185 Traducere din limba spaniolă de L. Kehren, Idem, p. 299.

Moartea lui Timur Lenk și moștenirea timuridă

„Armata tătară, fără suflet și fără șef – după ce Timur Lenk a revenit la Samarkand, acest imperiu al cuceririlor care nu avea ca centru decât viața, iar ca loc decât brațul unui bărbat puternic – s-a prăbușit repede. Doar numele de Timur Lenk a rămas în rândul distrugătorilor de imperii, care au purtat sabia pe cuprinsul lumii, fără excepție Alexandru cel Mare, Gînghis Han, Cezar, Napoleon.”

ALPHONSE DE LAMARTINE

„Religiile se risipesc precum ceața,

Imperiile se prăbușesc,

Dar lucrările savanților rămân

pentru eternitate.”

ULUGH BEG

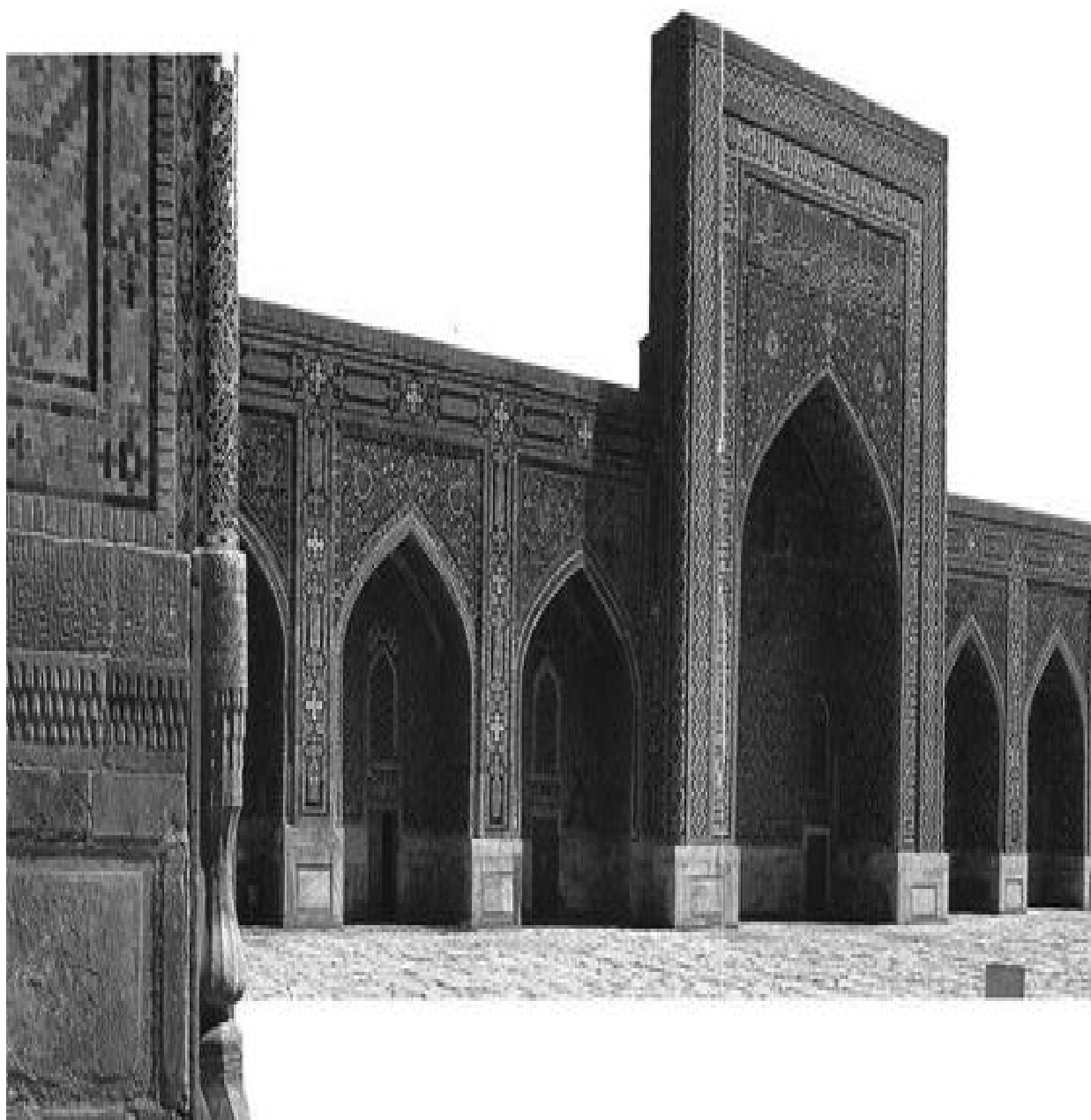
După o lungă absență, Timur Lenk a profitat, în sfârșit, de Samarkandul pe care îl îndrăgea. Sosind odată cu soarele foarte tare care bătea regiunea în lunile de vară, Timur Lenk s-a dedat la festivități nesfârșite și la băutură, după câțiva ani de războaie pe frontul apusean. A fost și o ocazie pentru a vedea cum avansau șantierele de construcții și de a da un nou impuls lucrărilor care urmau să facă din Samarkand „perla Orientului”. La umbra

grădinilor sale minunate, care purtau nume poetice – Încântarea inimii, Grădina platanilor sau Inima lumii –, Timur Lenk a asistat la numeroase festivități și adunări, conform tradiției turco-mongole. Pentru a da ocazia invitaților săi să se afirme, în principal micului grup de castilieni al lui Ruy González de Clavijo, Timur Lenk a băut și s-a distrat ca toată lumea. Ca și pe câmpul de luptă, nu făcea lucrurile pe jumătate. „În timpul serbării, Timur Beg a spus că se putea bea vin și a băut el însuși, deși nu se făcea, în public sau pe ascuns, decât cu acordul său. Vinul a fost servit înainte de masă și era așa de mult încât oamenii s-au îmbătat; de fapt, nu se puteau bucura, nici nu puteau sărbători fără să se îmbete... Celor care refuzau să bea le spunea că trebuie să se conformeze dorinței sale, la care ținea. Mai mult: erau servite pahare pline ochi și trebuiau băute până la fund...”¹⁸⁶ Petrecerea a fost, încă o dată, o ocazie de a se demonstra bărbăția; persoana care reușea să bea cel mai mult vin fiind proclamată „omul forte” al serii. Tradiția islamică a relevat credința populară într-o zonă totuși puternic islamizată.

Și totuși, lui Timur Lenk, fie și în cele câteva săptămâni pe care le-a petrecut acasă, nu i-a priit viața de sedentar pe care o disprețuia din adâncul sufletului. La Samarkand, ca și oriunde în altă parte, trăia o viață de tip nomad, locuind două sau trei zile într-un cort, într-una dintre grădinile sale. În fiecare loc dădea o petrecere, înainte de a ordona ca bagajele să-i fie transportate în altă parte. Armatele sale rămâneau în apropiere: „Dincolo de grădini se întinde o mare câmpie care este traversată de un fluviu și de numeroase cursuri de apă. Timur Beg a ordonat să se ridice numeroase corturi pentru el și femeile sale. De asemenea, a ordonat soldaților săi, care erau răspândiți în grădini și în taberele din zonă, să vină alături de el, să își ridice corturile și alături de femeile lor să asiste la petrecerile și la nunțile care aveau loc”¹⁸⁷. După un popas în grădini, Timur Lenk își regăsea tovarășii de arme în taberele așezate în imediata apropiere a Samarkandului, unde se deplasa zilnic, fără a locui însă acolo. În mijlocul acestei tabere, un cort uriaș îi servea precum un palat de campanie militară. În centrul său, un podium acoperit cu covoare și perne îi întâmpina pe Timur Lenk și pe invitații săi. De jur împrejur era delimitat cu pânză un spațiu care imita fortificațiile tradiționale, ca și cum Timur Lenk ar fi dorit să își bată joc de acestea, pe care ordona să fie distruse de îndată ce orașele erau cucerite. Un turn, de asemenea, din pânză, completa acest decor, care nu a încetat să îi uimească pe călătorii din Castilia.

Această petrecere cu băutură a fost realizată cu un scop clar. Timur Lenk, care avea în jur de 70 de ani, poate chiar mai mult, se pregătea să dea ultima sa luptă, cea mai înălțătoare în ochii săi. Dacă învinsese Persia și pe otomani, India, pe mameluci și Hoarda de Aur, Timur Lenk știa foarte bine că nu putea să atingă măreția lui Gînghis Han decât după ce va fi cucerit cea mai mare bijuterie politică și teritorială care exista, și anume China. Relațiile sale cu China nu se rezumau doar la raporturi politice și geostrategice, ci se înscriseră în adâncimea psihologiei sale complexe, care îi dicta să nu se oprească decât după cucerirea Chinei, pentru ca apoi să aibă parte de o odihnă binemeritată. Precum toți marii conducători militari, nu putea să se oprească. În cazul acestor oameni, doar un adversar mai puternic, o moarte brutală sau o boală incurabilă puteau să pună capăt elanului lor neconținut. În ceea ce îi privește pe adversarii săi, Timur Lenk a cunoscut mulți oameni extraordinari, dar putea să se mândrească de faptul că nu a întâlnit pe unul mai mare ca el. Cât despre boală, a cunoscut destule, el care și-a ignorat handicapurile pe câmpurile de luptă din Europa și Asia. Timur Lenk nu-și arăta vârsta, dacă nu ar fi fost fața care, conform părerii lui de Clavijo, dădea semne de oboseală: pielea brăzdată din cauza vîntului, frigului și a soarelui și faimoasele pleoape care cădeau peste ochii ce exprimau o strălucire deloc schimbată. În ultima călătorie, strălucitul cavaler a fost transportat într-o litieră, ca și cum ar fi dorit să demonstreze încă o dată forța caracterului său, în ciuda unui corp obosit.

Dar ar fi trebuit să demonstreze mai mult, cu mult mai mult, ca să fie înfrînată ardoarea unui om îndârjit de umilința de a fi numit vasalul Imperiului Cerului. De pe vremea urmașilor lui Gînghis Han, ca urmare a teritoriilor ocupate, între altele Transoxiana, conducătorul de la Samarkand trebuia să plătească, teoretic, sau mai degrabă simbolic, un tribut anual Chinei. Deși împărații chinezi nu mai erau descendenții dinastiei Yuan, de origine mongolă, ca urmare a preluării puterii, câteva decenii mai târziu, de către dinastia Ming, aceștia continuau să solicite tributul pentru stăpînirea Transoxianei, care de această dată nu mai era simbolic. Pentru dinastia Ming, era o modalitate de a realiza „recucerirea” față de mongoli și, în general, față de nomazii turco-mongoli.

Tilla-Kari, una dintre numeroasele medrese (universități islamice) ridicate de Timurizi. Aceasta datează din 1646 și se găsește la nord de Registan.

Fiind foarte ocupat, Timur Lenk nu a contestat niciodată această situație, dacă era vorba doar despre plata tributului, dar fără a intra în conflict deschis cu împăratul. Oricum, în calitatea sa de urmaș autoproclamat al măreției mongolilor, Timur Lenk nu a avut altă alegere decât să „recucerească” un

teritoriu care, în spirit, aparținea mongolilor, ai cărui campion devenise. Astfel, Timur Lenk părea la apogeu și trebuia să se dedice încă o dată misiunii sale. Dacă nu a cucerit niciodată personal China, aceasta a fost deoarece era cea mai mare putere mongolă. Aflat către sfârșit, Timur Lenk știa că trebuie să rezolve în mod imperativ această cucerire, cea mai frumoasă dintre toate și, de asemenea, probabil cea mai dificilă.

Timur Lenk spusese întotdeauna că „pentru a începe războiul împotriva Chinei, trebuia să dispui de o putere deosebită”. În lunile petrecute la Samarkand, a încercat să reunească și să organizeze această putere. Dincolo de aceste sarcini foarte importante, a găsit timpul necesar pentru a reorganiza administrația imperiului său, fără îndoială cu scopul de a se asigura că succesiunea, pe care o simțea apropiată, va avea parte de cele mai bune auspicii.

Chiar în momentul în care Timur Lenk făcea pregătiri pentru a conduce campania din China, de Clavijo și tovarășii săi era martori micilor umilințe pe care Timur Lenk le provoca reprezentantului chinez la curtea sa, umilințe care nu erau mai mari decât declarațiile de război oficiale: „După aceasta, ne-a condus pe un podium care era plasat la dreapta lui Timur Beg. Demnitarii care ne țineau de braț ne-au așezat într-un loc, care era mai jos decât acela ocupat de un ambasador trimis la Timur Lenk de împăratul Chiscant din Cathay¹⁸⁸, pentru a-i cere tributul pe care acesta i-l dădea în fiecare an. De îndată ce Timur Lenk a văzut că ne-a așezat mai jos decât ambasadorul împăratului din Cathay, a dat ordin să schimbăm locurile între noi. Pe când stăteam așezați, un sfetnic al lui Timur Lenk i-a spus trimisului din Cathay că stăpânul său a ordonat ca ambasadorii regelui Spaniei să fie așezați mai sus decât el și că el, ambasadorul unui om rău, dușmanul său, să stea mai jos, că stăpânul său a decis, de asemenea, de a face la fel și în viitor, încât nimeni să nu mai revină cu o astfel de solie”¹⁸⁹.

Tensiunea a crescut realmente între noul împărat Yong-Lo și Timur Lenk. Primul a încercat să se facă respectat de celălalt, crezând că un om de 70 de ani, cu handicap, nu va mai întreprinde o campanie împotriva superputerii chineze. Yong-Lo ar fi trebuit, probabil, să unifice numeroasele trăsături ale strategiei chineze, încercând să evalueze bine capacitățile și motivele adversarului! În ciudă tuturor faptelor, viitorul îi va da dreptate, căci sănătatea lui Timur Lenk va juca un rol decisiv în această campanie.

De cealaltă parte, Timur Lenk avea probabil supuși și mai mulți pentru a invada China, în contextul a ceea ce astăzi numim „un șoc al civilizațiilor”. Marele Emir și-a petrecut cea mai mare parte a existenței sale luptând cu adversari care erau de aceeași religie ca și el. Reprezentat al cauzei musulmanilor, Timur Lenk a avut, probabil, ambiția de a-și răspândi religia într-un spațiu cultural foarte dificil de pătruns. În portretul pe care îl face unui cuceritor (secolul al XIX-lea), când Franța era în plină etapă colonială, Lamartine a insistat asupra acestui din urmă aspect, deseori trecut sub tăcere de către observatorii occidentali, care, foarte probabil, a reținut o anumită viziune a lucrurilor: „Dar Timur, dincolo de obscurul care acoperea planurile sale și de deșertul care apărea de pe urma distrugerilor, nu părea că parcursese deja Pământul. Deghizat în barbar șiret și sangvinar, nu căuta, de fapt, decât să-și sporească prestigiul, prin aservirea patriei sale și a regatelor învecinate. Studiind din în ce mai mult caracterul său, acțiunile, cuvintele, rezultă că a fost vorba despre un plan religios și civilizator pentru tătari și pentru Orient și că Timur Lenk a conferit cuceririlor sale atât înțelepciune, cât și glorie, către sfârșitul vieții. Cel la care visa Timur Lenk cuceritorul era Mahomed, de aceeași religie ca și ceilalți. Dușmanul idolilor, apostol înarmat, era purtătorul morții și a unei mari idei pe care o promova”.

Și poetul romantic continua: „Timur Lenk a devenit soldat, dar soldatul independent care avea filosofia Coranului. [...] Alexandru cel Mare nu a avut ca scop decât uimirea posterității, Cezar – imperiul, Gînghis Han – teritoriul, Napoleon – gloria; Timur Lenk, precum Carol cel Mare, nu mai avea ca scop religia; pentru a fi Carol cel Mare al tătarilor nu-i lipsea decât timpul”¹⁹⁰.

Timur Lenk nu era interesat de Europa. O considera prea slabă și îndepărtată pentru a merita o expediție de cucerire. China constituia marea rivală a hegemoniei musulmane pe continentul eurasiatic. Cauza religioasă – ideologică, dacă preferați – constituia, pentru un om ca Timur Lenk, care cucerise totul sau aproape totul, ultimul trofeu, acela care i-ar fi adus recunoașterea istoriei, știind că impactul pe care l-ar fi putut avea prin cucerirea și convertirea Chinei la islam ar fi fost infinit mai mare și mai de durată decât cuceririle efemere pe care le realizase până atunci. Citind o cronică a epocii, motivațiile sale se dezvăluie foarte bine: „După ce am reflectat îndelung, nu am găsit vreun plan care să fie mai convenabil statului meu și mai demn de gloria noastră, decât de a merge la război împotriva

marele imperiu al Chinei. [...] Dar voi știți că idolatria înlăturată de strămoșii noștri mongoli a alungat islamismul. Zeii falși dominau acolo și aceasta nu era pe placul lui Allah care ne-a dat spada pentru a-i pedepsi pe necredincioși și pe cei care nu cred. Noi suntem forța islamului și vom lupta pentru măreția sa”.

Dar niciun invadator, nici măcar mongolii din epoca de glorie, nu a reușit o cucerire durabilă a Chinei. Aceasta a reușit întotdeauna să îi îndepărteze, din punct de vedere cultural, pe invadatorii nomazi. Dar situația era cu totul alta în cazul lui Timur Lenk, deoarece aducea cu el elanul militar al cuceritorilor turco-mongoli către fervoarea ideologică a cuceritorilor musulmani, care erau arabi, perși sau turci. Istoria, de dinainte de Timur Lenk și de după el, a demonstrat de câteva ori forța și flexibilitatea religiei musulmane din zonele cucerite, astfel că puterea politică putea determina ideologia, fie ea seculară sau religioasă. Timur Lenk era perfect conștient de șansa care i se oferea atunci când se afla la apogeul gloriei, aceea de a schimba cursul istoriei.

Cronica face referire la motivațiile ideologico-psihologice ale marelui cuceritor care, în decursul jihadului, a sperat probabil la izbăvire: „Eu însumi nu sunt nimic, sunt tu, care de la vârsta de mic prinț, care am fost, am ajuns cel mai puternic suveran al lumii. Fac astfel ca ordinea și securitatea să domnească între supușii mei, așa încât un om singur, purtând pe cap un vas din argint plin cu monezi de aur, să poată traversa imperiul meu fără frică. Dar, cucerirea regatelor a provocat acte teribile, crime, arestări, torturi și incendii; pentru a opri aceste acte nemiloase, dar necesare victoriilor, devenite păcatele și crimele noastre, am luat hotărârea de a merge să îi convertim pe păgânii din China și de a le distruge idolii. Voi aduce cu mine soldații, care au fost instrumentul greșelilor mele, ca să devină penitența mea”.

Pregătirile au fost făcute și armata lui Timur Lenk era nerăbdătoare să-și atingă destinul. Efectivele militare constituiau această „putere supremă” pe care Timur Lenk spera să o aibă, cu câteva zeci de mii de soldați – între 100 000 și 200 000 de oameni – care urmau să însoțească un convoi uriaș de care (500 doar pentru Timur Lenk) și unul imens de vaci și miei. Timur Lenk se grăbea și nu avea să renunțe în fața greutăților iernii. A părăsit Samarkandul în luna decembrie. Această alegere, determinată de imperative pe care nu le putea controla, începuse de la starea sa de sănătate, care i-a fost fatală, și

consecințele sale, încă neevaluate pe deplin, au schimbat probabil destinul lumii. Chiar dacă Yong-Lo era în mod clar un adversar viclean, este mai mult ca sigur că i-ar fi fost greu să reziste celui mai mare general al epocii, aflat la apogeul puterii sale, celui care îl umilise pe „invincibilul” Baiazid.

Cum a reacționat China în fața amenințării religioase care însoțea cucerirea militară? Istoria sa părea să indice că dacă era vreo țară care să reziste din punct de vedere cultural asaltului islamului, aceasta era China. Și Spania, din această epocă, a demonstrat că imperialismul musulman putea fi în mod real respins. Pe de altă parte, istoria cuceririlor musulmane demonstrează că o societate rezistă greu din punct de vedere cultural, dacă a fost înfrântă militar. René Grousset, pe de altă parte, reflectează la distrugerea influenței culturale chineze: „Fără îndoială, a fost unul dintre cele mai mari pericole care au amenințat civilizația chineză, căci de data acesta nu era vorba despre invazia unui Kubilai¹⁹¹ care respecta budismul și confucianismul și dorea să devină un adevărat fiu al Cerului, ci despre incursiunea unui musulman fanatic care, răspândind islamul, ar fi distrus în mod real și deznaționalizat civilizația chineză”.

Indiferent cine a fost Timur Lenk, nu și-a putut îndeplini visul. Și, precum este deseori cazul, în aceste momente rare, când istoria poate fi schimbătoare uneori, timpul a decis asupra destinului imperiului lui Timur Lenk și al Chinei. Precum invazia mongolă din Japonia a eșuat din cauza unei furtuni, cum s-a întâmplat mai târziu și în cazul lui Napoleon Bonaparte, sau Adolf Hitler în Rusia, factorii naturali s-au adăugat imensei voințe a lui Timur Lenk. Frigul foarte necruțător, care a dominat în acel an în regiune, a început să îi afecteze armata. Oamenii și animalele mureau de foame, aprovizionarea era asigurată foarte greu. Mai ales frigul l-a afectat în mod direct pe Timur Lenk, care fie fusese atins deja de o boală, fie avea o bronșită sau o pneumonie care i-a fost fatală. Pentru a se vindeca, a băut o mare cantitate de alcool, considerat atunci un remediu eficace contra frigului (astăzi se știe că alcoolul nu dă decât o impresie înșelătoare de „căldură”). Starea sa s-a înrăutățit și și-a dat ultima suflare la 19 ianuarie 1405, la Otrar, cam la 400 km de Samrakand, pe celălalt mal al fluviului Sâr-Daria, care era înghețat, ceea ce a permis armatei lui Timur Lenk să-l traverseze fără să se ude. După moartea conducătorului, expediția a fost anulată, pentru a se rezolva problemele spinoase ale succesiunii la tron.

Imperiul se destramă

Poate cel mai mare cuceritor al timpurilor, alături de Alexandru cel Mare, Gînghis Han sau Napoleon Bonaparte, Timur Lenk a fost incapabil, ca și ceilalți, să asigure succesiunea la tron. Precum Atila, și el răpus fulgerător, Timur Lenk a fost un mare cuceritor, a cărui imagine a fost afectată de dispariția sa.

Timur Lenk s-a preocupat neîncetat de succesiunea sa, inclusiv în cele câteva luni înainte de a pleca în campania din China. Dar infrastructura din statul său suferea de același defect care afectează toate statele totalitare: brațul de fier care menținea sistemul avea o bază fragilă, gata să explodeze la dispariția celui sau celor care l-au pus în funcțiune. Stalin, Tito¹⁹² sau Mobutu¹⁹³ au ilustrat, în secolul al XX-lea, fragilitatea sistemelor politice care s-au organizat în jurul cultului personalității lor.

Testamentul politic al lui Timur Lenk, care ar fi dorit să fie respectat, a dispărut la fel de brutal ca și autorul său. Speranța lui Timur Lenk că succesiunea la tron urma să se desfășoare fără dificultate era o himeră. În realitate, puterea care rezida într-o infrastructură politică, construită și menținută de-a lungul vremii, a fost contestată după moartea lui Timur Lenk de către toți cei care se bucuraseră de anumite părți din putere. Căci toți acești actori mari și mici ai crizei de succesiune, fie îl sprijiniseră pe Timur Lenk de la începuturile ascensiunii la putere, fie fuseseră favorizați de acesta de-a lungul deceniilor¹⁹⁴. Dimpotrivă, adversarii săi, care puteau să se implice în războiul civil, au fost foarte discreți. În concluzie, imperiul lui Timur Lenk s-a prăbușit sub propria greutate, înainte de a fi dezmembrat, un secol mai târziu, de forțele externe.

În acest timp destul de îndelungat, moștenitorii au fost incapabili să oprească regresul teritorial al imperiului, realizând un tur de forță în plan cultural și susținând foarte mândri civilizația islamică ce a marcat apogeul Asiei Centrale. Imperiile care se prăbușesc se caracterizează, în general, printr-o decadentă culturală care o însoțește pe cea militară și politică. În cazul lui Timur Lenk și al urmașilor săi, s-a întâmplat exact contrariul. Moartea sa a provocat un fel de eliberare, ceea ce a antrenat o explozie culturală,

concomitent cu căderea imperiului. Din nefericire, dezagregarea finală a imperiului a marcat și sfârșitul civilizației cu același nume.

Prăbușirea imperiului lui Timur Lenk s-a produs, în principal, din cauza luptelor interne pe tema succesiunii, dintre fiii și nepoții acestuia. Dintre cei patru fii ai lui Timur Lenk, doar doi au supraviețuit și anume șahul Miran și șahul Rokh. Fiii acestora, Djahangir și șeicul Omar (care au murit în 1375 și 1391) moșteniseră teritorii de la părinții lor. Dintre nepoții săi, cel care a primit autoritatea supremă, Pir Mahomed, fiul lui Djahangir, a fost înlăturat de Khalil, fiul șahului Miran, care s-a proclamat stăpânul Samarkandului și a ieșit învingător în lupta împotriva vărului său. Khalil, în vârstă de 21 de ani, nu a putut păstra puterea și a fost repede înlăturat în urma unei lovituri de palat de către șahul Rokh (1407). Alegerea a fost probabil cea mai bună. Conform părerii lui Grousset, „Șahul Rokh a fost cel mai de seamă timurid. Conducător și soldat bun, dar mai mult pacifist, omenos, pasionat de literatura persană, mare constructor, protector al poezilor și artiștilor, acest fiu al lui Timur Lenk a fost unul dintre cei mai de seamă suverani ai Asiei”¹⁹⁵.

Dacă imperiul lui Timur Lenk a început să se destrame la moartea sa, succesorii săi au demonstrat rapid mari calități în domeniul politicii culturale. Teritoriul controlat de urmașii săi nu a încetat să se restrângă – la început, șahul Rokh controla Transoxiana, Horezmul, Fergana, Khorasanul și Iranul. Samarkandul era bijuteria lui Timur Lenk. Heratul (Afganistanul) a fost al șahului Rokh. Dacă cele două orașe își disputau, în secolul al XV-lea, supremația culturală a moștenirii timuride, două civilizații distincte rivalizau în ceea ce privește rafinamentul – cea persană, deja afirmată de mult timp, și cea turcă.

Timur Lenk a realizat unitatea între cultura cuceritorilor de stepă, de sorginte mongolă, și cultura sedentarelor din Asia Centrală. Cât despre șahul Rokh, menținând sistemul de guvernare turco-mongol, de tip tribal, a marcat o ruptură față de tradiția lui Gînghis Han, promovând cultura islamico-persană și tehnicile sale proprii de administrație. În mod simbolic, șahul Rokh a rupt tradiția tatălui său de a conduce din spatele unui monarh fantomă, descendent al lui Gînghis Han. De fapt, șahul Rokh l-a înlocuit pe Timur Lenk, în poziția de conducere, în calitate de ultim moștenitor al marilor cuceritori mongoli și a întemeiat o nouă manieră de conducere, diferită de

cea a urmașilor lui Gînghis Han. Șahul Rokh a avut curajul să lase la o parte moștenirea stepelor și a guvernat cu titlul de sultan. Pios, dornic să respecte șaria¹⁹⁶, el a înțeles să mențină coeziunea a ceea ce putea fi salvat din ideologia politică a tatălui său. Dacă Timur Lenk nu a efectuat niciodată un pas decisiv către islam, șahul Rokh nu a ezitat o clipă, instaurând un sistem de conducere de cea mai pură tradiție iraniană, alegând să stabilească într-o manieră exclusivă legitimitatea urmașilor lui Timur Lenk în cadrul tradiției musulmane. Șahul Rokh, care a condus mai mult decât Timur Lenk, a fost cel care, grație talentelor sale militare și politice, a întârziat căderea imperiului și a realizat unitatea culturală, în care orașul său, Herat, și respectiv Samrakandul, pe care i l-a încredințat lui Ulugh Beg, au fost cele două perle ale sale.

Odată cu șahul Rokh, procesul de sedentarizare început de Timur Lenk și-a aflat deznodământul logic. Această ruptură nu a fost fără de urmări, căci structura politică lăsată moștenire de Timur Lenk, care era deja slăbită de luptele pentru succesiune, nu avea soliditatea și permanența infrastructurii mongole, pe care Timur Lenk s-a arătat interesat să o imite. Folosind sistemul turc, Timurizii au instaurat o modalitate de succesiune care favoriza autonomia și independența, în care structura solidă care menținuse statul, în cazul urmașilor lui Gînghis Han, lipsea. Practica succesiunii a avut ca efect manifestarea ambițiilor diverșilor urmași foarte nerăbdători; odată obținute teritoriile dorite, au încercat să și le mărească pe seama vecinilor. În consecință, imperiul lui Timur Lenk s-a fărâmițat treptat, atunci când zona se caracteriza printr-o instabilitate geopolitică cronică. Dintr-un imperiu, spațiul geopolitic s-a transformat într-un conglomerat de state, cu limitele lor inerente unui astfel de sistem. În consecință, anarhia a început să se manifeste în raporturile de forțe, fără un oarecare echilibru al puterilor, pentru a menține sistemul în funcțiune. Astfel, s-a creat un alt imperiu, cel al Marilor Moguli, în care un descendent direct al lui Timur Lenk, pe nume Babur – care a fost, de asemenea, un memorialist și un poet de renume – a refăcut în India gloria strămoșului său, încercând să atenueze memoria colectivă a terorii, pe care o impusese cu prilejul expediției sale. De la Timur Lenk la Babur trecuse mai mult de un secol (Delhi a fost cucerit în 1526).

Între timp, ceea ce rămăsese din imperiul lui Timur Lenk a căzut în mâinile uzbekilor, chiar în momentul în care portughezii descopereau Brazilia (1500). Această coincidență de fapte nu era doar simbolică: ultimul mare

imperiu continental din Eurasia murea, în timp ce europenii acționau pentru deplasarea centrului geostrategic al planetei în zona oceanelor, ceea ce anunța marea ruptură geopolitică al celui de al doilea mileniu și pune capăt hegemoniei puterilor continentale care dominaseră scena eurasiatică vreme de câteva secole. Chinezii, cu expedițiile lui Zheng He, începute chiar în anul morții lui Timur Lenk, sub impulsul lui Yong-Lo, avuseseră o bună intuiție. Dar au fost abandonate brusc câțiva ani mai târziu (1533), lăsând mână liberă europenilor (conform unor teorii care trebuie abordate cu precauție, Cristofor Columb și urmașii săi au utilizat hărți ale acestor expediții¹⁹⁷). Astfel, în câteva decenii, soarta lumii a fost decisă prin niște opțiuni de natură politico-strategică și ca urmare a hazardului. La rândul său, Hoarda de Aur s-a prăbușit definitiv, ca urmare a diviziunilor și luptelor interne și a dispărut în 1502.

În ciuda tuturor faptelor, secolul care separă moartea lui Timur Lenk de invazia uzbekilor a fost strălucitor din punct de vedere cultural. Dacă putem încerca o comparație, imperiul lui Timur Lenk a cunoscut o turnură care nu poate să nu ne aducă aminte de Europa secolului al XX-lea: după perioada de expansiune colonială și criza politică, investițiile au vizat o mai bună calitate a vieții. Politica imperială a lui Timur Lenk, care impusese atâta efort și sânge pentru cuceriri relative, a fost abandonată. Despotismul luminat al șahului Rokh și al fiilor săi, în parte moștenit de la Timur Lenk, a avut ca urmare stabilizarea acelei părți a imperiului unde se putea impune încă acest proces, și anume dezvoltarea culturii, a științelor, a educației și de a îmbunătăți, în general, situația populației. Astăzi, aceasta este numită „o politică socială”. Această turnură radicală a permis afirmarea unei epoci de aur a culturii, dar a contribuit, de asemenea, la vulnerabilizarea vechiului imperiu al lui Timur Lenk, într-un context geopolitic dur și lipsit de menajamente. Șahul Rokh a fost, între altele, un admirabil diplomat care a restabilit legăturile cu India și China. Pentru a ilustra această schimbare în politica timuridă, l-a invitat din nou la curtea sa pe plenipotențiarul chinez pe care Timur Lenk îl umilise în public, în timpul vizitei delegației din Castilia.

Ulugh Beg sau epoca de aur a Timurizilor

Ulugh Beg, fiul șahului Rokh, a fost din multe puncte de vedere admirabil – și, dacă există cineva care simbolizează epoca de aur a Renașterii timuride, acesta este Ulugh Beg. A continuat, la Samarkand, opera începută de bunicul său și perla Asiei Centrale îi este datoră, la fel cum îi era și lui Timur Lenk. Fapt remarcabil: oamenii de cultură și de știință au câștigat într-un fel lupta pentru succesiune, în timp ce aceia care erau avizi de putere au fost marginalizați. Dar șahul Rokh, cel dintâi responsabil pentru victoria celor „fini”, care era interesat de artă, știință și literatură, a moștenit de la tatăl său gândirea strategică ce i-a permis să rezolve, în câteva rânduri, diferendele familiale, prin forță îmbinată cu diplomație.

Gustul pronunțat al șahului Rokh și mai ales al lui Ulugh Beg pentru arte și științe nu era întâmplător. Înainte de moarte, Timur Lenk se asigurase că nepotul său urma să aibă o educație de primă clasă, adică cunoștințe solide de matematică, științe, teologie, de limba arabă și persană. El îi oferise deja tânărului succesor orașul Tașkent. În timpul luptelor pentru succesiune, șahul Rokh și-a ținut fiul (născut în 1394), departe de intrigile vecinilor săi și l-a numit în fruntea Transoxiane, acordându-i o mare independență, pe măsură ce și-a consolidat puterea.

Ulugh Beg nu avea cunoștințele bunicului și nici pe cele ale tatălui, în ceea ce privește armele. Cele două campanii militare, pe care le-a întreprins în 1424 și 1427, au constituit eșecuri care i-au întărit convingerea că locul său era mai degrabă în domeniul culturii. De fapt, Ulugh Beg a consumat multă energie pentru a transforma Samarkandul și regiunea înconjurătoare într-un centru de cultură. A întemeiat medresele la Samarkand, Bukhara și Ghijduvan, asemănătoare universităților care începuseră să înflorească în toată Europa, în cadrul acestora fiind ținute cursuri nu doar de teologie, dar și de științe și matematică. Medresele erau veritabile centre de cercetare modernă și s-au făcut descoperiri importante în astronomie și în trigonometrie. Să reamintim că lui Ulugh Beg, care a fost un matematician și un astronom de renume, îi datorăm un superb observator astronomic. În buna tradiție stabilită de Timur Lenk, Ulugh Beg s-a înconjurat de cei mai mari savanți ai epocii, precum Ali Quschci, turc din Asia Centrală, Qadi Zada Rumi, de asemenea, turc sau Ghiyath al-din Kashi, un persan. Îl vom regăsi mai târziu pe Ali Quschci, la curtea lui Mahomed al II-lea de la Constantinopol.

Ulugh Beg s-a afirmat ca opusul absolut al lui Timur Lenk, reprezentând dimensiunea umană pe care cuceritorul a ascuns-o în adâncul său și pe care nu a făcut-o să apară decât foarte rar. Ulugh Beg a fost omul care și-ar fi dorit Timur Lenk să fie și acesta a fost geniul militar cu care Ulugh Beg și-ar fi dorit să semene. Cei doi aveau un proiect comun, Samarkandul, care adăpostește și astăzi mormintele celor doi.

Militar mediocru, Ulugh Beg a fost, pe de altă parte, un „intelectual” – în sensul nobil – de primă mână, lucru rar la suverani; Marcus Aurelius¹⁹⁸ în Antichitate, Frederic al II-lea al Prusiei – acesta din urmă fiind și un mare comandant militar – și Thomas Jefferson¹⁹⁹ în epoca modernă, reprezentând câteva figuri izolate. Ulugh Beg, al cărui nume nu înseamnă mai nimic dincolo de hotarele Asiei Centrale, a fost, din această perspectivă, prototipul despotului luminat. Capacitățile sale intelectuale erau nemaipomenite. Stăpânea perfect limbile turcă, arabă, persană și putea recita din Coran, în conformitate cu cele șapte moduri de lectură. A scris o istorie a imperiului lui Ginghis Han, intitulată Istoria celor patru ulusuri. Se spune că memoria sa era nemaipomenită. Într-o zi, a pierdut un manuscris al unei lucrări, un tratat despre animale, și a fost capabil să reproducă textul din memorie. Odată regăsit originalul, s-au putut compara cele două texte care erau practic identice...²⁰⁰.

Mult legat de tradiție, Ulugh Beg a realizat o cronică a acțiunilor lui Timur Lenk, dar opus magnum pe care l-a comandat nu s-a păstrat, contrar altor povestiri, precum cele ale lui Juvayni sau șerifului el-Din. Ulugh Beg era muzician și compozitor. A fost un poet de oarecare talent. Om al Renașterii avant la lettre, a avut un gust pronunțat pentru activitățile sportive și a fost și un mare vânător. Științele și matematicile au fost domeniile în care și-a demonstrat cel mai bine talentele și și-a pus amprenta asupra acestora care au marcat secolul al XV-lea.

Născut Mahomed Taragui, la 22 martie 1394, viitorul lui Ulugh Beg a fost încredințat bunicii care, potrivit tradiției, a avut grijă de primele etape ale educației sale. De foarte tânăr, Ulugh Beg și-a urmat tatăl și bunicul în campanii militare. Apropiat de Timur Lenk, a asistat la celebrele discuții care reuneau filosofi, teologi și savanți de renume, pe care Timur Lenk îi aduna seara pe lângă el. Probabil că acolo a prins gustul pentru preocupările spiritului. Într-una dintre călătoriile lui Timur Lenk în Azerbaidjan, Ulugh

Beg a devenit interesat de astronomie, în timpul unei vizite la observatorul astronomic de la Maragha. Fiind prezent la sărbătorile de la Samarkand, care au precedat pregătirile pentru China, l-a însoțit pe bunicul său în ultima sa expediție, apoi a fost trimis pe lângă un apropiat al lui Timur Lenk, șahul Malik, care s-a preocupat vreme de câțiva ani de pregătirea sa militară și politică, chiar în momentul în care verii săi distrugeau moștenirea tatălui său. Astfel, la adăpost de intrigile politice legate de succesiunea lui Timur Lenk, șahul Rokh s-a ocupat de restaurarea ordinii în stat. Avea 15 ani când a urmat la tronul Transoxianeii.

Timur Lenk și urmașul său, șahul Rokh, au atras cele mai mari figuri intelectuale și artistice din vastele regiuni în care au purtat campanii militare. Șahul Rokh i-a determinat pe marii teologi ai vremii să vină la Herat. Ulugh Beg, mai aplecat către științe decât spre teologie, a chemat lângă el o mulțime de savanți și filosofi, veniți din cele patru colțuri ale spațiului cultural musulman. Originar din Turcia, Qadi Zada Rumi era un savant de mare renume, care călătorise deja mult, înainte de a se stabili la Samarkand. Ulugh Beg, care nutrea o admirație fără margini pentru acesta, i-a încredințat sarcina educației sale științifice, de care elevul era pasionat. Această preocupare l-a însoțit până la moartea sa brutală, patru decenii mai târziu. Între timp, Ulugh Beg i-a solicitat redactarea a numeroase studii, la realizarea cărora a luat parte și el în mod activ. Cele două domenii predilecte în care și-a afirmat reputația sa științifică au fost astronomia și matematicile. La Samarkand, Ulugh Beg a continuat opera arhitectonică a bunicului său și a nutrit un interes deosebit pentru jad. El a organizat marea expediție – probabil 2 000 de oameni – care urma să aducă din Mongolia imensele blocuri de nefrită, destinate pietrei de mormânt a lui Timur Lenk²⁰¹.

Atunci când Ulugh Beg își afirma talentele la Samarkand, fratele său mai mic, Baysungur (născut în 1397, a murit tânăr, în 1433), sfătuit de șahul Rokh, se arăta interesat de literatură, în special cea persană, la renașterea căreia a contribuit la Herat. Spirit bibliofil, Baysungur era preocupat, el însuși, de caligrafie și pictură și a realizat remarcabile miniaturi. În mod curios, pictura din epoca lui Timur Lenk și a urmașilor săi reprezintă lumea ideală, unde realitatea se disipează, ca și cum Timur Lenk și ai săi voiau să fugă de realitatea dură și crudă a campaniilor militare care le-au adus renumele. În unele manuscrise din epocă se poate vedea calitatea miniaturilor realizate de desenatori, dintre care Kamal ad-Din Behzad este

cel mai cunoscut, în special pentru desenele înfățișând cai – printre cele mai frumoase lucrări din întreaga epocă turco-mongolă.

În perioada cuceririi Tabrizului de către șahul Rokh (1420), Baysungur a strâns meșteșugari și artiști, pe care i-a pus repede la lucru în atelierele sale de la Herat, în fruntea cărora se afla un vestit caligraf, Maulana Djafer Tabrizi. Unii dintre acești artiști au dus tehnica ilustrației în Turcia. După ce la Samarkand s-a realizat o hârtie de bună calitate, atelierele de la Herat s-au bucurat repede de un prestigiu pe care chiar și artiștii de la Samarkand îl invidiau. După războaiele de succesiune, în care s-au confruntat fiul lui Baysungur și Ulugh Beg, ultimul a preluat atelierele de la Herat. La moartea lui Ulugh Beg, acesta a luat locul Samarkandului, ca centru de cultură, mai ales sub impulsul lui Abu Said și Hussein Bayqara, descendenți ai celorlalți doi fii ai lui Timur Lenk, șeicul Omar și șahul Miran.

Unul dintre verii lui Ulugh Beg, Iskandar (fiul lui Djahangir) a fost și el pasionat de artă, literatură și științe. Ca și Ulugh Beg, Iskandar era îndrăgostit de stele. În perioada domniei sale de zece ani, orașul Shiraz a devenit un alt centru artistic și științific, înainte de a fi ocupat de șahul Rokh. Fiii șahului Rokh, Ulugh, Baysungur și Ibrahim, petreceau zile întregi discutând despre poezie, artă și literatură. Deseori, dincolo de obligațiile politice, purtau corespondență intensă, pe diferite teme, în afară de arta conducerii și a războiului.

Șahul Rokh a murit în 1447. Începea o nouă etapă. În mod logic, Ulugh Beg a fost desemnat de tatăl său să îi succeadă, ceea ce s-a și întâmplat înainte de a comite o serie de greșeli care i-au afectat viața. Înainte de a purta o bătălie contra nepotului său care îi disputa puterea, Ulugh Beg a neglijat să răsplătească pe unul dintre fiii săi, Abd al-Latif, care jucase un rol în obținerea victoriei menționate. După ce și-a arătat preferința pentru un alt fiu al său, Abd al-Aziz, Ulugh Beg a comis o a doua greșală, lăsându-i lui Abd al-Latif controlul Heratului și, deci, și mijloacele de a se ridica la luptă contra tatălui său. În toamna lui 1449, fiul a mărșăluit cu armata contra Samarkandului, iar tatăl său nu a putut rezista. Prins în timp ce se îndrepta spre Mecca, Ulugh Beg a fost decapitat, iar corpul său îngropat lângă cel al bunicului. Între timp, autoritățile religioase de la Samarkand, care aveau puțină simpatie față de cel care era neglijat, conform părerii lor, au lansat o fetva²⁰² împotriva fostului stăpân al locului.

Istoria părea că se repetă: Abd al-Aziz a cucerit puterea prin forță și a pierdut-o repede în favoarea vărului său, Abu Said, care era susținut de uzbekii ce așteptau cu nerăbdare ocazia care nu a întârziat să apară. După ce a pierdut, pentru moment, puterea în favoarea unui alt văr, pe nume Abu al-Qasim Babur, Abu Said a reușit să domnească un deceniu (1458–1469), care a fost o perioadă de relativă pace, ceea ce a permis suveranului să întreprindă lucrări importante pentru imperiul său, cu precădere în domeniul irigațiilor și al agriculturii, ceea ce a accelerat procesul de sedentarizare a societății timuride.

Abu Said, care a înțeles că autoritățile religioase jucau un rol decisiv în lupta pentru putere, s-a deschis către acestea, pentru a-și face aliați. În plan extern a reînnoit alianțele, care-i putea aduce sprijin pentru a îi opri pe ciagataii din Mogolistan și pe uzbeki. Abu Said a murit în 1469, atunci când a încercat să intervină în conflictul dintre turkmeni, cu scopul de a obține controlul Persiei occidentale și, în fine, de a reface imperiul lui Timur Lenk. După moartea lui Abu Said, fiii săi i-au succedat, și anume Ahmad, între 1469–1494, doar la Samarkand, și Omar, în aceeași perioadă, în Fergana. Domnia neobosită a acestor doi conducători a fost posibilă ca urmare a luptelor interne dintre nomazi și piețele comerciale din imperiu. Astfel, Ahmad și-a distrus multe dintre forțele sale, luptând contra lui Omar, pe care dorea să îl înlăture cu orice preț.

După ce au fost slăbiți de Abu Said, ciagataii din Mogolistan și-au refăcut puterea, pentru a-i manipula pe cei doi frați rivali. Urmașii lui Ginghis Han și-au revenit după perioada de declin care îi permisesese lui Timur Lenk și a lor săi să domine acest spațiu. În ciuda prăbușirii imperiului lui Timur Lenk, la cumpăna secolului al XV-lea, descendenții lui și-au luat revanșa, de această dată în India, prin Babur, fiul lui Omar, care îi succedase la putere în Fergana. Între 1495–1500, sfârșitul domniei Timurizilor a fost și mai confuz, tânărul Babur (14 ani) a fost pentru scurt timp (1497) stăpânul Samarkandului, succedând unei serii de pretendenți și precedându-l el însuși pe Ali, cel mai mic fiu al lui Ahmad.

În aceste condiții, conducătorul uzbekilor, Mahomed Șeibani, a pătruns cu trupele sale în Bukhara, înainte de a supune Samarkandul și a-l face pe Ali să dispară. După cucerirea Samarkandului, Heratul a mai rezistat cam o jumătate de deceniu în mâinile unui timurid, Hussein Mirza Bayqara, venit

la putere în 1469, după moartea lui Abu Said, și a care a continuat să se preocupe de dezvoltarea culturală a orașului, contribuind la renașterea civilizației persane și la afirmarea unei culturi turce specifice. După moartea lui Hussein, Heratul a căzut în mâinile uzbekilor (1507).

Hussein Mirza Bayqara a contribuit mai mult ca oricare la dezvoltarea literaturii ciagatailor, a cărui artizan fusese, pentru o perioadă, Ulugh Beg. Ca și strămoșii săi, Hussein s-a înconjurat de o curte strălucitoare de artiști, filosofi și savanți, mulți aparținând culturii persane. A iubit poezia cu pasiune. Unul dintre consilierii săi cei mai apropiați, Mir Ali Șir Navai, a fost un mare poet și un important susținător al literaturii ciagatailor. Babur, ultimul reprezentant de seamă al Timurizilor de la Samarkand, a fost cel care, câțiva ani mai târziu, a contribuit la literatura ciagatailor. Acesta a continuat tradiția prințului poet, dar având talente militare demne de Timur Lenk, a realizat un imperiu propriu. Scrierea autobiografică a lui Babur, numită Baburname, este considerată una dintre capodoperele civilizației musulmane și una dintre cele mai vestite lucrări în limba ciagatailor. Dar Babur, care se trăgea din Timurizi, era important pentru istoria fondatorului dinastiei mongole și nu în calitate de moștenitor al tronului din Transoxiana, pe care l-a menținut în ciuda presiunilor externe.

Începutul secolului al XVI-lea a fost marcat de afirmarea puterii a două dinastii, Sheibaniții și Safavizii. Safavizii, sub influența șahului Ismail I, fondator al dinastiei (1501), au acceptat ca religie de stat islamul šiit și s-au confruntat cu două puteri sunnite, la nord uzbekii conduși de Sheibaniți, iar la vest otomanii refăcuți după umilitoarea înfrângere suferită de Baiazid, cu 100 de ani în urmă, și aflați în plină expansiune. În 1514, otomanii au provocat o înfrângere severă Safavizilor la Chaldiran, aproape de Tabriz. Safavizii au pierdut Mesopotamia și Kurdistanul. La rândul său, Sheibaniții și Safavizii, care dominau Asia Centrală în secolul al XVI-lea, au încercat în zadar să îi dezbină pe Safavizi în Iran.

În acest context agitat, Babur a sperat să se folosească de rivalitățile existente pentru a prelua teritoriile lui Timur Lenk care fuseseră pierdute. În ciuda unui mare succes la Samarkand, în 1511, acest descendent al lui Timur Lenk și al lui Ginghis Han (prin mamă) a trebuit să își abandoneze visul. Precum cei doi predecesori vestiți ai săi, Babur a realizat o forță militară capabilă să îl sprijine să cucerească noi teritorii. Marea sa victorie din 1526,

la Panipat, i-au deschis porțile Indiei. Mare strateg, abil politician și literat, Babur a fost urmașul demn al lui Gînghis Han, al lui Timur Lenk și al Timurizilor.

După moartea lui Babur, în 1530, și uzurparea puterii de către șahul Sheer, un afgan, nepotul lui Babur, Akbar, a restaurat dinastia Mogulilor (1556). După aproape o jumătate de secol, Akbar și-a organizat imperiul în mod eficient și și-a întins stăpânirea. Alături de fiul său, Jahangir, care a domnit între 1605–1627, India Mogulilor a cunoscut, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, apogeul său politic și cultural, înainte de a se eroda treptat. În secolul al XVIII-lea, imperiul s-a prăbușit și puterile coloniale europene s-au infiltrat treptat în subcontinentul indian. După o lungă agonie, dinastia Mogulilor s-a stins, în 1857, coroana britanică preluând oficial puterea, după ce și-a întins controlul vreme de un secol, cu sprijinul Companiei Britanice a Indiilor Răsăritene.

Astfel a luat sfârșit moștenirea dinastică a descendenților Timurizilor. La patru secole și jumătate de la moartea lui Timur Lenk, atunci când europenii au reinventat marea aventură a cuceririlor, sub forma colonialismului, s-a afirmat un nou amestec de războaie, cuceriri teritoriale și de prozelitism religios și cultural. Cât despre Timur Lenk, al cărui imperiu a dispărut de mult timp, a supraviețuit ca figură, grație redescoperirii Samarkandului de către o națiune cuceritoare, adică Rusia, care a cuprins Transoxiana și Asia Centrală, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și care, prin intermediul Uniunii Sovietice, a fost, la finele secolului al XX-lea, ultimul mare imperiu colonial care s-a prăbușit. Astăzi, memoria lui Timur Lenk ni se înfățișează ca o imagine cu mai multe dimensiuni, aceea a unui om complex care a lăsat în urma sa, în loc de un imperiu, o pată mare de sânge, a cărei urmă, mereu vizibilă, nu va dispărea probabil niciodată. Asia Centrală, a cărei importanță geostrategică o redescoperim astăzi, păstrează oricum amintirea acestui mare cuceritor care a contribuit la afirmarea epocii de aur a unei regiuni în care locuitorii privesc cu nostalgie și emoție mai mult la splendorile trecutului, decât la ororile coșmarului sovietic. Într-o epocă în care războiul nu este decât o întreprindere birocratică și tehnologică, care se află între oroarea terorismului și cursa înfiorătoare a armelor de distrugere, aventura militară extraordinară a lui Timur Lenk face parte dintre acele epopei care fascinează spiritele călăuzite de pace. Și în domeniul războiului, care era prin excelență

terenul lui Timur Lenk, acesta rămâne pentru istorie drept unul dintre comandanții cei mai talentați ai tuturor timpurilor. Poate chiar cel mai mare.

186 La Route de Samarcande, op. cit., p. 215. De menționat că Timur Lenk, care fusese avertizat că de Calvijo nu putea bea vin, a avut delicatetea de a nu - i servi alcool...

187 Ibid., p. 215.

188 China (n. tr.).

189 La Route de Samarcande, op. cit., p. 211. Împăratul Chinei, în această epocă, era, desigur, Yong - Lo; aluzia la Chiscant face referire la Ginghis Han și la descendentul Kubilai, care fondase dinastia Yuan. Yong - Lo era foarte agresiv în ceea ce privea tributul care trebuia plătit Chinei.

190 Alphonse de Lamartine, op. cit., pp. 299–300.

191 Kubilai – han al mongolilor (1260–1294) și fondator al dinastiei Yuan din China (n. tr.).

192 Iosip Broz Tito (1892–1980) – președinte al Republicii Socialiste Federative Iugoslavia (n. tr.).

193 Mobutu Sese Seko Kuku Ngbandu Wa Za Banga (1930–1997) – președintele Zairului / Republicii Democratice Congo 1963–1997 (n. tr.).

194 Vezi Beatrice Forbes Manz, op. cit., p. 129.

195 Grousset, op. cit., p. 538.

196 Legea sfântă islamică (n. tr.).

197 Vezi Gavin Menzies, 1421, The Year the Chinese Discovered America, Harper Perennial, 2004 și The Year the Chinese Discovered the World, Bantam Press, 2002.

198 Marcus Aurelius (121–180) – om politic și filosof roman. Împărat roman 161–180 (n. tr.).

199 Thomas Jefferson (1743–1826) – om politic american. A fost unul dintre autorii Declarației de Independență a SUA. Președinte al SUA 1801–1806 (n. tr.).

200 Kehren, Tamerlan..., op. cit. p. 193.

201 Frédérique Beaupertuis - Bressan, „Le Prince savant annexe les étoiles”, în V. Fourniau, Samarcande, op. cit., pp.133 –134.

202 Fetva – Sentință, hotărîre a unui muftiu (n. tr.).

CRONOLOGIE

1336 – Probabil, se naște Timur Lenk.

1370–1405 – Domnia lui Timur Lenk. Majoritatea istoricilor înclină să creadă că acestea sunt datele cele mai apropiate de realitate.

1370 – Timur Lenk îl înfrânge pe Hussein, hanul Maverannahrului (regiunea dintre fluviile Amu Daria și Sâr-Daria).

1380–1387 – Timur Lenk cucerește Khorasanul, Afganistanul, Irakul, Luristanul, Azerbaidjanul, Kurdistanul. Este ocupat orașul Herat, un important centru care controla drumurile comerciale, de la Marea Mediterană, India și până în China.

1383 – Timur Lenk ajunge la Marea Caspică.

1388 – Campania victorioasă a lui Timur Lenk în Horezm.

1388, 1389, 1391, 1394–1395 – Campanii ale lui Timur Lenk împotriva Hoardei de Aur, condusă de hanul Tohtamîș (1377–1395).

1393 – Mesopotamia cade sub stăpânirea lui Timur Lenk.

1398 – Timur Lenk luptă contra sultanatului de la Delhi și cucerește capitala.

1399 – Timur Lenk poartă lupte în Georgia.

1400 – Timur Lenk ocupă Siria și îi înfrânge pe mameluci la Faradj. În 1401, ocupă și devastează Damascul, iar apoi Bagdadul.

1402 – Bătălia de la Ankara (Angora). Baiazid este înfrânt și capturat de Timur Lenk. Pentru o perioadă, Imperiul Bizantin încetează să mai fie tributar Imperiului Otoman.

1405–1447 – Domnia șahului Rokh. Orașul Herat cunoaște o perioadă de apogeu economic și cultural.

1409–1449 – Domnia lui Ulugh Beg. Orașul Samarkand se afirmă ca un important centru cultural și științific.

MIC GLOSAR

Clan – Comunitate gentilică ce este caracteristică preistoriei, formată din oameni legați prin relații de rudenie și de limbă.

Derviş – Călugăr musulman (cerșetor).

Emir – Titlu dat descendenților lui Mahomed, unui guvernator sau unui principe domnitor în unele țări musulmane.

Fetva – Sentință, hotărâre a unui muftiu. Deciziunea dogmatică a marelui șeic sau a unui muftiu.

Han – Titlu purtat în Evul Mediu de conducătorii mongoli și preluat de suveranii multor țări din Orient.

Jihad (Djihad) – Război sfânt la musulmani.

Minarete – Turnuri înalte alipite unei moschei, amenajate în partea superioară cu un foișor sau cu un balcon, de unde preoții musulmani cheamă credincioșii la rugăciune.

Muftiu – Căpetenie religioasă a unei comunități musulmane mai mari.

Nomazi – Persoană, grup social care nu are așezare statornică, se mută dintr-un loc în altul, care rătăcește.

Sedentar – Populație stabilă.

Șah – Titlu purtat de suveranii Iranului, corespunzător celui de împărat.

Ulus – Neam sau popor în limbile turcice sau la mongoli.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

La route de Samarkand au temps de Tamerlan, relation du voyage de l'ambassade de Castille à la cour de Timour Beg par Ruy González de Clavijo, 1403–1406, tradusă și comentată de Lucien Kehren, Paris, Imprimerie nationale, 1990.

Jean Aubin, „Comment Tamerlan prenait les villes”, în *Studia Islamica*, XIX, 1963, pp. 82–122.

M.-M. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie, Variorum Reprints*, 1977.

Gérard Chaliand, *Les Empires nomades, de la Mongolie au Danube*, Paris, Perrin, 1995.

Walter J. Fischel, *Ibn Khaldoun and Tamerlane*, Berkely, University of California Press, 1952.

Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Vincent Fourniau, coordonator, *Samarcande 1400–1500, la cité oasis de Tamerlan: couer d'un empire et d'une renaissance*, Paris, Autrement, 1995.

Rene Grousset, *L'Empire des steppes: Attila, Gengis Khan, Tamerlan*, Paris, Payot, 1939.

Erik Hildinger, *Warriors of the Steppe, A Military History of Central Asia, 500 B.C. to 1700 A.D.*, Cambridge, MA, Da Capo Press, 2001.

Syed Jamaluddin, *The State under Temur, A Study in Empire Building*, New Delhi, Har-Arnand Publications, 1995.

Michel Jan, *Le Voyage en Asie centrale et au Tibet*, Paris, Robert Laffont, 1992.

Lucien Kehren, *Tamerlane, l'empire du Seigneur de Fer*, Paris, Payot, 1980.

Harold Lamb, *Tamerlane, The Earth Shaker*, London, Thornton Butterworth, 1929.

Christopher Marlowe, *Tamerlan le Grand*, traducere de Luc de Goustine, prefață de Yves Peyré, Paris, Editions Circé, 2003.

Justin Marozzi, *Tamerlane, Sword of Islam, Conqueror of the World*, London, Harper Collins, 2004.

David Nicolle, *The Age of Tamerlane*, Wellingborough, U.K., 1990.

H.R. Roemer, „Timur in Iran”, în Peter Jackson & Lawrence Lockhart, *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Jean-Paul Roux, *Tamerlan*, Paris, Fayard, 1991.

Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Maria Szuppe, *L'Héritage timouride, Iran-Asie centrale-Inde XVe – XVIIIe siècles*, Cahiers d'Asie centrale, nr. 3–4, Taškent-Aix-en-Provence, Edisud, 1997.

LUCRĂRI CLASICE

Cheriff Al-Din Ali Yazdi, *Zafer Name*, traducere de Pétis de la Croix, Paris, 1722

Ibn Arabchah, *Etrangeté du destin sur les aventures de Timur*, traducere de P. Vattier, Paris, 1658

Tamerlan, Malzufat, traducere din engleză, Paris, 1787 (Memoriile apocrife ale lui Tamerlan)

Tamerlan, Tuzuhāt, traducere din engleză, Paris, 1787 (Institutes, probabil apocrife, ale lui Tamerlan)

Table of Contents

[Cover Page](#)

[Timur Lenk](#)

[Cuvânt-înainte](#)

[Introducere. Distrugătorul de imperii](#)

[1. Portretul](#)

[2. Mitul despre Timur Lenk](#)

[3. Tinerețea și ascensiunea la putere](#)

[4. Primele cuceriri](#)

[5. Marile cuceriri](#)

[6. Moartea lui Timur Lenk și moștenirea timuridă](#)

[Cronologie](#)

[Mic glosar](#)

[Bibliografie selectivă](#)